

Veerkracht van binnenstedelijke economieën

Bedrijvendynamiek in Nederlandse binnensteden

Masterthesis

N.H.P. Sikkens

Master Economische Geografie

Universiteit Utrecht, Faculteit Geowetenschappen, ESD²

Begeleider: Prof. dr. O.A.L.C. Atzema

‘Here, resilience (veerkracht) is considered as an ongoing process rather than a recovery to a (pre-existing or new) stable equilibrium state. This basic need for fundamental economic renewal is ever present, though in times of crisis, this is felt more pressing. Resilience then depends on the ability of regions to cope with structural change, that is, to create new growth paths, in order to offset inevitable processes of stagnation and decline in their regional economy’

- R. Boschma, 2015

Inhoudsopgave

I. Voorwoord	5
II. Samenvatting	6
1. Veerkrachtige binnensteden	9
1.1 Aanleiding	9
1.2 Doel en vraagstelling van het onderzoek	10
1.3 Maatschappelijke relevantie	10
1.4 Wetenschappelijke relevantie	11
1.5 Leeswijzer	12
2. Methodologie	13
2.1 Gebruikte onderzoeksmethode	13
2.2 Dataverantwoording	13
2.2.1 Het LISA-vestigingsregister	13
2.2.2 CBS	15
2.3 Selectie van de binnensteden en bedrijvigheid	15
2.4 Aanpak van de deelvragen	16
2.4.1 Deelvraag 1	16
2.4.2 Deelvraag 2	19
2.4.3 Deelvraag 3	20
2.4.4 Deelvraag 4	20
3. Economische evolutie van Nederlandse binnensteden	22
3.1 Evolutionaire economie: een inleiding	22
3.1.1 Diversiteit	24
3.1.2 Concurrentie	25
3.2 Veerkracht	26
3.2.1 De levenscyclus van binnensteden	29
3.2.2 Structuurveranderingen in binnensteden	32
3.2.3 Dynamiek in binnensteden	34
3.3 Dynamiek, groeiregimes en karakteristieken	38
3.3.1 Componenten van groeiregimes	38
3.3.2 Groeiregimes	39
4. De samenhang tussen locatie- en agglomeratiefactoren en lokale veerkracht	42
4.1 Bevolkingskenmerken	42
4.2 Gemeentekenmerken	45
4.3 Economische structuurverschillen	48
4.4 De hypothesen samengevat	50
5. Veerkracht in Nederlandse binnensteden	51
5.1 Groei van vestigingen en arbeidsplaatsen	51
5.1.1 Vestigingen	51
5.1.2 Arbeidsplaatsen	53
5.2 Groeiregimes van binnensteden	57
5.2.1 Publieksverzorgende sector	57
5.2.2 Creatieve sector	63
5.3 Het optreden van groeiregimes verklaard	68

5.3.1 Publieksverzorgende sector	68
5.3.2 Creatieve sector	76
6. Conclusie	86
7. Beleidsimplicaties van groeiregimes	90
8. Reflectie, aanbevelingen en discussie	91
8.1 Reflectie	91
8.2 Aanbevelingen voor vervolgonderzoek	92
8.3 Maatschappelijke discussie	94
9. Literatuurlijst	95
Bijlage A. Afbakening van de onderzochte sectoren	102
A.1 Afbakening publieksverzorgende bedrijvigheid	102
A.2 Afbakening creatieve industrie	102
A.3 Afbakening geselecteerde binnensteden	104
Bijlage B. Beschrijving van de variabelen en bronnen	105

I. Voorwoord

Voor u ligt de thesis: *'Veerkracht van binnenstedelijke economieën: economische dynamiek in Nederlandse binnensteden'*, geschreven in het kader van mijn Economische Geografie aan de Universiteit Utrecht.

Het schrijven en onderzoeken van deze thesis was een zeer interessante en leerzame weg. Binnensteden blijken complexe systemen van bewoners, ondernemers, instituten en andere actoren. Dat maakte het soms lastig grip te krijgen op het concept 'binnenstad', maar die complexiteit heeft mijn interesse in de stad alleen maar meer aangewakkerd. De kennis die ik heb opgedaan zal ik meenemen naar de rest van mijn leven: zowel op professioneel vlak, waar ik hoop bij steden betrokken te blijven, als persoonlijk, als bewoner van de binnenstad (op dit moment van Amsterdam).

Een aantal mensen wil ik bedanken voor hun hulp. Allereerst en in het bijzonder: Oedzge Atzema en Han Olden. Mijn tijd bij het Expertisecentrum voor Stedelijke Dynamiek en Duurzaamheid (ESD³) heeft mij op een positieve manier gevormd. Ook Daniël Speldenkamp, mijn collega bij ESD², wil ik bedanken voor zijn inzichten.

Tot slot dank ik mijn ouders voor vertrouwen, mijn vrienden voor de nodige afleiding, en mijn vriendin Mirjam voor haar steun.

Ik nodig u uit om deze thesis te lezen en wegwijs te worden in de veerkracht en bedrijvendynamiek van Nederlandse binnensteden.

Veel leesplezier!

Nicolaas Sikkens

II. Samenvatting

Binnensteden staan op dit moment volop in de belangstelling. Enorme opgaven als de opkomst van internet, de naslepen van de kredietcrisis, het ruimer worden detailhandelsbeleid en de demografische transitie testen de weerbaarheid van binnenstedelijke economieën.

Niet voor niks verscheen een rapport van het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL) (Evers et al., 2015) met de geruststellende titel: “de veerkrachtige binnenstad”. Belangrijkste conclusie is dat uitholling van de binnenstad (*doughnut cities*) grotendeels ongegrond is. De binnenstad verandert van karakter, maar blijft bestaan. Zo signaleert het PBL een toename van het aantal horecazaken en is er hernieuwde interesse in wonen in de binnenstad.

Een analyse van de hiermee gepaard gaande bedrijvendynamiek ontbreekt echter. Dit is opvallend omdat het vanuit een evolutionaire invalshoek, van waaruit deze thesis benaderd wordt, bij het begrip veerkracht (*resilience*) draait om bedrijvendynamiek (creatieve destructie). Door verschillen in de mate van bedrijvendynamiek, die mogelijk samenhangen met de relatieve aanwezigheid van locatie- en agglomeratiefactoren (zie o.a. Hassink, 2010) is de veronderstelling dat binnensteden op een groeipad terechtkomen, of op een pad met achteruitgang belanden.

De hierboven beschreven gedachte dat binnensteden een unieke veerkracht hebben en zich op verschillende groeipaden bevinden wordt in deze masterthesis onderzocht aan de hand van het ruimtelijke begrip groeiregime. De groeiregimes geven verder weer dat er tussen binnensteden verschillen bestaan in de mate van bedrijvendynamiek. Audretsch & Fritsch (2002) maken onderscheid tussen het ondernemende regime, het geroutineerde regime, het draaideurregime en het krimpregime.

Meest veerkrachtig zijn binnensteden, die vallen in een ondernemend (vernieuwend) regime of een geroutineerd (bewezen) regime. Innovatieve activiteiten zijn belangrijk in deze regimes en komen veel voor. Het belangrijkste verschil is dat de innovatie in het ondernemend regime mede wordt gedragen door kleine starters, terwijl dit in het geroutineerde regime gedragen wordt door grote bedrijven.

Krimpregimes en draaideurregimes geven blijk van minder veerkracht. Een binnenstad met een krimpregime bevindt zich aan het einde van de levenscyclus. In krimpregimes is minder innovatie onder starters en de werkgelegenheid neemt sterk af of is negatief. De vooruitzichten in binnensteden met een krimpregime zijn niet goed. Deze krimpregimes bevinden zich aan het eind van de levenscyclus en waarmee weinig ruimte is voor economische vernieuwing.

Het doel van de thesis is te komen tot een verklaring van mogelijke verschillen in bedrijvendynamiek in Nederlandse binnensteden in de periode 2004-2012. Deze verklaring komt voort uit de mogelijke samenhang tussen het optreden van een bepaald groeiregime en de relatieve aanwezigheid van locatie en agglomeratie effecten die iets zeggen over de gemeente waarin de binnenstad zich bevindt. Om dit te kunnen onderzoeken staat de volgende onderzoeksvraag centraal:

‘In hoeverre bestaan er tussen Nederlandse binnensteden verschillen in groeiregimes en in welke mate worden deze verschillen verklaard door locatie- en agglomeratiefactoren ter plekke in de periode 2004-2012?’

Gebruik is gemaakt van bedrijfsgegevens op micro-niveau van de stichting LISA. Door deze bedrijfsgegevens vervolgens te aggregeren naar het niveau van de binnenstad ontstaan inzichten in de ontwikkeling van het aantal vestigingen en het aantal arbeidsplaatsen. De locatie- en agglomeratiefactoren zijn afgeleid uit deze longitudinale dataset, aangevuld met gegevens van het CBS op gemeenteniveau.

Uitkomsten en conclusie

Uit deze thesis komt naar voren dat de bedrijvendynamiek inderdaad zowel per binnenstad als per sector verschilt. Binnensteden vallen in verschillende groeiregimes en laten zodoende uiteenlopende ontwikkelingen zien per sector in aantal vestigingen en arbeidsplaatsen. Hieruit kan worden geconcludeerd dat het voor de vormgeving van binnenstedelijk beleid gericht op het bevorderen van ondernemerschap van belang is deze verschillen in acht te nemen. Tot op zekere hoogte heeft elke binnenstad een specifiek groeiregime en een unieke veerkracht. Een generiek beleid voor alle binnensteden in Nederland is daarom weinig effectief. Elke stedelijke gemeente doet er goed aan de dynamiek van haar eigen binnenstad te onderkennen en daarom een *place based policy* te ontwikkelen. De groeiregimes moeten dus lokaal worden verbijzonderd om zodoende per regime een andere invulling tot stand te brengen. Hieronder is hiertoe een aanzet gegeven.

Een algemene conclusie voor zowel de publieksverzorgende als de creatieve sector is dat de kenmerken van binnensteden per groeiregime verschillen. Met andere woorden: een binnenstad in een bepaald groeiregime kenmerkt zich door andere locatie- en agglomeratiefactoren dan een binnenstad in een ander groeiregime. Die verschillen zijn zichtbaar per sector in aantal vestigingen en arbeidsplaatsen. Hoewel in literatuur is gesuggereerd dat Nederland als een *urban field* zou opereren, is er dus wel degelijk sprake van lokale verschillen in veerkracht wanneer gekeken wordt naar bedrijvendynamiek en de aanwezigheid van locatie- en agglomeratiefactoren. Voor de vormgeving van binnenstedelijk beleid is het van belang deze verschillen in acht te nemen – ook in een klein land als Nederland.

Publieksverzorgende sector

Factoren die bovengemiddeld aanwezig zijn in ondernemende regimes zijn in de publieksverzorgende sector en een indicatie kunnen zijn voor verschillen in lokale veerkracht zijn een lage mate van vergrijzing, een lage mate van leegstand en een hoge mate van diversiteit in de publieksverzorgende sector. Dit sluit aan bij de literatuur die stelt dat een diverse sectorstructuur bijdraagt aan lokale veerkracht (Van Oort & Weterings, 2013). De veerkracht in binnensteden in een geroutineerd regime gaat gepaard met de toetreding van grote bedrijven en het functioneren van gevestigde bedrijven. Zij onderscheiden zich gemiddeld niet van de andere regimes, wanneer gekeken wordt naar lokale locatie- en agglomeratiefactoren. Een factor die gepaard gaat met het optreden van een draaideurregime, die blijkt geven van minder veerkracht is een lage bevolkingsdichtheid. Binnensteden in een krimpregime, onderscheiden zich gemiddeld gezien door een lage mate van diversiteit in de publieksverzorgende sector.

Creatieve sector

In de creatieve sector hangen locatie- en agglomeratiefactoren gemiddeld gezien meer samen met het optreden van een bepaald groeiregime. Binnensteden in een ondernemend regime in de creatieve sector onderscheiden zich door een gemiddeld gezien lagere van vergrijzing, minder mensen met middelbaar opleidingsniveau, een hoger aantal passanten, een lagere mate van gerelateerde variëteit, een hogere mate van diversiteit in de publieksverzorgende sector, maar een hogere mate van specialisatie in de creatieve sector. Met name het lager gemiddelde van de gerelateerde variëteit is opvallend, omdat deze vorm van variatie door onder andere Neffke & Nedelkoska (2012) wordt bestempeld als de sleutel tot

veerkracht. Binnensteden in een geroutineerd regime in de creatieve sector zijn wat betreft hun veerkracht minder afhankelijk van de toetreding van grote bedrijven en het functioneren van gevestigde bedrijven. Groei van het aantal arbeidsplaatsen wordt veroorzaakt door kleine toetreders.

Net als in de publieksverzorgende sector onderscheiden binnensteden in een draaideurregime zich gemiddeld gezien niet van de andere regimes. Binnensteden in draaideurregimes bieden geen verklaring voor verschillen in lokale veerkracht. Binnensteden in een krimpregime kenmerken zich door een laag aandeel van de bevolking in leeftijdscategorie 15-25 jaar, een hoge mate van vergrijzing, een hoog aandeel van de bevolking met een middelbaar opleidingsniveau en laag aandeel van de bevolking met een hoog opleidingsniveau en een hoge mate van gerelateerde variëteit. Deze uitkomsten trekken de literatuur van Frenken et al. (2007), Neffke & Nedelkoska (2012) en Van Oort & Weterings (2013), dat gerelateerde variëteit de sleutel is tot veerkracht, in twijfel.

1. Veerkrachtige binnensteden

1.1 Aanleiding

Binnensteden staan voor belangrijke uitdagingen, want bezoekersaantallen en bestedingen lopen terug. Leegstand neemt soms ronduit storende vormen aan. Vergrijzing, bevolkingskrimp, de opkomst van webwinkelen en winkels buiten de bestaande hiërarchie (bijvoorbeeld *Factory Outlets*) en de hiermee samenhangende verhoogde concurrentie versterken de opgave (Evers et al., 2011; Van Oort & Ritsema, 2010; Van Huffelen & Scheerder, 2015).

Bovenstaande maatschappelijk, politieke en economische uitdagingen testen serieus de weerbaarheid van binnenstedelijke economieën. Ook politici zijn zich zorgen gaan maken: economische vitaliteit van binnensteden staat hoog op de politieke agenda (Verhoeven, 2014). Dat is volgens Evers et al. (2011) niet verwonderlijk, gezien bijvoorbeeld het belang van binnensteden voor de lokale werkgelegenheid en de omliggende stad, maar zeker ook voor de nationale economie.

Mede als reactie op de maatschappelijke en politieke onrust verscheen een onderzoek van het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL) met de geruststellende titel ‘De veerkrachtige binnenstad’ (Evers et al., 2015). De belangrijkste boodschap is dat de angst voor uitholling van de binnenstad deels ongegrond is ondanks de oplopende winkel- en kantorenleegstand. Binnensteden hebben een rooskleurige toekomst, zo schrijven de onderzoekers van het PBL. Het Amerikaanse schrikbeeld van een ‘*doughnut city*’ is niet van toepassing op de Nederlandse situatie. Wel is in Nederlandse binnensteden sprake van een continue functieverandering, maar dat is volgens de onderzoekers eerder een teken van veerkracht dan van verval. Zo zijn binnensteden sinds enkele jaren weer meer in trek als woonplaats en signaleert het PBL een forse toename van het aantal horecazaken. Binnensteden blijven weliswaar achter in groei van bedrijvigheid en werkgelegenheid, maar dat komt volgens het onderzoek door ruimtegebrek en niet door een minder aantrekkelijk vestigingsklimaat. En volgens het PBL zegt dit weinig over de vitaliteit van die binnensteden.

Zowel het onderzoek van Evers et al. (2015) als onderzoek van Van Huffelen & Scheerder (2015) tonen bovendien aan dat er grote verschillen in economische positie bestaan tussen binnensteden in Nederland. In steden als Heerlen en Assen, waar zowel de economie als de bevolking krimpt, zijn minder mogelijkheden voor functieverandering en zal de krimp in goede banen moeten worden geleid. Deze verschillende posities zijn door Evers et al. (2015) samengevat in vijf typen: van ‘bruisend in sterke regio’ naar ‘zwak en perifeer’. Het analytische deel van het onderzoek besteedt aandacht aan onderwerpen zoals groei van werkgelegenheid en bedrijvigheid, de sectorale samenstelling van deze groei, de mate van leegstand, de aantrekkelijkheid van het beleggings- en het vestigingsklimaat in binnensteden en de effectiviteit van het gevoerde overheidsbeleid.

Echter, een analyse van de onderliggende bedrijvendynamiek ontbreekt. Dat is des te opvallender omdat het vanuit een evolutionaire benadering bij het begrip veerkracht (*‘resilience’*) draait om bedrijvendynamiek. De opkomst van nieuwe bedrijven en markten en de neergang van traditionele bedrijven en markten (*‘creatieve destructie’*) zou wel eens de kern kunnen zijn van de veerkracht van binnensteden (Pike et al., 2010; Martin, 2012; Boschma, 2015). Door verschillen in de mate van bedrijvendynamiek, die mogelijk samenhangen met de relatieve aanwezigheid van locatie- en agglomeratiefactoren (zie o.a. Hassink, 2010) is de veronderstelling dat binnensteden op een ander groeipad terechtkomen, of op een pad met achteruitgang belanden.

De hierboven beschreven gedachte dat binnensteden een unieke veerkracht hebben en zich op verschillende groeipaden bevinden wordt in deze masterthesis onderzocht aan de hand van het ruimtelijke begrip groeiregime. Dit begrip is geïntroduceerd door Audretsch & Fritsch (2002) en is afgeleid van het begrip ‘technologische regime’. Hiermee geven de beide grondleggers van de evolutionaire economie Nelson & Winter (1982) weer dat er tussen sectoren verschillen bestaan in de mate van creatieve destructie. In zogeheten ondernemingsgezinde sectoren (‘with an entrepreneurial regimes’) komt meer vernieuwende creatieve destructie voor dan in geroutineerde sectoren (‘with a routinized regime’). In geroutineerde regimes is de concentratiegraad door grote bedrijven dan ook groter dan in ondernemingsgezinde sectoren. Op basis van het aandeel gestarte bedrijven en gestopte bedrijven, de turbulentiegraad (starters + stoppers), de overlevingskans van gestarte bedrijven en de werkgelegenheidsgroei komen zij tot een viertal groeiregimes: naast ondernemingsgezinde en geroutineerde regime ook draaideur regime en een krimpregime. Deze vierdeling wordt ook in deze thesis gebruikt.

1.2 Doel en vraagstelling van het onderzoek

Het doel van de thesis is te komen tot een beschrijving en een verklaring van de sectorale en regionale verschillen in bedrijvendynamiek tussen binnensteden in Nederland in de periode 2004-2012. Deze verklaring komt voort uit de mogelijke correlatie tussen het optreden van een bepaald groeiregime en de relatieve aanwezigheid van locatie- en agglomeratiefactoren die iets zeggen over de gemeente waarin de binnenstad zich bevindt. Om dit te kunnen onderzoeken is de volgende onderzoeksvraag geformuleerd:

‘In hoeverre bestaan er tussen Nederlandse binnensteden verschillen in groeiregimes en in welke mate worden deze verschillen verklaard door locatie- en agglomeratiefactoren ter plekke in de periode 2004-2012?’

Om tot een beantwoording van de onderzoeksvraag te komen, worden onderstaande deelvragen gesteld:

1. In hoeverre bestaan er tussen Nederlandse binnensteden verschillen in groeiregimes in de periode 2004-2012?
2. In hoeverre worden verschillen in groeiregimes verklaard door locatie- en agglomeratiefactoren ter plekke in de periode 2004-2012?
3. Welke binnensteden kunnen op basis van ontwikkelingen van de groeiregimes bestempeld worden als meest veerkrachtig, dan wel minder veerkrachtig?
4. Welke aanbevelingen voor een gebiedsgericht beleid voor binnensteden kunnen worden gemaakt op basis van de verschillen in groeiregimes?

De eerste deelvraag is beschrijven van aard. De tweede deelvraag probeert de uitkomsten van deelvraag 1 deelvraag te verklaren. In deelvraag 3 vindt een interpretatie van de uitkomsten van deelvraag 1 en 2 plaats. In deelvraag 4 sluit af met een aantal beleidsaanbevelingen voor place-based beleid gericht op het bevorderen van ondernemerschap.

1.3 Maatschappelijke relevantie

De gedachte achter de verschillen in groeiregimes is dat er tussen binnensteden economische structuur- en groeiverschillen bestaan, die mogelijk samenhangen met verschillen in het lokale vestigingsklimaat (Fritsch & Kublina, 2015). Deze verschillen in dynamiek en locatie- en agglomeratiefactoren suggereren dat iedere binnenstad een uniek economisch groeipad heeft. Daardoor vergt beleid ter versterking van

de binnenstedelijke ruimte maatwerk. Het zal duidelijk zijn dat dit soort bedrijvenbeleid per groeiregime verschilt. Een generiek beleid voor alle binnensteden in Nederland is daarom weinig effectief. Elke stedelijke gemeente doet er goed aan de dynamiek van haar eigen binnenstad te onderkennen en daarom een gebiedsgericht beleid, zogeheten place-based beleid te ontwikkelen. Place-based beleid richt zich niet alleen op het bevorderen van de economie in achtergestelde binnensteden. Nieuwe vormen van place-based beleid zijn bijvoorbeeld gericht op het benutten van agglomeratievoordelen en op regionale specialisatie. Deze maatregelen zijn volgens het PBL (2016) wel place-based, maar niet specifiek gericht op achtergestelde binnensteden. In deze thesis wordt place-based beleid gedefinieerd als ruimtelijk beleid dat als doel heeft om de economie van een specifieke binnenstad te stimuleren.

Cruciaal volgens evolutionair economieën is hierbij juist een meer dynamische beleidsstrategie, waarbij het mogelijk wordt snel en flexibel in te spelen op wisselende ondernemersinitiatieven en veranderende marktomstandigheden. Dit in tegenstelling tot de meer traditionele benadering waarbij voor langere tijd kansrijke sectoren, zoals de retailsector, worden benoemd. Dynamisch beleid is noodzakelijk aangezien de behoeften van de consumenten steeds sneller veranderen, en ondernemers hier flexibel op moeten kunnen reageren om te overleven (Evers et al., 2011). Dit evolutionaire beleid wordt in deze thesis toegepast op de volgende gebieden (Boschma et al., 2002):

- Mededingingsbeleid (aanpassen en bevorderen van de lokale marktstructuur);
- Technologie beleid (bevorderen van innovatie en het voorkomen van een binnenstedelijke lock-in);
- Industriebeleid (bevorderen van structurele verandering);
- Regionaal beleid (bevorderen van kennisnetwerken en agglomeratievoordelen).

Deze thesis kan zodoende politici en beleidsmakers helpen bij het vormen van zulk beleid, doordat een nieuwe denkrichting wordt geïntroduceerd die de vernieuwingskracht van binnensteden karakteriseert als een continu evolutionair vernieuwingsproces waarbij binnen binnensteden kansen en bedreigingen voor groei en vernieuwing moeten worden geïdentificeerd (Van Oort & Weterings, 2013). In deze thesis wordt hiertoe een aanzet gegeven.

1.4 Wetenschappelijke relevantie

Door de recente economische crisis heeft het concept veerkracht niet alleen aan maatschappelijke aandacht gewonnen (Evers et al., 2015), maar ook aan wetenschappelijke aandacht (Boschma, 2015; Pike et al., 2010; Hassink, 2010; Lang, 2012). Deze wetenschappelijke aandacht heeft meer duidelijkheid gebracht omtrent de definitie en de betekenis van het concept veerkracht. Maar volgens Boschma (2015) is het concept wetenschappelijk gezien nog grotendeels onontgonnen, en er is nog geen algemene consensus: het blijft de vraag waarom sommige economieën zich weten te vernieuwen, terwijl andere stagneren of zelfs krimpen (Martin & Sunley, 2006; Boschma, 2015). Dit sluit aan bij Hassink (2010), die stelt dat in wetenschappelijk onderzoek nog geen overeenstemming lijkt te zijn of en in hoeverre lokale omstandigheden van invloed zijn op veerkracht. Van Oort & Raspe (2005) relativeren het belang van locatie- en agglomeratiefactoren op lokaal niveau. Locatie- en agglomeratiefactoren zouden in Nederland geen systematische impact hebben op de ruimtelijke spreiding van innovatieve bedrijven (urban field-hypothese). Deze hypothese geeft aan dat Nederland als ‘een grote agglomeratie’ functioneert en dat locatie- en agglomeratievoordelen geen impact hebben op innovatieve activiteiten en veerkracht.

De thesis wijkt af van de meer gangbare benadering van veerkracht, waarbij veerkracht wordt bepaald door de gevoeligheid van een regionale economie voor externe schokken, en kan hiermee bijdragen aan een beter begrip van de krachten die achter veerkracht schuilgaan en de lokale omstandigheden die mogelijk hierop van invloed zijn. Deze thesis legt nadrukkelijk het accent op de evolutionaire benadering van het concept, oftewel het vermogen van regio's om te gaan met structurele veranderingen en economische vernieuwing (Boschma, 2015). Zo ontstaat een evolutionair raamwerk waarmee het mogelijk is regionale verschillen in veerkracht in beeld te brengen.

Kortom, deze thesis draagt op twee manieren bij aan de wetenschappelijke literatuur: ten eerste worden regionaal-economische verschillen in veerkracht in beeld gebracht door gebruik te maken van het concept groeiregime. Ten tweede wordt de relatie tussen veerkracht en lokale omstandigheden ter plekke onderzocht. Deze thesis probeert hiermee bij te dragen aan de vraag waarom sommige economieën zich weten te vernieuwen, terwijl anders stagneren of zelf krimpen (Boschma, 2015) en of locatie- en agglomeratiefactoren ter plekke hier mogelijk op van invloed zijn (Hassink, 2010).

1.5 Leeswijzer

Deze thesis is als volgt opgebouwd. Na deze inleiding volgt hoofdstuk 2, het theoretisch kader. Dit hoofdstuk start met een algemene inleiding in de evolutionaire economie (par. 2.1), waarbij wordt ingezoomd op de centrale thema's binnen de evolutionaire economie: diversiteit (par. 2.1.1) en concurrentie (par. 2.1.2). Via het concept veerkracht (par. 2.2), dat wordt gestuurd door structurele veranderingen en bedrijvendynamiek wordt toegewerkt naar het middel om verschillen in veerkracht en bedrijvendynamiek in beeld te brengen: groeiregimes (par. 2.3). Aan het eind van hoofdstuk 2 worden een aantal causale relaties verzameld tussen het optreden van een bepaald groeiregime en de relatieve aanwezigheid van lokale omstandigheden die iets zeggen over de selectieomgeving in de regio waarin de binnenstad zich bevindt. Deze causale relaties worden verrat in plausibele, toetsbare redeneringen.

In hoofdstuk 3 volgt de methodologie. Aan bod komen onder andere de gebruikte onderzoeksmethode, de dataverantwoording, de selectie van Nederlandse binnensteden en de betrouwbaarheid en validiteit van dit onderzoek. In hoofdstuk 4 zullen op basis van beschrijvende statistiek de verschillen in groeiregimes tussen de onderzochte binnensteden in beeld worden gebracht. Ook zal een aanzet worden gegeven om tot een verklaring te komen voor de verschillen in groeiregimes. Vanuit de verschillen in groeiregimes worden in hoofdstuk 5 de beleidsimplicaties besproken. De conclusies worden getrokken in hoofdstuk 6. Aanbevelingen voor vervolgonderzoek en een aanzet voor een maatschappelijke discussie worden gedaan in hoofdstuk 7.

2. Methodologie

Beschrijvende en toetsende technieken worden gebruikt om te bepalen welke binnensteden blijf geven van veel veerkracht (ondernemend regime en geroutineerd regime) en welke binnensteden blijf geven van minder veerkracht (draaideur regimes en krimpregimes). Voordat de uitkomsten zullen worden gepresenteerd in hoofdstuk 5, worden in dit hoofdstuk de dataverantwoording, de selectie van binnensteden en relevante bedrijfsklassen en de onderzoeksmethode en operationalisering per deelvraag beschreven.

2.1 Gebruikte onderzoeksmethode

Aan de hand van de centrale vraag en de deelvragen is gekozen voor een longitudinaal kwantitatief onderzoek. Het betreft een retrospectief onderzoek naar de periode 2004-2012. Doordat er weinig bekend is in de wetenschappelijke literatuur over de mogelijk verbanden tussen het optreden van een bepaald groeiregime en de relatieve aanwezigheid van locatie- en agglomeratiefactoren heeft dit onderzoek een exploratief karakter. Het betreft een secundair onderzoek gebaseerd op bestaande gegevens.

2.2 Dataverantwoording

Om de bedrijvendynamiek in Nederlandse binnensteden in beeld te brengen vormen, vormen de databestanden van het Landelijk Informatiesysteem Arbeidsplaatsen (LISA) het uitgangspunt. Deze landelijk dekkende databestanden zijn beschikbaar gesteld door de Universiteit Utrecht voor de jaren 2004-2012. Het LISA-bestand registreert vestigingen. Van een bedrijf dat meer dan een vestiging heeft, zijn in de vestigingsregisters alle vestigingen opgenomen. Per vestiging zijn onder meer de volgende gegevens opgenomen: LISA-vestigingsnummer (uniek registratienummer), naam, adres, en plaats van vestiging, economische activiteit (1-5 digit SBI) en aantal werkzame personen. Paragraaf 2.2.1 beschrijft kort de totstandkoming, kenmerken en tekortkomingen van deze databestanden.

2.2.1 Het LISA-vestigingsregister

Het LISA-vestigingsregister

De stichting LISA is opgericht in 1995 met als doel 'het bijeen brengen van regionale vestigingsregisters met daaraan gekoppelde werkgelegenheidsgegevens tot een integraal, landsdekkend, uniform en consistent vestigingsregister' (Van Oort et al., 2007). Ondanks deze doelstelling blijken er in de praktijk grote verschillen te bestaan tussen de regionale registers. Zo hanteert iedere registerhouder zijn eigen identificatienummers. Het nadeel hiervan is dat bedrijven die verhuizen over de regiogrens geregistreerd worden als starter in de nieuwe regio. Wanneer een bedrijf verhuist binnen de regio, wordt deze verhuizing registreert als een verandering in het adres. Onder starters en stoppers vallen dus behalve nieuwe en opgeheven bedrijven ook bedrijven die zich van buiten de regio in de regio hebben gevestigd (Pellenbarg et al., 2005).

Onderzoek van Van Oort et al. (2007) heeft aangetoond dat de interprovinciale bedrijfsmigratie relatief beperkt van omvang is. De meeste verhuizingen van bedrijven zijn binnen de eigen regio (94 procent) of zelfs binnen de eigen gemeente (75 procent). De groei van gemeentelijke werkgelegenheid door bedrijven van elders die zich in de gemeente vestigen, moet volgens Van Oort et al. (2007) dus niet worden overschat. Voor individuele gemeenten, die aan de rand van een provincie liggen, kan deze interprovinciale migratie wat groter van omvang zijn. Aangezien deze interregionale bedrijfsmigratie

relatief beperkt is, worden verhuizers in dit onderzoek meegenomen als starters en stoppers, in acht nemend dat deze groep bedrijven eigenlijk geen starters of stoppers zijn.

Bij starters kan het zowel gaan om volledig nieuwe bedrijven als om nieuwe bedrijven die het gevolg zijn van fusies, overnames of reorganisaties of verhuizingen. Ook nieuwe nevenvestigingen van gestarte bedrijven en bedrijven die verplaatst zijn vanuit een gemeente buiten de provincie, vallen onder de starters. Onder de stoppers vallen behalve ondernemingen die hun activiteiten volledig beëindigen ook vestigingen waarvan de activiteiten worden beëindigd in het kader van fusies, overnames of reorganisaties. Ook gesloten nevenvestigingen en bedrijven die de provincie verlaten, vallen onder de stoppers (Olden et al., 2014).

Longitudinaal vestigingsregister

Voor de analyses van de bedrijvigheidsdynamiek zijn de beschikbare gegevens voor alle jaren in de periode 2004-2012 op basis van het unieke registratienummer aan de vestigingen toegekend. Hierdoor ontstaat een longitudinaal bestand, waardoor de bedrijvendynamiek door de tijd gevold kan worden. Gebruik is gemaakt van een procedure die uitgebreid wordt toegelicht door Van Oort et al. (2007). Door de data voor opeenvolgende jaren te koppelen kunnen aan dit longitudinale bestand de volgende componenten van de bedrijvendynamiek worden ontleend. Veranderingen van de componenten van de bedrijvendynamiek kunnen leiden tot mutaties in de aanwezigheid van bedrijven in binnensteden en daarmee tot een toe- of afname van de werkgelegenheid ter plekke (zie paragraaf 2.1).

Opschonen longitudinaal LISA-vestigingsregister

Aan de hand van onderstaand schema is het longitudinaal LISA-vestigingsregister gefilterd van variabelen die niet van belang worden geacht voor het onderzoek.

- Stap 1: Het bepalen van variabelen die van belang worden geacht voor het onderzoek: LISA-vestigingsnummer, postcode (PC4), SBI08 code (5-digit), aantal arbeidsplaatsen.
- Stap 2: Het selecteren van de correcte postcodegebieden op basis van postcode en de juiste bedrijfsklassen op basis van SBI-klasse (zie bijlage A).
- Stap 3: Het bepalen van de starters, stoppers en blijvers (zie paragraaf 3.5.1).
- Stap 4: Bedrijven die meerder keren zijn gestart en gestopt zijn door ontbrekende gegevens zijn voor de volledigheid uit de longitudinale dataset gefilterd (46 bedrijven zijn dubbel gestart, 76 bedrijven dubbel gestopt en een bedrijf is drie keer gestopt).
- Stap 5: bedrijven die in 2004 bestonden en door ontbrekende gegevens vervolgens ook gestart zijn, zijn er uitgefilterd (43 bedrijven).

Mocht een onderneming in de onderzoeksperiode tot twee verschillende SBI-klassen behoren, is gekozen voor de laatste. Mocht een onderneming in de onderzoeksperiode tot twee verschillende postcodegebieden behoren (verhuizing binnen het gebied), is gekozen voor de laatste.

Door de afzonderlijke vestigingsregisters aan elkaar te koppelen (2004-2012) is een longitudinaal LISA bestand ontstaan van in totaal **68076** vestigingen.

2.2.2 CBS

Ter aanvulling van de data uit het longitudinaal vestigingsregister wordt gebruik gemaakt van data afkomstig van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS). Uit de database van het CBS kan data worden gehaald op zeer laag schaalniveau: gemeente, wijken en zelfs buurten. Deze buurtgrenzen komen overeen met de gekozen viercijferige postcodegebieden, wat de CBS-data tot een geschikte aanvulling maakt.

Het CBS heeft als missie het publiceren van betrouwbare en samenhangende statistische informatie, die inspeelt op de behoefte van de samenleving. Deze missie vereist dat de kwaliteit van de statistische informatie gegarandeerd is. Het CBS heeft daartoe een systeem van kwaliteitszorg ingericht, gebaseerd op de hoogste internationale normen.¹

2.3 Selectie van de binnensteden en bedrijvigheid

Welke Nederlandse binnenstedelijke winkelgebieden behoren tot het onderzoeksveld?

De ruimtelijke eenheden in dit onderzoek zijn de binnensteden in Nederland. Om die binnensteden af te bakenen zijn er grofweg twee manieren: de wijk- en buurtindeling van het CBS en de postcode-indeling. In deze thesis is de binnenstad afgebakend als viercijferig postcodegebied (PC4). Een groot voordeel van de PC4-gebieden is dat de begrenzing ervan door de tijd redelijk stabiel blijft, terwijl de landelijke wijk- en buurtindeling van het CBS regelmatig aan verandering onderhevig is (PBL, 2010). Bovendien is de indeling in PC4-gebieden uniformer; de omvang van de wijken en buurten kan sterk variëren, omdat gemeenten zelf de grenzen bepalen. Het laatste voordeel van de PC4-gebieden is dat er makkelijk een koppeling kan worden gemaakt met gegevens uit het LISA-vestigingsregister.

PC-gebieden hebben echter ook een nadeel: ze zijn in sommige gemeenten relatief omvangrijk, waardoor deze gebieden meer heterogeen zijn dan PC-gebieden die relatief kleiner zijn. Toch voldoen de PC4-gebieden aan een aantal belangrijke eisen van deze thesis: de analyse-eenheden moeten stabiel zijn door de tijd, ze moeten relatief uniform zijn samengesteld en de ruimtelijke gegevens moeten te combineren zijn met andere gebruikte databestanden.

In deze thesis wordt gekeken naar verschillen in bedrijfsdynamiek tussen binnensteden. Dit kan onderzocht worden door de conclusies te baseren op een groot aantal binnensteden. Om deze reden zijn geen beperkingen gehanteerd aan het aantal binnensteden. In stedelijke gebieden met een beperkte omvang treden vaak veranderingen op als gevolg van toevallige omstandigheden, zodat het moeilijk wordt deze veranderingen in een ruimer kader te beschouwen. Daarom moet wel een ondergrens gesteld worden aan de omvang van de binnensteden.

De afbakening van de binnensteden gebeurt op basis van eerder onderzoek van het PBL (2010) en van Evers et al. (2015). Deze onderzoeken maken gebruik van de indeling van Locatus. Binnensteden met meer dan 200 verkooppunten zijn meegenomen in de analyse. Deze binnensteden behoren tot de klasse 'Binnenstad' of 'Hoofdwinkelgebied groot'. Voordeel van de indeling van Locatus is dat grenzen min of meer samenvallen met de postcodegebieden. De keuze voor 200 of meer aaneengesloten winkels is enigszins arbitrair, maar een selectie op basis van bijvoorbeeld aantal bewoners of bedrijven is dat ook: er moet altijd een analytische grens worden getrokken.

¹De CBS Kwaliteitsverklaring beschrijft hoe aan bovengenoemde normen wordt voldaan <https://www.cbs.nl/-/media/ccs-jaarverslagen/kwaliteitsverklaring-2014-01.pdf>

Nadeel van de indeling van Locatus naar aantal verkooppunten is dat binnensteden dynamisch zijn. In sommige binnensteden neemt het aantal winkels toe (deze klimmen in de hiërarchie), terwijl in andere binnensteden het aantal winkels afneemt. Zij dalen in die hiërarchie. Zo stelt het onderzoek van Butink (2012) 57 binnensteden in de klasse ‘Binnenstad’ of ‘Hoofdwinkelgebied groot’, terwijl dit in het onderzoek van Evers et al. (2015) is verminderd tot 53 binnensteden. Verklaring hiervoor is dat de graadmeter, het aantal winkels, onderhevig is aan een zekere bedrijvendynamiek.

Op welke economische functies wordt het accent gelegd?

Voor het afbakenen van de te onderzoeken binnenstedelijke sectoren wordt gebruik gemaakt van de sectorale indeling van de Standaard Bedrijfstakindeling (SBI) van het CBS. De SBI is een hiërarchische indeling van economische activiteiten en kent meerdere niveaus, die worden uitgedrukt met het aantal cijferdigits van de sectorcodes. Bij het detailniveau is gekozen voor een zo laag mogelijk digitaal niveau (4- of 5-digit), dit maakt het mogelijk verschillende sectoren eruit te filteren, die van belang worden geacht voor deze thesis (zie hieronder en bijlage A). Om de toetsen in hoeverre het effect van bepaalde locatie- en agglomeratiefactoren sector-specifiek wordt in deze thesis een onderscheid gemaakt naar sector. Hierbij wordt onderscheid in een tweetal sectoren, die hieronder zullen worden toegelicht.

Het eerste accent ligt op de publieksverzorgende sector: de detailhandel (code 47) en de drank- en maaltijdverstrekende horeca (code 55 & 56). Deze economische activiteiten zijn het nauwst verbonden met de binnenstedelijke uitstraling. Het zijn tenslotte deze activiteiten die vormgeven aan de functie van de binnenstad als consumptiedomein (Van Duren, 1995). De detailhandel die niet via de markt of winkel plaatsvindt is eruit gefilterd. Hieronder vallen detailhandel via internet (onder andere webwinkels) (code 47.91), colportage (code 47.99.1), straathandel (code 47.99.2) en detailhandel via overige distributievormen (code 47.99.9).

Het tweede accent ligt op de creatieve sector: kunsten en cultureel erfgoed, media en entertainment en de creatieve zakelijke dienstverlening. Deze sectoren kunnen gezien worden als potentiële groeisector, die de tendens van economische deconcentratie in de publieksverzorgende bedrijvigheid moet keren en de opmaat moet vormen voor creatieve binnensteden (Van Oort & Ritsema van Eck, 2010). Het CBS gaat bij de afbakening van de creatieve industrie uit van de SBI 2008. Gekozen is voor de afbakening van het CBS omdat de creatieve detailhandel hier niet in is opgenomen. Hierdoor loopt de publieksverzorgende bedrijvigheid niet door elkaar met de creatieve bedrijvigheid (Uurlings & Braams, 2011) (zie bijlage A).

2.4 Aanpak van de deelvragen

2.4.1 Deelvraag 1

“In hoeverre bestaan er tussen Nederlandse binnensteden verschillen in groeiregimes in de periode 2004-2012?”

Om bovenstaande deelvraag empirisch in beeld te brengen wordt gebruik gemaakt beschrijvende statistiek en relatieve maten. Onderscheid wordt gemaakt in drie subgroepen van binnenstedelijke ondernemers: toetreders, uitreders en ondernemingen die in gehele onderzoeksperiode bestonden (blijvers). Bij de werkgelegenheidseffecten wordt gekeken naar de ontwikkeling van de totale werkgelegenheid en de ontwikkelingen van de werkgelegenheid bij blijvers. Zie hieronder de basisoperationalisering bedrijvendynamiek (tab. 2.1).

Tabel 2.1: Basisoperationalisering bedrijvendynamiek

Gebeurtenis vestiging	Operationalisering	Bron
Bestaand	Vestigingen die in een jaar t meer dan 0 werknemers hadden	Longitudinaal LISA 2004-2012
Toetreders	Vestigingen die niet in jaar t bestaan, wel in jaar t+1	Longitudinaal LISA 2004-2012
Uittreeders	Een stopper bestaat in jaar t-1, maar niet in jaar t.	Longitudinaal LISA 2004-2012
Blijvers	Vestigingen die in beginperiode en aan het eind van de periode bestaan	Longitudinaal LISA 2004-2012
Ontwikkeling werkgelegenheid	$((\text{Werkgelegenheid in 2012} - \text{werkgelegenheid in 2004}) / \text{door de werkgelegenheid in 2004}) \times 100$	Longitudinaal LISA 2004-2012

Door deze basisoperationalisering van de bedrijvendynamiek vervolgens te vertalen naar relatieve maten, ontstaat de operationalisering van de relatieve bedrijvendynamiek (tab. 2.2). Relatieve maten maken het mogelijk de binnensteden met elkaar te vergelijken.

Tabel 2.2: Operationalisering relatieve bedrijvendynamiek

Maat	Operationalisering	Bron
Startersquote	$((\text{Totaal aantal starters onderzoeksperiode} / 8) / \text{aantal bestaande bedrijven in 2004}) \times 100$	Longitudinaal LISA 2004-2012
Stoppersquote	$((\text{Totaal aantal stoppers onderzoeksperiode} / 8) / \text{aantal bestaande bedrijven in 2004}) \times 100$	Longitudinaal LISA 2004-2012
Turbulentiequote	Startquote + Stopquote	Longitudinaal LISA 2004-2012
Overlevingskans startende bedrijven	Bedrijven die gestart zijn in periode 2004-2012 en bestonden in 2012 / totaal aantal startende bedrijven in 2004	Longitudinaal LISA 2004-2012

In de analyses zijn alleen vestigingen meegenomen met minimaal één werkzaam persoon. Vestigingen waar niemand werkzaam was, zijn buiten beschouwing gelaten. Bij nieuw ingeschreven bedrijven (starters) wordt een onderscheid gemaakt tussen kleine en grote ondernemers. De reden hiervoor is dat het niet mogelijk is in het LISA-vestigingenregisters onderscheid te maken tussen bedrijven die worden opgericht als gevolg van een individuele beslissing – het exploiteren van een ondernemerschapsidee – en de opening van een nevenvestiging (bijvoorbeeld een Albert Heijn) (PBL, 2010). Om te controleren voor dit effect, wordt een onderscheid gemaakt tussen kleine en grote starters. De grens tussen grote en kleine ondernemingen ligt op vijf werkzame personen. Starters met vijf of minder werknemers op het moment van starten worden dus beschouwd als kleine toetreders. Ondernemingen met meer dan vijf werkzame personen zijn grote toetreders. Omdat het in deze thesis om gegevens per vestiging gaat, kan een grote toetreders het gevolg zijn van filialisering of verplaatsing van buiten de provincie (Atzema et al., 2014).

Analyse groeiregimes

De analyse van de groeiregimes vraagt enige toelichting. Audretsch & Fritsch (2002) onderscheiden vier groeiregimes: ondernemend regime, geroutineerd regime, draaideurregime en krimpregime (zie 2.1). Als centrummaat tussen de grenzen van groeiregimes is de voor de mediaan (Md) gekozen om te corrigeren voor de niet-normale distributie van de variabelen (zie bijlage). De Md geeft juist een indicatie van het middelpunt van een verdeling. De mediaan is de waarde die hoort bij waarneming: $(n+1)/2$. De Md is een robuustere maat dan het rekenkundig gemiddelde (X) en bruikbaar bij scheve verdelingen.

Veranderingen in de linker of rechterhelft van de verdeling hebben hierdoor geen invloed; alleen verschuivingen tussen beide helften zijn van invloed (De Vocht, 2010).

Analyse boomstructuren

De boomstructuren van de **ondernemende regimes** en **draaideurregimes** laten een analyse zien in drie stappen, waarbij per binnenstad is aangegeven:

- Stap 1: De groei van de totale werkgelegenheid in de binnenstad positief (inclusief nulgroei) of negatief is;
- Stap 2: De startersquote is kleiner dan of groter dan/gelijk aan de 50% waarneming van de verdeling (de Mediaan) voor alle 53 Nederlandse binnensteden;
- Stap 3: De overlevingskans van starters is kleiner dan of groter dan/gelijk aan de mediane overlevingskans voor alle 53 Nederlandse binnensteden.

Op grond van deze stappen zijn binnensteden tot het ondernemend regime gerekend die positief scoren in stap 1 t/m 3. Tot het draaideurregime zijn gerekend de binnensteden die negatief scoren in de stappen 1 en 3, maar positief scoren in stap 2.

De boomstructuren van de **geroutineerde regimes** en **krimpregimes** laten ook een analyse zien in drie stappen, waarbij per binnenstad is aangegeven:

- Stap 1: De groei van de totale werkgelegenheid in de binnenstad positief (inclusief nulgroei) of negatief is;
- Stap 2: De groei van werkgelegenheid bij gevestigde bedrijven is kleiner dan of groter dan/gelijk aan de mediane groei van werkgelegenheid bij gevestigde bedrijven voor alle 53 Nederlandse binnensteden;
- Stap 3: De startersquote is kleiner dan of groter dan/gelijk aan de 50% waarneming van de verdeling (de Mediaan) voor alle 53 Nederlandse binnensteden.

Op grond van deze stappen zijn tot het geroutineerd regime gerekend die binnensteden die positief scoren in de stappen 1 en 2, maar negatief scoren in stap 3. Tot het krimpregime zijn gerekend de binnensteden die negatief scoren in de stappen 1 t/m 3.

Zuivere regimes

Door gebruik te maken van deze boomstructuren moet er rekening mee worden gehouden dat een aantal binnensteden niet eenduidig is in te delen in een van de vier groeiregimes. Binnensteden kunnen karakteristieken vertonen van meerdere groeiregimes. De binnensteden die karakteristieken vertonen van meerdere groeiregimes worden niet meegenomen in de analyses: het gaat in deze thesis om zuivere groeiregimes.

Geen data bleek beschikbaar op het gebied van de innovatiecapaciteit van ondernemers in binnensteden. Dit terwijl in de literatuur wel wordt verondersteld dat innovatiecapaciteit van ondernemers samenhangt met het optreden van een bepaald groeiregime. In paragraaf 8.2 wordt ingegaan op de beperkingen hiervan op het onderzoek

2.4.2 Deelvraag 2

“In hoeverre worden verschillen in groeiregimes verklaard door locatie- en agglomeratiefactoren ter plekke in de periode 2004-2012?”

Om deze deelvraag te onderzoeken wordt gebruik gemaakt van de indeling naar groeiregimes uit deelvraag 1. Gekozen is voor een t-toets voor twee onafhankelijke steekproeven. Bij een t-toets voor twee onafhankelijke steekproeven wordt getoetst of de gemiddelde van een bepaalde variabele van twee populaties aan elkaar gelijk zijn.

Binnensteden die niet in een groeiregime zijn ingedeeld zijn **geen** onderdeel van de tweede deelvraag. De te vergelijken groepen (zoals ‘ondernemend regime’ en ‘niet-ondernemend regime’) worden onderscheiden op basis van een categorale groeipeervariabele:

De groepen (*Groups*) worden als volgt gedefinieerd:

- 0 = binnenstad behoort niet tot een groeiregime
- 1 = binnenstad behoort tot een groeiregime

Het gaat altijd om een interval/ratio variabele. De testvariabelen zijn samengevat in bijlage B. In het literatuuronderzoek is er aan de hand van literatuur een overzicht opgesteld met locatie- en agglomeratiefactoren die mogelijk in verband staan met het optreden van een bepaald groeiregime. Gebleken is echter dat niet elke variabele te onderzoeken is door een gebrek aan data of normaliteit. De variabele die op voorhand niet meegenomen is door een gebrek aan data is de bereikbaarheid van een binnenstad.

Vooronderstellingen & nulhypothese bij t-toets op toetsingsgrootheden

De t-toets voor twee onafhankelijke steekproeven gaat uit van een normaal verdeelde verdeling van beide . De nulhypothese luidt dat bij toetsingsgrootheden aan elkaar gelijk zijn:

- Nulhypothese (H_0): $\mu_1 = \mu_2$. Alternatieve hypothese (H_a): $\mu_1 \neq \mu_2$, ofwel $\mu_1 > \mu_2$, ofwel $\mu_1 < \mu_2$

De uitvoer van de t-toets bestaat uit twee tabellen: *Group Statistics* en *Independent Samples Test*. De tabel Group Statistics bevat beschrijvende statische maten voor de afzonderlijke groepen: het rekenkundig gemiddelde (*Mean*), de standaarddeviatie (*Std. Deviation*), de standaard fout (*Std. Error Mean*) en het aantal valide cases (*N*).

In de tabel Independent Samples Test staan de eigenlijke uitkomsten van de t-toets en bestaat uit twee delen: *Levene's Test for Equality of Variances* en *t-test for Equality of Means*. Vooraan in de tabel staat de *Levene's test for Equality of Variances*. Met deze toets kan worden nagegaan of de varianties in beide populaties aan elkaar gelijk zijn. Indien dit het geval is kunnen de varianties significant van elkaar verschillen. Als dit het geval is moet de t-toets voor *Equal variances not assumed* gebruikt. Indien de varianties aan elkaar gelijk zijn, wordt de t-toets voor *Equal variances assumed* gebruikt. De t-toets voor Equal variances assumed heeft iets meer power: het vermogen om de nulhypothese ‘terecht’ te verwerpen. De t-toets voor Equal variances not assumed is ‘veiliger’: H_0 wordt minder snel verwerpen. Hoe groter de steekproef, des te kleiner het verschil tussen de toetsen (De Vocht, 2010).

De variantie (s^2) is de gemiddelde gekwadrateerde afwijking van alle waarnemingen van het rekenkundig gemiddelde. Extreme waarden (*Outliers*) hebben hierdoor een relatief groot effect op de hoogte van de

variantie. Misschien zit er in een van beide groepen toevallig een binnenstad met een bovengemiddelde score en daardoor het gemiddelde van heel de groep omhoog trekt. T-toetsen houden hier geen rekening mee. Het is daarom ook van belang om de spreiding van de scores kritisch te analyseren. Dit kan worden bepaald door de toetsen op normaliteit. Een schending van normaliteitsassumpties schaadt vooral de power van toets. Ofwel dat de kans groter is dat er een niet-significant resultaat wordt gerapporteerd, terwijl dat mogelijk wel aanwezig is (type-2 fout).

Normaliteit

Gecontroleerd moet dus op de te toetsen variabelen normaal verdeeld zijn. Dit betekent dat de te toetsen variabele normaal verdeeld zijn, of dat beide toetsingsgrootheden voldoende groot zijn: N_1 én $N_2 \geq 30$. In deze thesis wordt gewerkt met een beperkt aantal binnensteden verdeeld over meerdere regimes, waardoor de toetsingsgrootheden niet voldoende groot zijn. Getoetst moet worden op normaliteit (De Vocht, 2010). Door gebruik te maken van twee *goodness-of-fit* toetsen kan er worden onderzocht of de verdeling significant verschilt van een normale verdeling. Deze toetsen zijn de *Kolmogorov-Smirnov toets* en de *Shapiro-Wilk toets*. De *Shapiro-Wilk toets* heeft de voorkeur bij kleine steekproeven ($N \leq 50$) (De Vocht, 2009).

2.4.3 Deelvraag 3

“Welke binnensteden kunnen op basis van ontwikkelingen van de groeiregimes bestempeld worden als meest veerkrachtig, dan wel minder veerkrachtig?”

In deze thesis worden binnensteden veerkrachtig geacht die in de volgende groeiregimes vallen: geroutineerd (bewezen kracht) en ondernemend (vernieuwende kracht). Bij deze twee groeiregimes gaat het om condities waarin innovatieve activiteiten belangrijk zijn en veel voorkomen. Het belangrijkste verschil is dat de innovatie in het ondernemingsregime mede wordt gedragen door starters, terwijl dit in het geroutineerde regime gedragen wordt door grote bedrijven. Minst veerkrachtig zijn de draaideurregimes en de krimpregimes. Met name in de krimpregimes zijn de vooruitzichten slecht: er minder ruimte voor innovatie, bovendien neemt de werkgelegenheid af of is negatief. In de draaideurregimes kan het aantal startende bedrijven nog wel toe nemen.

2.4.4 Deelvraag 4

“Welke aanbevelingen voor een gebiedsgericht beleid voor binnensteden kunnen worden gemaakt op basis van de verschillen in groeiregimes?”

Voor het beantwoorden van deze deelvraag wordt op basis van een zogeheten place-based beleid aanbevelingen gedaan (zie par. 1.3 maatschappelijke relevantie). Uitsluiten richt deze thesis zich op place-based beleid gericht op ondernemerschap. Dit beleid kan verschillende doelen hebben, zoals het consolideren van bestaande situaties, maar streeft vooral naar het bereiken van nieuwe situaties. Place-based beleid gericht op ondernemerschap bevordert bijvoorbeeld ondernemerschap (creatieve destructie), stimuleert de opkomst van geheel nieuwe sectoren (structurele veranderingen) of beperkt de dominantie van grote bedrijven, waardoor nieuw ondernemerschap kan opkomen. Place-based beleid wordt in deze thesis verengd tot beleid dat is gericht op het centrale thema van de evolutionaire economie: bedrijvendynamiek. Dit evolutionaire beleid wordt toegepast op de volgende gebieden (Boschma et al., 2002):

- Mededingingsbeleid (aanpassen en bevorderen van de lokale marktstructuur);

- Technologie beleid (innovatiebeleid en het voorkomen van een binnenstedelijke lock-in);
- Industriebeleid (bevorderen van structurele verandering);
- Regionaal beleid (bevorderen van kennisnetwerken en agglomeratievoordelen).

Deze beleidsgebieden zullen in hoofdstuk 5 per groeiregimes worden verbijzonderd. Hierbij zullen mogelijke uitkomsten van deelvraag 1 en 2 worden meegenomen.

3. Economische evolutie van Nederlandse binnensteden

In dit hoofdstuk wordt de (theoretische) achtergrond van deze thesis uiteengezet. Na een korte inleiding in de evolutionaire economie wordt verder ingezoomd op het centrale thema: veerkracht. Vanuit dit concept wordt toegewerkt naar het middel waarmee deze veerkracht in beeld wordt gebracht: groeiregimes. Deze groeiregimes vormen de basis voor het empirisch onderzoek dat zal plaatsvinden in de hoofdstukken 4 en 5. Deze groeiregimes zijn gebaseerd op bedrijvendynamiek en de daarmee samenhangende veranderingen in werkgelegenheid. Omwille van de omvang van deze thesis beperkt dit hoofdstuk zich tot de volgende twee gebieden: evolutionaire groeitheorie en bedrijvendynamiek.

3.1 Evolutionaire economie: een inleiding

In deze paragraaf wordt een evolutionair economisch raamwerk geschetst. Evolutionaire economie is ontstaan in de jaren zeventig als reactie op de vaak abstracte modellen van gangbare economische theorieën, zoals de (neo)-klassieke theorieën, (Pike et al., 2010). Een belangrijke kritiek punt op deze (neo)klassieke theorieën is dat deze letterlijk terugvalt op mechanische, natuurkundige principes, die moeilijk toepasbaar zijn op de sociale werkelijkheid. Evolutionaire groeitheorie maakt daarentegen gebruik van veronderstellingen die meer realistisch zijn dan de veronderstellingen in neoklassieke groeimodellen. Evolutionaire groeitheorie richt zich (in tegenstelling tot neoklassieke groeitheorie) in eerste instantie op het sectorale en regionale niveau en slechts in tweede instantie op het nationale niveau. Verschillen in economische groei tussen binnensteden kan volgens evolutionair economen in verband worden gebracht met verschillen in de sectorstructuur van binnensteden. Deze sectorstructuur verschillen ontstaan onder andere doordat bedrijven begrensd zijn in hun rationaliteit. Dat betekent dat bedrijven onder dezelfde omstandigheden verschillende keuzes kunnen maken. Deze variëteit in het handelen van bedrijven wordt vervolgens blootgesteld aan een selectieproces waarbij zij concurreren om marktaandeel (Boschma et al., 2002).

Dit selectieproces is door de Oostenrijkse econoom Joseph Schumpeter (1883-1950) omschreven als creatieve destructie. Zijn theorie is dat groei, innovatie en bedrijvendynamiek inherent met elkaar zijn verbonden. Volgens Schumpeter ontwikkelt de economie zich door een proces van concurrentie en selectie. Bedrijven kunnen voordelen behalen ten opzichte van hun concurrenten door te innoveren. Op deze manier behalen deze bedrijven hogere winsten, waardoor een proces ontstaat van imitatie en toetreding. Het gevolg is dat de winsten afnemen en bedrijven weer worden gestimuleerd te innoveren. Aangezien niet elk bedrijf in staat is te innoveren, ontstaan selectieprocessen. Vanuit dit oogpunt is toetreding van nieuwe bedrijven essentieel, omdat deze bedrijven nieuwe ideeën, methoden en producten op de markt brengen. De uittreding van bedrijven is net zo essentieel omdat het merendeel van deze bedrijven economisch slecht presteert en niet langer bijdraagt aan economische groei. Daarnaast ontstaat er door uittreding ruimte voor toetreders. Schumpeter stelt dus dat een hoge mate van toetreding en uittreding bijdraagt aan economische groei, vanwege de bijdrage aan selectie en innovatie (Bosma & Nieuwenhuijsen, 2000). Schumpeter betoogde hiermee dat (innovatief) ondernemerschap de dragende kracht is achter economische ontwikkeling, doordat zij nieuwe kennis op de markt brengen en bijdrage aan economische vernieuwing van binnenstedelijke economieën (Boschma, 2015).

Bedrijvendynamiek kan, ondanks het geringe netto-effect op de bedrijvenpopulatie, gezien worden als een indicator voor economische vernieuwing omdat de instroom van bedrijven anders is dan de uitstroom van bedrijven (Pellenbarg et al., 2005). Wetenschappers benadrukken verder het belang van bedrijvendynamiek voor werkgelegenheidsgroei. Zo toont onderzoek van Van Stel (2006) aan dat bij de

innovatieve maakindustrie een hoge turbulentie (de som van het aantal toetreders en uittrekers) de werkgelegenheid positief beïnvloedt. Onderzoek toont aan dat de effecten van dynamiek op de werkgelegenheid per regio sterk verschillen (Fritsch & Mueller 2008; Dejardin Fritsch, 2011).

Brixy (2014) noemt een aantal argumenten voor het belang van bedrijvendynamiek voor de lokale economie. Allereerst kan een ‘structurele inertia’ hiermee volgens hem voorkomen worden: het typische fenomeen van het niet van de grond komen van nieuwe ideeën, dat voornamelijk voorkomt onder grote bedrijven. Op een regionale schaal kan zo’n inertia leiden tot een lock-in: de bereidheid tot het aannemen van nieuwe technologieën neemt af waardoor economische groei geremd wordt. Denk aan: binnensteden die de kansen van de opkomst van internet niet omarmen. Ten tweede lijkt het stimulerende effect van creatieve destructie op de economie volgens Brixy *self-evident*: zelfs de bedreiging van toetreders kan al een significante invloed hebben op de innovatieve prestaties van gevestigde bedrijven, wat de vraag oproept of starters wel met gevestigde bedrijven kunnen concurreren, of dat ze eerst onderling concurreren. Dit continue proces van creatieve destructie is tevens een belangrijk argument van evolutionair economen om aan te tonen dat binnensteden continue van structuur veranderen.

Het PBL (2010) gaf in het onderzoek ‘Bedrijvigheid en leefbaarheid in stedelijke woonwijken’, waaronder binnensteden, een heldere beschrijving hoe bedrijvendynamiek tot stand komt (zie fig. 3.1):

‘Het aantal bedrijfsvestigingen (in binnensteden) neemt toe door de oprichting van nieuwe bedrijven (A+) en door de bedrijven die naar binnensteden toe verhuizen (C+). Daarentegen vindt er een afname plaats door opheffingen (A-) en het vertrek van bedrijven naar andere locaties (C-). Ook de werkgelegenheid kan toe- of afnemen door de oprichting en komst van nieuwe bedrijven enerzijds en de opheffing en het vertrek van bedrijven anderzijds. Bovendien kunnen bestaande bedrijven in binnensteden groeien (B+) en krimpen (B-) waardoor er een mutatie in de werkgelegenheid plaatsvindt (PBL, 2010, p.41).’

Figuur 3.1: De totstandkoming van bedrijvendynamiek en de hiermee gepaard gaande verandering van de werkgelegenheid

Bron: PBL (2010)

Het boek ‘*An Evolutionary Theory of Economic Change*’ van Nelson en Winter uit 1982 vormde het wetenschappelijke vertrekpunt van de evolutionaire economie. Centraal binnen de evolutionaire economie staat economische verandering en deze richt zich op twee centrale thema’s: diversiteit en concurrentie (Nelson & Winter, 1982; Boschma et al., 2002; Audretsch & Keilbach, 2004; Bosma, 2009; Pike et al., 2010). Een economie zonder diversiteit en concurrentie evolueert niet, zo is de centrale stelregel van evolutionair economen. Zo’n economie blijft permanent vastzitten in a *long-run steady state equilibrium* (Audretsch & Keilbach, 2004). Diversiteit verhoogt de kans op leren van andere

(succesvolle) actoren, terwijl concurrentie de noodzaak tot leren en innoveren vergroot. Door de hiermee gepaard gaande innovaties verandert de structuur van een binnenstad. Dit verklaart goed waarom binnensteden zich in verschillende richtingen kunnen ontwikkelen. Dit ontwikkelingsproces van een binnenstad is dus op te vatten als een evolutie (Gianotten, 2012) Hieronder wordt ingegaan op twee centrale thema's van de evolutionaire economie, die tevens van belang zijn voor binnensteden.

3.1.1 Diversiteit

Eén van de inzichten uit de evolutionair economische theorie is dat deze economische ontwikkeling niet gebaat hoeft te zijn bij specialisatie, zoals lange tijd gemeengoed was, vanaf Ricardo's theorie van comparatieve voordelen. Hoewel op korte termijn specialisatie voordelen kan bieden, is een economie volgens evolutionair economen op lange termijn juist gebaat bij diversiteit, omdat dat leidt tot een hoger innovatiepotentieel. Zoals Schumpeter (1942) het omschrijft is verandering (innovatie) in een bedrijf vaak het resultaat van een recombinitie van onderdelen van bestaande technologieën (offline) in nieuwe configuraties (online). Een diversiteit van verschillende actoren verhoogt het innovatiepotentieel, omdat ondernemers uit diverse bronnen kunnen putten en zodoende van elkaar kunnen 'leren' (Frenken, 2011).

Diversiteit ligt ten grondslag aan de duurzaamheid en de weerbaarheid van een stedelijke samenleving als geheel (Musterd & Nijman, 2015). Volgens de beroemde stadsgeograaf Jane Jacobs is de levendigheid van een binnenstad een direct gevolg van diversiteit. Kern van haar betoog is dat diversiteit, dat inherent is aan grote steden, niet alleen zorgt voor een levendige stad, maar ook voor een in economisch opzicht vitaal stedelijk milieu (Van Duren, 1995). Waar Jacobs hamert op het belang van diversiteit voor de duurzaam- en weerbaarheid van een stedelijke samenleving, benadrukt Schumpeter met zijn Schumpeteriaanse groeitheorie juist het belang van innovatie. In Amerikaanse steden heeft het verlies aan diversiteit, onder andere door vergaande suburbanisatie (*urban sprawl*) geleid tot wat vaak *doughnut cities* worden genoemd: steden met een uitgeholde kern waar eerst vrijwel niemand woont en later niemand meer werkt (Musterd & Nijman, 2015).

In Nederland wordt vaak verwezen naar dit Amerikaanse schrikbeeld. Nederlandse steden hebben vergeleken met hun Amerikaanse tegenhangers in het algemeen echter een veel compactere structuur en een grotere dichtheid (Evers et al., 2015; Musterd & Nijman, 2015). Toch staat ook in Nederland de diversiteit en daarmee de dynamiek onder druk (Musterd & Nijman, 2015). Nog maar een of twee decennia geleden werd de binnenstad gekenmerkt door een grote diversiteit aan kleinere en grotere winkels, met een specifiek aanbod. Onder andere door de invloed van filialisering en de opkomst van internetbedrijven (bijvoorbeeld Bol.com en Coolblue) is hier verandering in gekomen (Brakman & Van Witteloostuijn, 2012). Dat is volgens Musterd & Nijman (2015) een gevaar voor de binnenstad, want de stedelijke economie, ondernemerschap, creativiteit en (economische) vernieuwing hangen in belangrijke mate af van de sociale, economische en demografische diversiteit. Diversiteit die inherent is aan grote stad (of in ieder geval zou moeten zijn) komt niet alleen ten faveure van een levendige stad, maar ook van een in economische opzicht vitaal stedelijke milieu (Van Duren, 1995).

Brakman & Van Witteloostuijn (2012) stellen in het artikel '*En de binnenstad bloedt ook al leeg*' in NRC Handelsblad de vraag: is het erg dat dit gebeurt? Misschien, zo vragen zij zich af, is die traditionele diversiteit in het winkelaanbod wel ouderwets, en is de veranderende vraag de reden dat binnensteden in moeilijkheden verkeren.

‘Die speciaalzaken verdwijnen immers niet voor niks. Waar vraag ontbreekt, verdwijnt vanzelf het aanbod. (...) Moet deze economische wet, die door de Oostenrijkse econoom Joseph Schumpeter creatieve destructie is genoemd, niet gewoon zijn natuurlijke beloop hebben? We vragen hier immers zelf om, met ons niet-koopgedrag in die oude binnensteden?’

Maar, schrijven zij: diversiteit in het winkelaanbod staat hiermee onder druk. En het verlies aan diversiteit tast op den duur de economische welvaart van de binnenstad aan. Tegenover die afname van diversiteit staat dat het besteedbaar inkomen van consumenten toeneemt, omdat producten die traditioneel in de fysieke winkel werden gekocht, nu veel goedkoper via internet worden aangeboden. Hierdoor houden consumenten meer geld over voor andere aankopen. Maar dit biedt op korte termijn geen bruikbare oplossing voor ondernemers wiens belang terugloopt. En een eentonige binnenstad, schrijven Brakman & Van Witteloostuijn, verliest veel van zijn aantrekkingskracht. Daardoor trekken niet alleen hoogopgeleide, creatieve bewoners weg, maar neemt ook de leefbaarheid af en verslechtert het innovatieklimaat van de gehele stad (Marlet, 2009).

3.1.2 Concurrentie

Net als bedrijven concurreren binnensteden met elkaar. In de globaliserende wereld is dat zelfs in toenemende mate het geval. Binnensteden ondervinden zowel concurrentie van buitenaf, van andere nationale en internationale steden, als van binnenuit, door bijvoorbeeld veranderingen in het detailhandelsbeleid en door veranderende locatievoorkeuren van ondernemers. (Evers et al., 2011). Concurrentie tussen binnensteden richt zich onder meer op het aantrekken van consumenten, ondernemingen en toeristen. Over het algemeen is in kleinere binnensteden de concurrentiestrijd heviger, omdat het hen aan een sterke identiteit ontbreekt (Van Melik, 2008). De verwachting is dat een aantal binnensteden deze concurrentieslag niet zal overleven. Binnensteden die zich weten aan te passen aan deze veranderende marktomstandigheden zullen op de lange termijn aantrekkelijk blijven (Brakman & Van Witteloostuijn, 2012).

Schumpeteriaanse concurrentie

In de evolutionaire economie, ook wel bekend als neo-Schumpeteriaanse economie wordt een belangrijk onderscheid gemaakt tussen prijsconcurrentie en Schumpeteriaanse concurrentie, gebaseerd op innovatie (Weltevreden et al., 2005). Het onderscheid tussen prijsconcurrentie en Schumpeteriaanse concurrentie is relevant voor de concurrentiekracht en vitaliteit van binnensteden. Door onder andere de ontwikkeling van perifere winkellocaties, de recente economische crisis en de opkomst van internetwinkels is de concurrentie voor binnensteden hevig. Binnensteden zijn wat betreft hun prijzen niet meer concurrerend, omdat bijvoorbeeld huur- en parkeerkosten op locaties buiten de binnensteden een stuk lager zijn. Volgens dit evolutionaire economische perspectief blijven binnensteden alleen aantrekkelijk als ze succesvol zijn in Schumpeteriaanse competitie, en dus in staat zijn nieuwe bedrijven aan te trekken en door bestaande bedrijven die innovatieve producten op de markt brengen (Weltevreden et al., 2005).

Een meer structurele benadering benadrukt de rol van startende ondernemers voor economische verandering, maar vanuit een ander perspectief. Startende bedrijven dragen bij aan structurele veranderingen wanneer zij compleet nieuwe kennis en innovaties op de markt brengen die bijdragen aan de opkomst van nieuwe sectoren. Het verschil tussen de Schumpeteriaanse benadering van ondernemerschap en de structurele benadering is dat bij de eerste de nadruk wordt gelegd op de recombinate van bestaande kennis in bestaande sectoren, terwijl bij een structurele benadering de

nadruk wordt gelegd op de toevoeging van compleet nieuwe kennis en sectoren. Dit laatste type toetreders concurreert niet direct gevestigde bedrijven uit de markt, maar kunnen op de lange termijn bestaande markten wel vervangen (Bosma, 2009).

3.2 Veerkracht

Het vermogen van binnensteden om te gaan met de toegenomen concurrentie en met structurele veranderingen wordt door evolutionair economen aangeduid als veerkracht (*resilience*) (Hassink, 2010; Pike et al., 2010; Boschma, 2015). Onder andere door de recente economische crisis en de ongelijke gevolgen hiervan op binnensteden is er onder onderzoekers steeds meer aandacht voor het concept veerkracht (Martin, 2012; Boschma, 2015). Het begrip veerkracht heeft zich de afgelopen jaren ontwikkeld tot concept dat het relatieve en ongelijke vermogen van binnensteden te reageren op veranderende marktomstandigheden probeert te verklaren (Pike et al., 2010).

Een volledige beschrijving van wat een binnenstad veerkrachtig maakt, gaat voor deze thesis te ver. De mechanische benadering van het begrip veerkracht, waarbij het wordt beschouwd als een reactie op externe schokken waarna wordt teruggegaan naar een stabiele toestand, wordt in deze thesis te beperkt geacht, aangezien deze benadering geen rekening houdt met economische structuur- en functieveranderingen (Boschma, 2015; Martin 2012). In plaats daarvan wordt de nadruk gelegd op de evolutionair economische benadering van het concept:

‘Here, resilience is considered as an ongoing process rather than a recovery to a (pre-existing or new) stable equilibrium state. This basic need for fundamental economic renewal is ever present, though in times of crisis, this is felt more pressing. Resilience then depends on the ability of regions to cope with structural change, that is, to create new growth paths, in order to offset inevitable processes of stagnation and decline in their regional economy (Boschma, 2015).’

Volgens Boschma (2015) kan bij het begrip veerkracht een onderscheid worden gemaakt tussen economische vernieuwing binnen een bestaande sector (*bedrijvendynamiek & adaptation*) en ontwikkeling van nieuwe sectoren (*structurele veranderingen & adaptability*). Een voorbeeld van *adaptation* is wanneer bedrijven in binnensteden in staat zijn te vernieuwen in bestaande economische activiteiten. Onder andere door het uitbreiden van het assortiment of door het openen van een nieuwe winkel op een andere locatie. Steeds meer ondernemers hebben naast hun fysieke winkel bijvoorbeeld ook een webwinkel, via waar de consument wordt bediend.

Een voorbeeld van *adaptability* is wanneer bedrijven in binnensteden in staat zijn nieuwe, gerelateerde of alternatieve economische activiteiten te ontwikkelen om zo nieuwe groei te kunnen realiseren (Pike et al., 2010). Ondernemers met een winkels beginnen steeds meer een gedeelte waar ook gegeten en gedronken kan worden. Deze ontwikkeling wordt niet altijd geaccepteerd door de lokale overheid, onder andere omdat dit de bestaande horeca onder druk zet.

Door de onzekere uitkomst van deze twee processen bestaat er voor ondernemers een constant spanningsveld tussen beide concepten (Hassink, 2010; Boschma, 2015). Investerings in het ontwikkelen van nieuwe economische activiteiten kunnen ten koste gaan van investeringen in bestaande economische activiteiten (Pike et al., 2010).

Veerkracht en structuur van de regionale economie

Naast het verschil tussen *adaptation* en *adaptability*, kan er volgens Van Oort & Weterings (2013) ook een verband worden gelegd tussen veerkracht en de economische structuur van een binnenstad. In de literatuur is een discussie gaande over de vraag in hoeverre de economische structuur - zoals diversificatie of specialisatie - samenhangt met binnenstedelijke veerkracht.

Diversificatie

In sommige wetenschappelijke literatuur wordt gesteld dat diverse economieën beter in staat zijn een schok op te vangen dan gespecialiseerde economieën (Beaudry & Schiffauerova, 2009; Van Oort & Weterings, 2013, Kemeny & Storper, 2014). In binnensteden met een diverse economische structuur zijn immers verscheidene sectoren actief in verschillende markten, waardoor een schok meestal niet alle sectoren even hard treft. Het voordeel wat deze binnensteden hebben door hun diverse sectorstructuur, maakt ze in het algemeen veerkrachtiger, zo stellen Van Oort & Weterings (2013).

Hier worden door Kemeny & Storper (2014) echter een aantal kanttekeningen geplaatst. Kemeny & Storper beschrijven dat deze gedachtegang zich met name richt op het voorkomen van negatieve schokken in een economie, maar voorbijgaat aan de vraag of diversificatie *opportunity costs* met zich meebrengt, die eventuele (economische) voordelen van specialisatie teniet zouden doen. Deze kosten kunnen ontstaan wanneer beleid zich te veel richt op het ontwikkelen van generieke middelen zoals wegen en openbaar vervoer. Het is goed mogelijk dat sectoren juist specifieke behoeften hebben, zoals kennis, kapitaal of mogelijkheden voor toeleveranciers. Denk aan de horeca-ondernemer die misschien meer gebaat is bij een ruimer openingstijdenbeleid dan bij een nieuwe straat. Zoals Kemeny & Storper (2014) schrijven: *'By definition urbanization economies do not provide specialized resources dedicated to particular outputs; localization economies do, and localization economies are a force not for diversification, but for specialisation.'*

Door de bevolkingsomvang van grote steden, ontstaat een diverse vraag naar goederen en diensten. Hierdoor ontstaat een diverse toelevering van factoren die aansluiten bij de vraag van de bevolking. Een grote economie is hierdoor per definitie meer divers dan een kleine economie. Echter, denken dat een grote economie altijd het gevolg is van diversificatie, is volgens Kemeny & Storper (2014) een denkfout. Sommige steden zijn juist door specialisatie groot geworden, waarna hun economie door de groeiende bevolkingsomvang een meer diverse sector structuur kreeg.

Specialisatie

De traditionele clusterbenadering van Michael Porter benadrukt het belang van specialisatie. Binnensteden die gespecialiseerd zijn in een sector of enkele sectoren die via toeleveranciers met elkaar zijn verbonden, lopen echter grote risico's bij een plotselinge afname van de vraag naar hun producten (Van Oort & Weterings, 2013). Zo kunnen failliete winkels een ravage aanrichten in de hele keten, door een domino-effect te veroorzaken bij leveranciers, verhuurders en exploitanten van *'shop-in-shops'*. Dit was bijvoorbeeld het geval bij het omvallen van V&D (Driessen & Van der Heijden, 2016).

Een ander risico ontstaat doordat in sterk gespecialiseerde binnensteden de kans op kruisbestuivingen en daarmee het innovatiepotentieel afneemt. Zoals beschreven door Schumpeter is innovatie vaak niets anders dan het maken van nieuwe combinaties van bestaande ideeën. Om als binnenstad veerkrachtig te kunnen zijn is toegang tot deze dynamiek onontbeerlijk (Neffke & Nedelkoska, 2012).

Idealiter zijn binnensteden volgens Neffke & Nedelkoska (2012) zowel gespecialiseerd als gediversifieerd: pure specialisatie maakt een binnenstad kwetsbaar en te veel diversiteit aan economische activiteiten staat de focus in de weg die nodig is om als binnenstad te concurreren. Dit suggereert volgens Neffke & Nedelkoska (2012) dat alleen de allergrootste binnensteden veerkrachtig kunnen zijn. Kleine binnensteden kunnen zich immers onmogelijk in een groot aantal activiteiten tegelijk specialiseren. Maar ook voor middelgrote binnensteden is het mogelijk diversiteit en specialisatie te combineren, door handig gebruik te maken van synergiën die tussen bepaalde economische activiteiten bestaan. Wanneer specialisatie en diversiteit als een dichotomie worden beschouwd, ziet men deze synergiën gemakkelijk over het hoofd.

Gerelateerde variëteit

De sleutel ligt in wat Frenken et al. (2007) gerelateerde variëteit noemen. De meeste gelegenheid voor kennisoverdracht bestaat namelijk tussen bedrijven die niet tot dezelfde, maar tot gerelateerde bedrijfstakken behoren. Bedrijven uit gerelateerde bedrijfstakken hebben namelijk overlappende kennisbases, zoals Neffke & Nedelkoska (2012) schrijven:

‘Deze overlap faciliteert de communicatie tussen de bedrijven: gedeelde kennis, denkkaders en toegepaste technologie zorgen ervoor dat bedrijven elkaar sneller begrijpen. Doordat deze overlap slechts partieel is, is er ook ruimte om van elkaar te leren. De aanwezigheid van een grote hoeveelheid gerelateerde economische activiteiten in een regio helpt dus bij het genereren van nieuwe combinaties van bestaande technologieën. Doordat de activiteiten wel van elkaar verschillen, wordt het risico gespreid en is de regio niet afhankelijk van slechts een handvol bedrijfstakken. Regio’s hebben dus baat bij een industriële structuur die bestaat uit een groot aantal verschillende, maar gerelateerde bedrijfstakken.’

Maar ook vanuit het perspectief van de arbeidsmarkt bekeken, is een diverse sectorstructuur alleen niet voldoende om de gevolgen van een schok op te vangen. Volgens Van Oort & Weterings (2013) moeten de sectoren aan elkaar gerelateerd zijn wat betreft benodigde kennis en vaardigheden. Anders zullen ontslagen werknemers immers niet in dezelfde binnenstad aan de slag kunnen en ontstaat een arbeidsoverschot. Dus voor het vormgeven van stedelijk-economisch beleid is het identificeren van zulke bedrijfstakken van groot belang (Neffke & Nedelkoska, 2012).

De veerkracht van binnensteden hangt dus mede af van een diverse sectorstructuur en (met betrekking tot de arbeidsmarkt) van de (skill)-gerelateerdheid. Hierbij wordt echter nog geen rekening gehouden met de ontwikkeling van die sectoren en hun gerelateerde activiteiten, terwijl die ontwikkeling van groot belang is voor beleid dat gericht is op het versterken van regionale veerkracht. Het is onverstandig de ontwikkeling van gerelateerde activiteiten te stimuleren, als de werkgelegenheid in die sectoren de komende jaren structureel zal afnemen. Deze sectoren zijn dan niet in staat het arbeidsoverschot van de door de schok getroffen sector op te vangen (Van Oort & Weterings, 2013).

“Het is in een evolutionaire raamwerk belangrijk aandacht te besteden aan verschuivingen in de aandelen van verschillende sectoren in een binnenstad. Zoals de groei van een enkele sector kan worden opgevat als een evolutionair proces waarin marktaandeel van bedrijven verschuiven, zo kan een gehele economie worden opgevat als een evolutionair proces waarin de aandelen van sectoren verschuiven. Binnenstedelijke economieën zullen sneller groeien wanneer binnensteden zich weten te specialiseren in snelgroeiende sectoren. De veranderingen in de aandelen van sectoren in de totale productie van een binnenstad wordt structurele verandering genoemd. Het begrip structuur staat hierbij voor de verdeling

van sectoren in een binnenstad. Structurele veranderingen treedt in elke binnenstad op als een geleidelijk historisch proces (Boschma et al. 2002)."

3.2.1 De levenscyclus van binnensteden

Doordat door de jaren heen Nederlandse binnensteden vooral beschermd zijn als winkelgebied (Van der Krabbe, 2013) voldoen Nederlandse binnensteden tot op zekere hoogte aan een belangrijk kenmerk van een cluster: het zijn concentraties van bedrijven in dezelfde en nauw verwante sectoren. Bedrijven in binnensteden werken ook steeds meer met elkaar samen om economische en technologische veranderingen het hoofd te kunnen bieden. Binnensteden voldoen door een toenemende samenwerking ook steeds meer aan het tweede kenmerk van clusters: bedrijven in clusters delen iets met elkaar waardoor kennisuitwisseling en samenwerking sneller tot stand komt (zie o.a. Brenner, 2004; Van Oort & Weterings, 2013)..

Naast het statische begrip cluster kan het dynamische concept van de clusterlevenscyclus mogelijk helpen bij het vinden van aanknopingspunten voor een antwoord op de vraag hoe een binnenstad duurzaam en innovatief kan worden vernieuwd en hoe een binnenstad op de korte termijn en op de lange termijn veerkrachtig kan blijven (Van Oort & Weterings, 2013). Brenner (2004) benadrukt dat binnensteden zich pas ontwikkelen wanneer er sprake is van zelfversterkende processen binnen de concentratie van aan elkaar gerelateerde bedrijven en instellingen. Zonder investeringen in deze zelfversterkende processen ontwikkelt een binnenstad zich niet. De volgende drie zelfversterkende processen worden door Atzema et al. (2011) onderscheiden:

- Het leggen van directe contacten tussen bedrijven. Als het contact bevalt, zal de samenwerking worden geïntensiveerd;
- Het creëren van gunstige lokale condities. Naarmate de lokale condities gunstiger worden, zullen meer bedrijven daar profijt van hebben;
- Het stimuleren van ondersteunende diensten. Ondersteunde diensten dragen bedrijven uit om beter of meer innovatieve producten te ontwikkelen.

Zelfversterkende processen vinden veelal plaats tussen bedrijven, instellingen en overheden die met elkaar samenwerken in netwerken. Netwerken zijn bedrijven die met elkaar samenwerken, maar niet noodzakelijkerwijs geconcentreerd voorkomen (Atzema et al., 2011).

Bathelt et al. (2003) onderscheiden hoofdzakelijk twee vormen van samenwerking tussen bedrijven: *local buzz* en *global pipeline*. Visser & Atzema (2008) voegen hier nog een derde strategie aan toen: *stand alone*. Bondig samengevat komen de drie strategieën hier op neer:

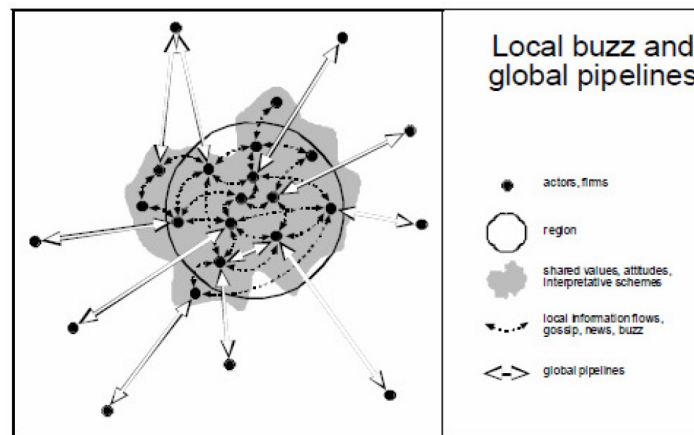
- Stand alone strategie: bedrijven die er de voorkeur aan geven om op eigen kracht te opereren;
- Local buzz strategie: bedrijven die zich richten op netwerken in de eigen vestigingsregio. Niet alleen vanwege de geringe kosten maar ook vanwege informele 'face-to-face' contacten, zodat onder meer fijnkorrelige (markt)informatie beschikbaar wordt;
- Global pipeline strategie: bedrijven die zich richten op samenwerking met partners buiten de eigen vestigingsregio.

Niet elke binnenstedelijke onderneming zal deelnemen aan dit soort samenwerkingen. Of een onderneming deelneemt, is afhankelijk van de innovatiestrategie van de desbetreffende onderneming.

Wanneer bedrijven zich met specialistische productie bezighouden zullen zij eerder samenwerken met actoren (bedrijven, instellingen of overheden) van buiten de regio, die specialistische kennis bezitten. Dit wordt in de literatuur aangeduid als een *global pipeline*-strategie. Bedrijven die juist opereren in netwerken in de eigen regio, hanteren een zogenoemde *local buzz*-strategie. Die laatste strategie kost minder tijd en geld, en richt zich bijvoorbeeld op informele face-to-face-contacten en ontwikkeling van gemeenschappelijke waarden. Die eerste strategie is duurder, maar kan op termijn veel voordelen opleveren doordat nieuwe kennis aan het cluster wordt toegevoegd.

Bathelt et al. (2004) pleiten voor een combinatie van de twee strategieën om de internationale concurrentiepositie van een regio te handhaven, waarbij de *global pipeline* ervoor zorgt dat *local buzz* bij de tijd blijft (fig. 3.2).

Figuur 3.2: Kennisnetwerken: Local Buzz vs. Global Pipelines

Bron: Bathelt et al., 2004

Voor effectieve samenwerking tussen bedrijven en verdere clustering is ruimtelijke nabijheid dus niet per se noodzakelijk, hoewel dat wel een gunstige omstandigheid kan zijn. Boschma (2005) noemt, behalve ruimtelijke nabijheid, vier andere vormen van nabijheid die kunnen bijdragen aan de drie soorten zelfversterkende processen van Brenner (2004): cognitieve nabijheid; organisatorische nabijheid; institutionele nabijheid; en sociale nabijheid. Deze verschillende soorten bestaan niet los van elkaar, maar hangen met elkaar samen en vullen elkaar aan. Boschma (2005) spreekt van een zogenoemde nabijheidparadox: nabijheid, in welke van deze vijf vormen, is belangrijk voor samenwerking, maar een te grote, nabijheid kan hinderlijk zijn voor innovatie:

‘Zo werkt te veel organisatorische nabijheid inflexibiliteit van handelen in de hand, zorgt te veel sociale nabijheid voor het te weinig onderkennen van nieuwigheden en te veel institutionele nabijheid voor een te groot vertrouwen in eigen kunnen.’

Indien er sprake is van te grote nabijheid, in welke vorm dan ook, wordt gesproken van een *lock-in* van de binnenstad: nieuwe kennis van buitenaf wordt niet genoeg in de binnenstad opgenomen en de binnenstad raakt in verval. Ook van een te kleine nabijheid kan een binnenstad in verval raken. Zo zorgt te weinig organisatorische nabijheid ervoor dat actoren elkaar onvoldoende informeren (Atzema et al., 2011). Nabijheid zorgt er kortom niet altijd voor een toename van innovatie en kennis bij actoren. De ontwikkeling van kennis en innovatie in een binnenstad hangt volgens Atzema et al. (2011) af van een aantal actoren die innovatie stimuleren en faciliteren:

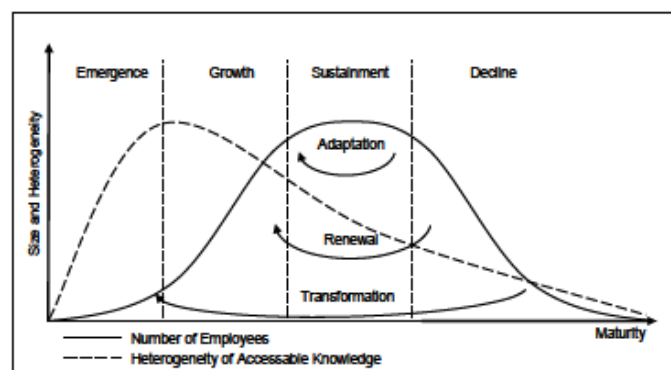
- *Leader firms*: bedrijven die financieel gezien in staat zijn om investeringen te doen, en hier tevens een strategisch belang bij hebben. Behalve grote bedrijven kunnen dit ook kleinere innovatieve bedrijven zijn;
- *Knowledge brokers*: (Commerciële) instellingen of diensten die als deskundig bemiddelaar optreden tussen deelnemers aan een innovatie- en kennisnetwerk.

Dit type bedrijven en instellingen kunnen innovatie teweegbrengen en het delen van kennis en samenwerking stimuleren. Hierdoor kan de concurrentiekracht van een binnenstad worden versterkt. Dit kan gezien worden als een cyclisch proces, waarbij bestaande kennis, producten, processen, markten en organisaties worden benut, afhankelijk van de mogelijkheid van de binnenstad om nieuwe kennis aan te boren. Innovatie komt kortom voort uit de uitwisseling en (re)combinatie van kennis, waardoor inefficiënte kennis wordt uit gesorteerd (creatieve destructie).

Binnensteden zijn niet voor eeuwig levensvatbaar; de meeste binnensteden hebben een levenscyclus waarin zij verschillende fasen doorlopen (Menzel & Fornahl, 2009). Een binnenstad is dus geen statische entiteit, maar ontwikkelt zich (Van Oort & Weterings, 2013).

Menzel & Fornahl (2009) onderscheiden vier fasen van ontwikkeling in de clusterlevenscyclus (fig. 3.3): de beginfase, de groeifase, de volwassenheidsfase en de neergang. Elke fase wordt gekenmerkt door een bepaalde mate van omvang, dominante technologie en bedrijfsdynamiek en door een mate van groei in productiviteit en werkgelegenheid.

Figuur 3.3: Schematische weergave van de clusterlevenscyclus

Bron: Menzel & Fornahl (2009)

Emergence

De beginfase gaat vaak gepaard met een beperkte werkgelegenheidsgroei. Bedrijven zijn vooral bezig een eigen positie in de markt te bemachtigen. Het brengen van iets nieuws (innovatief) is daarbij cruciaal. Er is dan nog geen nieuwe standaard gevonden en zowel het aantal bedrijven als de heterogeniteit onder bedrijven zal toenemen. Vanwege de nabijheid tot andere kennis en bedrijven zijn de clustervoordelen in deze fase het grootst. Daarna zal, door uitwisseling van kennis en informatie, in een binnenstad een nieuwe standaard ontstaan en zullen bedrijven zich specialiseren. Wanneer het nieuwe product aanslaat zal de markt groeien en daarmee de omzet en de werkgelegenheidsgroei van het bedrijf. In de volwassenheidsfase draait het vervolgens om efficiëntie en productiviteit (Menzel & Fornahl, 2009; Atzema et al., 2011; Van Oort & Weterings, 2013).

Volwassen binnensteden groeien niet in aantal bedrijven en verscheidenheid in samenstelling: een binnenstad krijg een bepaalde focus. In deze fase moeten binnensteden zichzelf opnieuw uitvinden om te voorkomen dat zij in verval raken en een *lock-in* ontstaat, bijvoorbeeld doordat netwerken te homogeen en gesloten zijn of de kennisbasis van de binnenstad te specifiek is. Binnensteden moeten zorgen dat werkgelegenheids groei en vernieuwing in stand blijven door aan te haken bij een nieuwe technologie, zich aan te passen aan veranderende marktwensen of door zich te transformeren naar de productie van geheel andere producten of diensten voor nieuwe markten. Weinig adaptieve en productieve bedrijven verdwijnen van de markt (creatieve destructie) en overlevende bedrijven gaan netwerkrelaties aan buiten het cluster. In de 'decline' fase neemt de werkgelegenheid in de binnenstad af (Menzel & Fornahl, 2009; Atzema et al., 2011; Van Oort & Weterings, 2013).

Tijdens de clusterlevenscyclus verschuift het belang van agglomeratievoordelen. Aan het einde van de cyclus zijn niet-geclusterde bedrijven in het voordeel omdat ze minder vastzitten aan routines en sneller kunnen vernieuwen en innoveren, waardoor weer een fase van groei kan aanbreken. Als dat het geval is, zijn geclusterde bedrijven juist in het voordeel, omdat zij eenvoudiger en sneller cruciale kennis en informatie kunnen uitwisselen (Van Oort & Weterings, 2013).

De levensduur van een binnenstad hangt kortom af van de veerkracht: het vermogen om op te vernieuwen en te innoveren in bestaande sectoren (adaptation), of zelfs te transformeren naar de productie van geheel andere producten of diensten voor nieuwe markten (adaptability). Om op de lange termijn endogene groei te kunnen waarborgen, doen binnensteden er goed aan diversificatie te zoeken in gerelateerde sectoren. De positieve dynamiek van een binnenstad zit vaak in de kwalitatieve dimensie: innovatie, vernieuwing, nieuwe markten en technologieën en diversificatie naar gerelateerde economische activiteiten (zie fig. 2.3) (Van Oort & Weterings, 2013).

3.2.2 Structuurveranderingen in binnensteden

In Nederlandse binnensteden hebben de afgelopen decennia belangrijke structuurveranderingen plaatsgevonden. De evolutie van de binnenstedelijke economie in Nederland verliep in grofweg twee stappen. De eerste stap, die van industriële herstructurering, vond plaats vanaf de jaren vijftig en zestig. De bedrijvigheid en de werkgelegenheid in handel en industrie krompen. De hiermee gepaard gaande economische dynamiek zorgde voor verloedering, armoede en ontworteling van de binnenstedelijke economie. Hiermee kwam tevens een einde aan de industriële stad. Niet alleen de industrie verdween, ook de kapitaalkrachtige en hoogopgeleide bevolking trok door dit beleid weg uit de binnenstad. Suburbanisatie zorgde voor een uitholling van het binnenstedelijke voorzieningenniveau door een afname van het draagvlak, waardoor onder andere het winkelaanbod afnam (Van Oort & Ritsema van Eck, 2010).

De tweede stap vond plaats vanaf de jaren negentig: de transformatie van de diensteconomie waarbij de finale dienstverlening zich uitbreide en de industriële dienstverlening afbrokkelde. Deze transformatie heeft grote effecten gehad op binnensteden, doordat het aantal evenementen groeide, terrassen zich uitbreidden en bovenal doordat het aantal vierkante meters winkelvloer toenam (Van Melik, 2008). Volgens Van Oort & Ritsema van Eck (2010) is de postindustriële stad mogelijk nu al aan herbezinning toe, door de opkomst van de kenniseconomie en de culturele economie. Daardoor transformeren binnensteden van *landscapes of production* naar *landscapes of consumption* (Van Melik, 2008). Dit past in de algemene verschuiving van werkgelegenheid in de industrie, via diensten, naar de meer kennisintensieve diensten in binnensteden (Van Melik, 2008). De vraag is of deze recente

ontwikkelingen leiden tot een neergang of juist een opkomst van de binnenstad, als (hernieuwd) economisch brandpunt.

‘The new economy of the innercity’

Internationale literatuur suggereert een economische evolutie van de binnenstad als hernieuwd producenten- en consumentencentrum. Volgens Van Oort & Ritsema van Eck (2010) is deze economische evolutie vooral gebaseerd op de opkomst van de zogenaamde creatieve en culturele sector en de hiermee samenhangende dienstverlening. Volgens Hutton (2004) is deze economische evolutie mogelijk door innovaties als internet en nieuwe bedrijvigheid, en verandert daardoor het landschap van de postindustriële stad. Ook de toename van vrije tijd, inkomen, kapitaal en technologische mogelijkheden dragen aan deze herschikking bij (Van Melik, 2008).

De creatieve en culturele sector kan gezien worden als een potentiële groeisector, die de tendens van economische deconcentratie van binnenstedelijke functies moet keren en de opmaat moet vormen voor creatieve binnensteden. Innovatieve creatieve (kleinschalige) bedrijvigheid maakt de binnenstad hiermee volgens Van Oort & Ritsema van Eck (2010) opnieuw tot broedplaats van economische ontwikkeling. Deze nieuwe bedrijvigheid is onderdeel van een breder proces waarbij kennis, creativiteit en cultuur een steeds significantere rol spelen bij economische groei (Hutton, 2004). Hutton spreekt in dit verband over ‘*The new economy of the inner city*’ waarbij de binnenstad het terrein zal worden van culturele en creatieve bedrijvigheid, kleinschalige en op *funshopping* gespecialiseerde detailhandel, internet-dienstverlening en de uitgaanssector (Hutton, 2004; Van Oort & Ritsema van Eck, 2010). Volgens de beroemde socioloog Richard Florida zullen dit soort gebieden of agglomeraties van bedrijvigheid ook voorkomen in zogeheten suburbane gebieden en zelfs in gebieden buiten de stad. Maar de stad en met name de stedelijke kern, vertegenwoordigt de *creative habitat* van deze nieuw sectoren bij uitstek. Het competitieve voordeel van binnensteden voor vooral creatieve bedrijven is onder meer de beschikbaarheid van agglomeratievoordelen, de concentratie van hoogopgeleid personeel, het onderscheidende karakter van de postindustriële binnenstad en de aanwezigheid en nabijheid van ondersteunende instituties (Hutton, 2009). De huidige binnenstad kenmerkt zich in de ogen van Hutton (2009) als locatie van experiment, creativiteit en innovatie en niet zoals de Marshalliaanse industriële districten van de laatste eeuw.

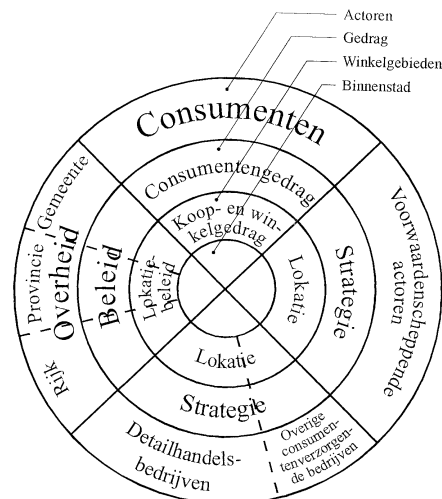
Toch moet men zich realiseren dat Hutton vooral een ideaaltypische beschrijving en veralgemenisering van enkele internationale aansprekende binnensteden geeft. Volgens Van Oort & Ritsema van Eck (2010) is het maar de vraag of het door hem geschetste beeld van de binnenstedelijke economie wel opgaat voor Nederlandse binnensteden. Hutton baseert zijn gedachte op casestudies van bedrijvigheid in binnensteden van London, San Francisco, Vancouver en Singapore. Volgens het PBL (Evers et al., 2015) laten Nederlandse binnensteden onder andere door een andere schaal en historie zich moeilijk vergelijken met deze buitenlandse voorbeelden. Bovendien zijn Nederlandse binnensteden door overheidsbeleid beschermd als winkelgebied (Van der Krabben, 2013).

Met het door de overheid beschermen en verder uitbouwen van de binnenstad als winkelgebied heeft haast ongemerkt tegelijkertijd een andere binnenstedelijke ontwikkeling plaatsgevonden. Binnensteden boden in het verleden niet alleen plaats aan winkels, maar vaak ook aan andere functies zoals bioscopen. Die andere functies zijn in de loop der jaren veelal uit het straatbeeld verdwenen. Volgens Van der Krabben (2013) is dat het gevolg van toenmalig overheidsbeleid (en vanzelfsprekend van veranderende locatievoorkeuren van bedrijven en organisaties), waar sommige overheden nu van terugkomen.

3.2.3 Dynamiek in binnensteden

In de literatuur wordt verondersteld dat verschillende met elkaar samenhangende actoren in belangrijke mate van invloed zijn op de dynamiek in binnensteden. Deze actoren kunnen traditioneel worden opgedeeld in een aanbodzijde en een vraagzijde. De aanbodzijde heeft betrekking op de lokale bedrijvigheid, die veelal bestaat uit detailhandelsbedrijven en overige publieksverzorgende bedrijvigheid. De vraagzijde heeft betrekking op de consumenten. Als laatste speelt de (lokale) overheid een belangrijke rol en aan de overheid gerelateerde voorwaardenscheppende actoren (zie fig. 3.3).

Figuur 3.3: Overzicht actoren actief in binnensteden

Bron: Seip, 1999

Veranderingen in consumentengedrag, veranderende strategieën van retailers en de opkomst van nieuwe ondernemers en verschuivingen in het beleid van overheden leiden gezamenlijk tot de opkomst en neergang van bedrijven en sectoren en daarmee tot verschuivingen in de positie van binnensteden, ten opzichte van elkaar, maar ook ten opzichte van andere gebieden in de stad. Een gevolg van deze dynamiek is dat verdringing (selectie) plaatsvindt onder binnenstedelijke ondernemers (Evers et al., 2011). Hieronder wordt ingezoomd op welk ‘gedrag’ mogelijk van invloed is op binnenstedelijke ontwikkelingen. De gegeven voorbeelden schetsen een beeld van ontwikkelingen in binnensteden, maar zijn niet uitputtend.

Veranderingen aan de vraagzijde: consumentenvoorkeuren en koopstromen

In de eerste plaats spelen veranderingen in consumentenvoorkeuren en koopstromen een belangrijke rol bij de verschuiving van de positie van de binnenstad. De verschuivingen ontstaan onder andere doordat consumenten steeds vaker via internet aankopen doen en door een veranderende betekenis van de binnenstedelijke ruimte - consumenten verwachten naast winkels ook vermaak en cultuur. Veranderingen in consumentenvoorkeuren en bestedingspatronen zijn vaak niet eenduidig. Evers et al. (2011), Raatgever (2014) en Benschop et al. (2014) constateren verschillende trends die bestedingspatronen en koopstromen beïnvloeden:

- Consumenten zijn kritischer, drukker bezet, beter geïnformeerd, bewuster en steeds mobieler en zijn minder loyaal aan merken en producten. Hierdoor nemen bezoeken aan de binnenstad af. Hierdoor neemt het draagvlak voor binnenstedelijke ondernemers af (Evers et al., 2011).

- Binnenstedelijk bezoek krijgt een meer sociale functie. Consumenten stellen meer eisen aan de binnenstad. Ze wensen vermaak, verrassing en beleving. Dit vergt een andere benadering van binnensteden, waarbij de nadruk niet alleen ligt op traditionele verkoop, zoals winkels, maar ook op cafés en andere vormen van vermaak. Door op deze sociale functie meer de nadruk te leggen, kan ook nieuwe groei worden gerealiseerd (Evers et al., 2011)..
- Sommige binnensteden kampen met vergrijzing van de bevolking, ontgroening en de toe- en afname van huishouden en bevolkingskrimp. Demografische veranderingen kunnen van invloed zijn op lokale werkgelegenheid, het lokale draagvlak en betaalbaarheid van voorzieningen, en zijn van invloed op het koopgedrag van consumenten (Benschop et al., 2014).

Veranderingen aan de aanbodzijde: ondernemers

In de tweede plaats is de dynamiek aan de aanbodzijde van invloed op de positie van een binnenstad. Dynamiek aan de aanbodzijde in de retailsector betekent concreet de opkomst en groei van winkel(ketens), veranderingen in locatievoorkeuren van retailers, en veranderingen in voorkeuren voor winkelconcepten (Evers et al., 2011). Binnenstedelijke ondernemers ondervinden in toenemende mate concurrentie, onder andere door de opkomst van internetwinkels en perifere winkellocaties. Ook de verdere internationalisering van markten draagt hieraan bij. Retailers proberen in te spelen op (veranderend) consumentengedrag of dit juist te beïnvloeden met nieuwe merken of nieuwe winkelconcepten.

Met onderscheidend vermogen kunnen ondernemers in spelen op veranderende consumentenvoorkeuren, bijvoorbeeld door segmentatie, specialisatie of schaalvergroting dan wel schaalverkleining. Ondanks de noodzaak tot vernieuwing blijven veel ondernemers producten op de markt brengen, die zich niet van de concurrentie onderscheidt (imitatie) en waar het kostenniveau het belangrijkste concurrentiekenmerk is (Nozeman et al., 2012). Willen binnenstedelijke ondernemers in deze dynamiek overleven, dan moeten zij in de ogen van evolutionair economen investeren in vernieuwing (innovatie), reclame of bijvoorbeeld herscholing van personeel. Om in de gunst van de consument te blijven, zullen kleinere winkeliers en kleinere winkelgebieden slim moeten zijn en alternatieve marketingstrategieën moeten inzetten om overeind te blijven in de marketingkracht van de grote steden, ketens en vastgoedbeleggers (Raatgever, 2014). Evers et al. (2011) en Atzema et al. (2012) constateren verschillende trends die van invloed zijn op ondernemers:

- Schaalvergroting heeft ervoor gezorgd dat binnenstedelijke locaties niet meer goed aansluiten op de wensen van ondernemers. Het gevolg is dat winkelformules die traditioneel in de binnenstad zijn gevestigd, in toenemende mate verhuizen naar nieuwe winkellocaties en er een herschikking plaatsvindt. De uitdaging is gelegen in het creëren van ruimte voor schaalvergroting in de bestaande binnenstedelijke winkelgebieden (Evers et al., 2011);
- Door het versnipperd eigendom van vastgoed in de binnenstad wordt renovatie en vernieuwing bemoeilijkt. Marktpartijen, zoals projectontwikkelaars en institutionele beleggers, hebben vanwege het eigendom van grond of gebouwen grote belangen in binnensteden, waardoor veranderingen die niet in hun belang zijn moeilijk tot stand komen (Evers et al., 2011);
- In binnensteden zoals Den Bosch, Arnhem, Maastricht en Nijmegen is ervoor gekozen in het binnenstedelijke gebied nieuwe winkelgebieden te ontwikkelen, in plaats van te investeren in het opknappen van minder goed functionerende binnenstedelijke gebieden. Projectontwikkelaars zijn alleen bereid te investeren wanneer zij, samen met de lokale overheid, zeggenschap krijgen over het gehele gebied (Evers et al., 2011);

- Sprake is van een trek uit de traditionele winkelgebieden. Halverwege de jaren tachtig was ongeveer tachtig procent van het winkelareaal gevestigd binnen de traditionele winkelgebieden; volgens Raatgever (2014) is dit percentage inmiddels opgelopen tot vijftig procent van de totale Nederlandse winkelvloeroppervlak. De verwachting is dat deze verschuiving naar perifere locaties zich doorzet. Een van de oorzaken is schaalvergroting van winkeliers, maar ook een steeds diffuser aankoopgedrag van consumenten. Ondernemers passen zich hierop aan: er vestigen zich steeds meer kleinschalige (gemaks)winkels buiten de bestaande winkelstructuur (Atzema et al., 2012);

Veranderingen in het overheidsbeleid

In de derde plaats speelt de overheid een belangrijke rol bij verschuivingen in de positie van binnensteden. Sinds de Tweede Wereldoorlog zijn vestigingslocaties van winkels sterk beïnvloed door het ruimtelijk ordeningsbeleid van de overheid. Lange tijd was de functionele hiërarchie gebaseerd op de centrale plaatsentheorie van Christaller hierbij het uitgangspunt (Speetjens & Van der Post, 2012):

‘Bij de grote wederopbouwuitbreidingen van nieuwe steden, groeikernen en stadswijken is het model van Christaller met verve toegepast: de winkelfunctie werd volledig gepland volgens de hiërarchie van kernen (PBL, 2011).’

Winkels horen in winkelcentra thuis, zo was lange tijd de gedachte. Hiërarchie en fijnmazigheid waren hierbij belangrijke ordende principes (Atzema et al., 2012). Het uitgangspunt van deze theorie is dat elke assortimentsgroep een eigen vraagniveau (omzet) kent om deze rendabel te kunnen verkopen, de zogenaamde drempelwaarde. De omvang van het benodigde consumentendraagvlak is bepalend voor de grootte van de verzorgingsgebieden. Christaller komt zo tot een zogenaamde verzorgingspiramide die opgebouwd is volgens de functionele hiërarchie (Speetjens & Van der Post, 2012).

In deze functionele hiërarchie staan de kernwinkelgebieden in de binnenstad bovenaan. In de binnenstad ligt het accent op de niet-dagelijkse boodschappen. Het laagst in de hiërarchie staan de wijk- en buurtcentra die zich richten op de dagelijkse boodschappen (fig. 2.3) (Atzema et al., 2012). Hierdoor is een zorgvuldig opgebouwde winkelstructuur ontstaan, waarin de functionele hiërarchie leidend was. De top van de hiërarchie vormen onze binnensteden, die algemeen als waardevol worden beschouwd (Nederlandse Raad Winkelcentra, 2014).

De zeggingskracht van deze theorie wordt echter beperkt door zeer rigide assumpties. Met name het principe van nabijheid waarop de centra van lagere orde zijn gestoeld, heeft in de loop der tijd een andere lading gekregen door ontwikkelingen in mobiliteit. Vooral het sterk toegenomen gebruik van de auto is hierop van invloed (Speetjens & Van der Post, 2012). De zeggingskracht wordt nog eens verder beperkt, doordat de functionele hiërarchie geen rekening houdt met het unieke karakter van Nederlandse binnensteden. De centrale plaatsentheorie gaat immers uit van identieke centra. Sinds de laatste decennia neemt de zeggingskracht alleen maar verder af, onder andere door de opkomst van perifere locaties (onder andere PDV's, GDV's en *Factory Outlet Centers*) die zich niet houden aan de functionele hiërarchie. Voornaamste punt van kritiek is dat ruimtelijke ordening gestoeld op de functionele hiërarchie beschermend van aard is, waardoor vernieuwing uitblijft. Terwijl volgens Gianotten & Haringsma (2006) juist in toenemende mate behoefte bestaat aan vernieuwing en innovatie.

Opkomst perifere locaties

Het uitgangspunt van het PDV- en GDV-beleid was dat de fijnmazigheid van de Nederlandse winkelstructuur niet door grootschalige detailhandel op perifere locaties mocht worden aangetast. Hier kwam verandering in met het nationaal ingevoerde perifere detailhandelsbeleid (PDV-beleid) in 1973. Slechts een beperkt aantal branches, die wat betreft omvang van de winkels en schaal van de goederen slecht inpasbaar waren in bestaande winkelcentra, mochten zich elders vestigen. In eerste instanties ging dat om winkels in auto's, boten, caravans, tuinartikelen, doe-het-zelfartikelen en meubels (Atzema et al., 2012).

Begin jaren negentig trok de perifere detailhandel opnieuw de aandacht van de landelijke politiek. Het PDV-beleid zou de dynamiek beperken. Om hieraan een einde te maken, werd nieuw nationaal beleid ingevoerd voor grootschalige detailhandel (GDV-beleid). Dit beleid maakte het mogelijk om perifeer gelegen gebieden aan te wijzen zonder branchebeperking. Voorwaarde was dat deze nieuwe locaties niet de markt in binnensteden mochten verstoren. Dit nieuwe beleid ging niet gepaard met veel deregulering. Om te bepalen of er genoeg marktruimte was, moesten regionale detailhandelstructuren worden opgesteld. In dertien stedelijke knooppunten mochten zich uiteindelijk grootschalige detailhandelsvestigingen (vanaf 1500 m²) buiten de bestaande hiërarchie vestigen. Vooral de detailhandelssector in binnensteden hield deze ontwikkeling nauwlettend in de gaten. De GDV-locaties zouden concurrerend zijn voor bestaande detailhandelstructuren en daarmee het draagvlak van vooral binnensteden aantasten (De Soet, 2012; Atzema et al., 2012). Concrete resultaten van het GDV-beleid zijn onder andere de ArenA Boulevard (Amsterdam), Alexandrium (Rotterdam) en de MegaStores (Den Haag) (Evers et al., 2011).

Nota Ruimte

Met de Nota Ruimte uit 2004 werd gestreefd naar een geleidelijke afschaffing van het (restrictieve) Rijksbeleid. Het motto van de nota was: 'Centraal wat moet, decentraal wat kan'. Sindsdien staat het provincies en gemeenten vrijer in structuurvisies en bestemmingsplannen perifere detailhandelslocaties aan te wijzen. Gemeenten mogen daarbij zelf branchebeperkingen invoeren en kunnen zo invloed uitoefenen op de binnenstedelijke dynamiek. In de Nota Ruimte wordt echter ook nog benadrukt dat nieuwe ontwikkelingen in de detailhandel niet ten koste mogen gaan van binnensteden en wijkwinkelcentra. Het Nederlands beleid heeft tot nu toe geleid tot levendige binnensteden (Evers et al., 2011).

Hoewel gemeenten via de Nota Ruimte meer vrijheid hebben gekregen om hun eigen beleid te voeren op het gebied van perifere winkellocaties, hebben ze vooralsnog vooral meer aandacht geschonken aan de binnenstad als winkelgebied. Tal van initiatieven voor de binnenstad zijn ontwikkeld (Wessels, 2013). Breda bijvoorbeeld, heeft de economische potentie van de binnenstad voor detailhandel, horeca en vrijetijdsindustrie krachtig uitgebouwd door actief te sturen op de ontwikkeling van een vitale binnenstad. Daarmee is impliciet gekozen voor een monocentrisch beeld van de stad, waarbij de mogelijkheden in de periferie ondergeschikt worden gemaakt aan de (overlevingskansen) in de binnenstad (Peek & Van Veghel, 2011). Aanzwellende kritiek van lokale stakeholders en landelijke experts sluit op deze keuze aan. Volgens hen zou verdere planning van perifere gebieden zorgen voor een verdere uitholling van het draagvlak van centrumwinkelgebieden (Raatgever, 2014).

Deze ontwikkelingen testen serieus de weerbaarheid van binnenstedelijke economieën. De hiermee gepaard gaande bedrijvendynamiek kan grote gevolgen hebben op een binnenstedelijke economie. Hierdoor is de kans groot dat binnensteden zich in verschillende richtingen ontwikkelen. Sommige binnensteden zullen zich positief ontwikkelen, maar er zullen ongetwijfeld ook verliezers zijn.

3.3 Dynamiek, groeiregimes en karakteristieken

In deze paragraaf wordt een vertaalslag gemaakt naar het middel om de in dit hoofdstuk beschreven (bedrijven)dynamiek in beeld te brengen: groeiregimes. Deze groeiregimes zijn opgebouwd uit verschillende componenten (Audretsch & Fritsch, 2002). De volgende componenten worden onderscheiden:

- Oprichting, toetreding en starten
- Overleving van bedrijven
- Opheffing, uittreding en stoppen
- Werkgelegenheid (toe of afname van de werkgelegenheid)

Deze paragraaf sluit af met het verzamelen van causale relaties tussen het optreden van een bepaald groeiregime en de relatieve aanwezigheid van lokale omstandigheden die iets zeggen over de selectieomgeving in de regio waarin de binnenstad zich bevindt.

3.3.1 Componenten van groeiregimes

Onderzoek heeft duidelijk de positieve effecten van startende ondernemers op de regionale economie aangetoond. Startende ondernemers blijken een veel grotere rol te spelen bij innovatieprocessen en bij de creatie van werkgelegenheid dan in het verleden is aangenomen (Van Oort et al., 2007). Uit verschillende onderzoeken is gebleken dat startende ondernemers bevorderlijk zijn voor economische groei; arbeidskansen; productiviteit; concurrentie; economische efficiëntie; sociale mobiliteit; structurele veranderingen; diversiteit en economische vernieuwing (Brixy, 2014; Todtling & Wanzenbrock, 2003).

Toch is de relatie tussen toetreding van bedrijven en economische groei niet vanzelfsprekend. Enkel de aanwezigheid van bedrijven zegt immers nog niks over hun functioneren. Pas als startende ondernemers een zekere tijd weten te overleven, zorgen zij voor de hierboven beschreven positieve bijdragen aan de regionale economie (Brixy, 2014). De kans dat startende ondernemers overleven is echter klein, en de groeiverwachtingen van de bedrijven die wel overleven zijn gering. Dit heeft te maken met de grote onzekerheid binnen ondernemingen en markten, met name in de beginfase van een onderneming (Bosma, 2009). Nieuwe ondernemingen die niet in staat zijn te overleven, dragen weinig bij aan de (lokale) concurrentie of aan een toename van economische diversiteit, behalve een tijdelijke verstoring. Brixy (2014) maakt niet voor niets een onderscheid tussen bedrijven die snel na oprichting van de markt verdwijnen en bedrijven die overleven en zorgen voor concurrentie en diversiteit: het continue verversen van de bedrijvenpopulatie. Falck (2007) heeft het over zogenoemde *'long run start-ups'*, die een significante invloed hebben op groei in een sector, en *'short run start-ups'*. Falck toont aan dat het juist de *long-run start-ups* zijn die significant van invloed zijn op concurrentiekracht, niet de *short-run start-ups*. Kortom: niet alleen het aantal startende ondernemers is van belang is voor regionale concurrentiekracht, ook hun duurzaamheid is relevant.

Volgens Dejardin & Fritsch (2011) vinden de belangrijkste groei-effecten van startende ondernemingen plaats over een periode van tien jaar. Op de korte termijn zorgen startende ondernemingen voor een groei van productiviteit, maar door toenemende concurrentie voor een afname van de regionale werkgelegenheid. Pas na zo'n vijf of zes jaar wordt het werkgelegenheidseffect weer positief. Kortom: het uiteindelijke effect van starters op de economie kan pas worden gemeten wanneer een bedrijvenscohort de fase van volwassenheid heeft bereikt (Pellenbarg et al., 2005).

Het proces van bedrijvendynamiek kan niet worden begrepen door alleen te kijken naar succesverhalen (Pellenbarg et al., 2005). Volgens de evolutionaire economie zijn bedrijfsbeëindigingen een noodzakelijk element in een zich voortdurend vernieuwende economie. Hierdoor worden niet-succesvolle bedrijven uit de populatie verwijderd en wordt ruimte gecreëerd voor nieuwe, meer vruchtbare initiatieven (creatieve destructie) (Pellenbarg et al., 2005; Nelson & Winter, 1982).

Niet iedereen sluit zich aan bij deze evolutionaire visie. Werknemers bijvoorbeeld verliezen hun werk bij een bedrijfsbeëindiging. Daarom zijn er ook mensen die vinden dat bedrijfssluitingen zo veel mogelijk moeten worden tegengegaan, om banen te behouden en de natuurlijke aanwas van het aantal bedrijven te stimuleren. Dit geeft volgens hen een economische impuls, die kan leiden tot banenbehoud en meer economische stabiliteit in een binnenstad (Pellenbarg et al., 2005). *Het Financieel Dagblad* (2015) benadrukte bijvoorbeeld dat het aanstaande faillissement van V&D voor diepe kraters in de binnenstad zou zorgen, in het toch al gehavende winkelhart:

‘Niet alleen zijn de warenhuizen trekkers van kooppubliek naar de binnensteden, maar het zal ook niet meevallen om voor hun enorme winkeloppervlakten nieuwe huurders te vinden. Het risico is groot dat een faillissement van de warenhuisketen de prijzen van omliggend winkelvastgoed mee naar beneden trekt’. Het Financieel Dagblad, 24-12-2015

Binnen de economische geografie was het concept uittrekking lange tijd niet erg ontwikkeld. Begrijpelijk omdat de objecten voor zulk onderzoek zijn verdwenen. Hierdoor was er lange tijd in de wetenschap niet veel bekend over de onderliggende oorzaken van bedrijfssluitingen, vooral van kleinere en middelgrote bedrijven (Pellenbarg et al., 2005). Hier is de laatste jaren verandering in gekomen. Sommige onderzoekers beschouwen opheffing en voortzetting als een dichotomie, waarbij opheffing voor mislukking staat en voortzetting voor succes (Nelson & Winter, 1982; Wennberg & DeTienne, 2014). Andere onderzoekers, zoals Bates (2005), McGrath (2006) en Wennberg et al. (2008), benadrukken dat opheffing ook een gevolg van succes kan zijn. Denk aan: opheffing als gevolg van verhuizing van een bedrijf, van de persoonlijke keuze van een ondernemer of door een fusie of overname (McGrath, 2006). Deze scenario's van uittrekking worden door ondernemers soms als positief en soms als negatief ervaren (DeTienne, 2010). Wie zijn bedrijf verkoopt is daar bijvoorbeeld doorgaans blij mee, in tegenstelling tot iemand die noodgedwongen zijn bedrijf opheft wegens faillissement. Door deze verschillende benaderingen van het concept uittrekking ontbreekt het aan een eenduidige interpretatie.

3.3.2 Groeiregimes

Om tot een verklaring te komen van mogelijke verschillen in bedrijvendynamiek, zoals wordt beoogd in deze thesis, is het van belang de verschillen in de mate van creatieve destructie in beeld te brengen. Dit omdat creatieve destructie volgens evolutionair economen de kern zou kunnen zijn van de veerkracht van binnensteden. Die verschillen hangen mogelijk samen met locatie- en agglomeratiefactoren die iets zeggen over de selectieomgeving. Daardoor is de kans groot dat binnensteden zich in verschillende richtingen en met verschillende snelheden ontwikkelen. Deze centrale hypothese wordt in deze masterthesis onderzocht aan de hand van het begrip groeiregime, geïntroduceerd door Audretsch & Fritsch (2002) en afgeleid van het begrip ‘technologisch regime’. Met dit laatste begrip geven Nelson & Winter (1982), de grondleggers van de evolutionaire economie, aan dat er verschillen bestaan tussen sectoren in de mate van creatieve destructie.

Een groeiregime is een set van economische en institutionele condities die mogelijk van invloed zijn op de mate en het functioneren van lokaal ondernemerschap en regionale groei (Fritsch & Kublina, 2015). De groeiregimes zijn gebaseerd op twee veronderstellingen. Ten eerste dat de binnenstedelijke context een significant effect heeft op het aantal, het type en het functioneren van startende bedrijven. De tweede veronderstelling is dat startende bedrijven significant bijdragen aan regionaal economische welvaart (Audretsch & Fritsch, 2002; Fritsch & Mueller, 2006; Fritsch & Kublina, 2015).

Op basis van het aandeel gestarte bedrijven en gestopte bedrijven, de turbulentiegraad (starters + stoppers), de netto toevoeging (starters - stoppers) en de werkgelegenheidsgroei komen Audretsch & Fritsch (2002) tot een viertal groeiregimes: naast ondernemingsgezinde en geroutineerde regime ook het draaideurregime en krimpregime.

In deze thesis worden binnensteden veerkrachtig geacht die in de volgende groeiregimes vallen: geroutineerd (bewezen kracht) en ondernemend (vernieuwende kracht). Bij deze twee groeiregimes gaat het om condities waarin innovatieve activiteiten belangrijk zijn en veel voorkomen. Het belangrijkste verschil is dat de innovatie in een ondernemend regime voor een belangrijk deel wordt gedragen door starters, terwijl dit in het geroutineerde regime slechts gedragen wordt door grote bedrijven. In een draaideurregime en in een krimpregime is er minder ruimte voor innovatie, bovendien neemt de werkgelegenheidsgroei af of is negatief. Hieronder zullen de groeiregimes op hoofdlijnen worden uitgewerkt.

Ondernemend regime

In een ondernemingsregime komen relatief veel innovatieve starters relatief veel voor. Zij leveren een significante bijdrage aan de totale werkgelegenheidsontwikkeling. Starters hebben in dit regime een relatief groot aandeel in de innovatieactiviteiten en een vrij hoge overlevingskans, omdat ze vanwege hun innovatieve kracht in staat zijn te concurreren met ondernemers aan de randen van steden en internetwinkels die vooral op prijs concurreren (zie ook paragraaf 2.1.2 over Schumpeteriaanse competitie). Omdat moeilijk overdraagbare kennis belangrijk is, hebben startende ondernemers een voordeel ten opzichte van gevestigde bedrijven, die nauwelijks ruimte bieden voor innovatie. Het voordeel dat deze regimes hebben ten opzichte van andere regimes, is dat deze startende ondernemers innovatie producten op de markt brengen en zodoende bijdragen aan creatieve destructie en structurele veranderingen (zie paragraaf 2.2 over *adaptation* en *adaptability*).

Geroutineerd regime

Het geroutineerd regime is tegengesteld aan het ondernemingsregime. Groei in een binnenstad in dit type groeiregime is het resultaat van een stabiele bedrijfsstructuur en de dominantie van grote gevestigde bedrijven. Startende ondernemingen spelen een minder belangrijke rol en hun kansen op overleven en groei. Er is een zekere mate van binding en samenwerking tussen de grotere bedrijven en de lokale instituties, waardoor bestaande bedrijven meer groeikansen hebben dan starters. Deze gevestigde bedrijven zijn van belang voor de werkgelegenheidsontwikkeling.

Dat startende ondernemers in een geroutineerd regime moeilijk voeten aan de grond krijgen, kan aan een aantal factoren liggen. Zo kan er sprake zijn van toe- of uitredingbarrières, zoals hoge huren of subsidies, waardoor potentiële nieuwe bedrijven niet instappen en bestaande bedrijven niet worden gedwongen tot vernieuwing. Ook kan er sprake zijn van schaalvoordelen voor bestaande bedrijven, wat nieuwkomers bemoeilijkt (Pellenbarg et al., 2005). Geroutineerde regimes moeten oppassen niet te

vervallen in krimpregimes, omdat startende ondernemingen hier beperkt bijdragen aan de noodzakelijke structurele veranderingen.

Draaideurregime

Een draaideurregime kent een groot aantal starters en stoppers. Door het relatief grote aantal starters kan het aantal bedrijven groeien. Startende ondernemers hebben echter een lage overlevingskans omdat zij veelal niet-innovatieve producten op de markt brengen en veel voor de regionale markt produceren. Door gebrek aan perspectief verdrijven starters elkaar van de markt. De naam van dit regime is dan ook een metafoor voor de hoge turbulentie van startende ondernemers die door deze selectiemechanismen snel uit de markt worden gedrukt. De vele toetreders in een draaideurregime leiden niet tot een verbeterde productiviteit of werkgelegenheid. Draaideurregimes komen vooral voor in sectoren met relatief lage toetredingsbarrières. Dit groeiregime kan ook ontstaan in bijvoorbeeld een crisis, wanneer de stap naar een zelfstandig bedrijf (zzp) een alternatief is voor werkloosheid. Het draaideurregime heeft een beperkte invloed op de concurrentiekracht van een binnenstad omdat economische vernieuwing achterblijft.

Krimpregime

In een krimpregime zijn weinig starters. Bestaande bedrijven krimpen of trekken weg. Hierdoor neemt de werkgelegenheid af. Krimp wordt dus niet gecompenseerd door nieuwe werkgelegenheid door startende ondernemingen. Het aantal starters en hun overlevingskansen in een krimpregime zijn vergelijkbaar met die in een geroutineerd regime; het verschil tussen deze twee regimes zit in de werkgelegenheid bij bestaande bedrijven, die in het krimpregime afneemt. Denkbaar is dat bij economische tegenslagen geroutineerde regimes overgaan in krimpregimes.

Tabel 3.1: Karakteristieken per groeiregimes

Groeiregime	Karakteristieken
Ondernemingsregime	<ul style="list-style-type: none"> • Netto werkgelegenheidsgroei • Relatief hoge startersquote • Relatief hoge overlevingskans van toetreders
Geroutineerd regime	<ul style="list-style-type: none"> • Netto werkgelegenheidsgroei • Werkgelegenheidsgroei bij gevestigde bedrijven • Relatief hoge turbulentie
Draaideurregime	<ul style="list-style-type: none"> • Netto werkgelegenheidsverlies • Relatief hoge startquote • Relatief lage overlevingskans
Krimpregime	<ul style="list-style-type: none"> • Netto werkgelegenheidsverlies • Werkgelegenheidsverlies bij gevestigde bedrijven • Relatief lage turbulentie

Bron: Audretsch & Fritsch, 2002

4. De samenhang tussen locatie- en agglomeratiefactoren en lokale veerkracht

In dit hoofdstuk wordt beschreven welke invloed locatie- en agglomeratiefactoren in theorie kunnen hebben op het optreden van een groeiregime. Een belangrijke vooronderstelling daarbij is dat die invloed per groeiregime per binnenstad uiteenloopt. Kenmerken van de binnenstad kunnen immers van invloed zijn op de kans dat iemand een bedrijf start, op de groei van nieuwe bedrijven (overleven) en op het functioneren van bestaande bedrijven (werkgelegenheidsgroei). De binnenstad vormt hierbij voor bedrijven het lokale productiemilieu: ‘het geheel van externe condities, dat zowel van invloed is op de beslissing van die bedrijven om zich in die regio te vestigen, als op hun verdere functioneren’ (PBL, 2010).

Het gaat in de paragraaf om twee vragen:

1. Welke locatie- en agglomeratiefactoren in theorie samen kunnen hangen met het optreden van een groeiregime?
2. Wat zeggen die relaties over de veerkracht van een binnenstad?

Het is van belang hierbij bewust te zijn van het gegeven dat het optreden van een bepaald groeiregime niet alleen afhankelijk is van lokale kenmerken, maar ook van bredere regionale kenmerken (op het schaalniveau van stedelijke agglomeratie) en bedrijfsspecifieke kenmerken. Aan de samenhang tussen deze regionale en bedrijfsspecifieke kenmerken en het optreden van een bepaald groeiregime wordt in dit hoofdstuk geen aandacht geschonken. In de laatste paragraaf worden alle veronderstelde verbanden samengevat in een tabel.

Volgens Van Oort & Raspe (2005) hebben locatie- en agglomeratie-effecten op lokaal niveau in Nederland geen systematische impact op de ruimtelijke spreiding van innovatieve bedrijven (urban field-hypothese). Deze hypothese geeft aan dat Nederland als ‘een grote agglomeratie’ functioneert en dat locatie- en agglomeratievoordelen geen impact hebben op innovatieve activiteiten en economische groei(potentie) van binnensteden. Deze hypothese wordt in deze thesis onderzocht aan de hand van de mogelijke relatie tussen bepaalde lokale (binnen)stedelijke kenmerken en het optreden van een bepaald groeiregime. De centrale gedachte is dus dat locatie- en agglomeratiefactoren ter plekke wel degelijk een verklaring kunnen bieden voor lokale veerkracht. Er wordt in deze thesis onderscheid gemaakt in drie groepen van locatie- en agglomeratiefactoren: bevolkings- en gemeentekenmerken en economische structuurverschillen.

4.1 Bevolkingskenmerken

De gedachte is dat bepaalde kenmerken van de bevolking kunnen samenhangen met de kans dat iemand een bedrijf start, met de groei van nieuwe bedrijven en met het functioneren van bestaande bedrijven. De vooronderstelling hierbij is dat bepaalde bevolkingskenmerken samenhangen met verschillen in lokale veerkracht. Deze kenmerken hebben betrekking op vraagfactoren. Vraagfactoren voor ondernemerschap hebben betrekking op de marktvrage. De aanwezigheid van bijvoorbeeld kapitaalkrachtige inwoners betekent een grotere marktvrage. De vooronderstelling hierbij is dat binnensteden met gunstige vraagfactoren over het algemeen veerkrachtiger zijn dan binnensteden met minder gunstige vraagfactoren. Deze vraagfactoren spelen met name in de publieksverzorgende sectoren een rol, die vaak op lokale afzetmarkt zijn gericht. Voor de creatieve sector spelen ze meestal op een

hoger schaalniveau dan dat van de woonwijk, omdat de markt van veel bedrijven in de creatieve sector niet is beperkt tot deze lokale schaal.

Leeftijd van de beroepsbevolking

Met het bereiken van de pensioengerechtigde leeftijd verschuift de inkomstenbron voor veel ouderen van werkgerelateerd inkomen naar AOW en pensioenuitkeringen. Hoewel dit volgens het PBL (2013) nadelige gevolgen kan hebben voor de koopkracht van ouderen, wordt dit effect enigszins gedempt door mogelijk spaargeld en/of beleggingen. De ontwikkeling van het inkomen en de vermogenspositie van gepensioneerden beïnvloeden hun koopkracht en zijn daarmee belangrijke factoren voor hun bestedingspatronen. Met het vorderen van de leeftijd verandert het bestedingspatroon binnen huishoudens, blijkt uit budgetonderzoek van het CBS. Ouderen geven over het algemeen meer geld uit aan hun woning (PBL, 2013) en doen minder consumptieve uitgaven (NRW, 2014). Op basis hiervan is de veronderstelling dat een hoge mate van vergrijzing negatief samenhangt met lokale veerkracht.

In hoeverre een jongere bevolking (15-25 jaar) samenhangt met lokale veerkracht is niet eenduidig. Verklaring hiervoor is dat ‘de jongere’ niet bestaat. Het uitgaven patroon van een 15-jarige (vaak op school, zonder baan) is immers heel anders dan die van een net afgestudeerde 24-jarige jongen. Zowel de hoogte als het soort inkomstenbronnen als de uitgaven verschilt sterk binnen deze leeftijdscategorie. Over het algemeen nemen de inkomsten in deze leeftijdscategorie toe naarmate de leeftijd toeneemt. Jongeren doen over het algemeen meer consumptieve uitgaven dan ouderen. Jongeren hebben meer kleding en schoenen nodig, maar gaan ook vaker uit (denk bijvoorbeeld aan cafés, discotheken of bioscopen). De veronderstelling is dat deze uitgaven over het algemeen een positief verband houden met lokale veerkracht door het stimulerende effect op het functioneren van bedrijven.

In de leeftijdscategorie 25-45 jaar staan de meeste mensen nog aan het begin van hun carrière. Zij wisselen vaker van baan en gaan er dan meestal in inkomen op vooruit (WRR, 2017). Ook als zij gaan samenwonen gaan zij er in koopkracht op vooruit. Deze leeftijdscategorie doet relatief gezien ook meer consumptieve uitgaven dan oudere leeftijdscategorieën (CBS, 2017). De veronderstelling hierbij is dat de leeftijdsopbouw van de lokale bevolking samenhangt met verschillen in lokale veerkracht, doordat de vraag naar consumptieve producten en diensten in sommige leeftijdscategorieën hoger is.

Om de samenhang tussen de leeftijdsopbouw van de lokale bevolking en lokale veerkracht te kunnen toetsen, wordt onderscheid gemaakt in vierleeftijdscategorieën: het aandeel van de bevolking in de leeftijdscategorie 15-25, 25-45 en 45-65 jaar. Als laatste wordt de mate van vergrijzing meegenomen. Op basis van bovenstaande veronderstellingen zijn de volgende hypothesen opgesteld:

- H1: *“Binnensteden in een ondernemend regime kennen gemiddeld gezien een hoger aandeel van de bevolking in de leeftijdscategorie 15-25 jaar, 25-45 jaar en 45-65 jaar ten opzichte van de andere regimes.”*
- H2: *“Binnensteden in een geroutineerd regime kennen gemiddeld gezien een hoger aandeel van de bevolking in de leeftijdscategorie 15-25 jaar, 25-45 jaar en 45-65 jaar ten opzichte van de andere regimes.”*
- H3: *“Binnensteden in een draaideurregime kennen gemiddeld gezien een hogere mate van vergrijzing ten opzichte van de andere regimes.”*
- H4: *“Binnensteden in een krimpregime kennen gemiddeld gezien een hogere mate van vergrijzing ten opzichte van de andere regimes.”*

Opleidingsniveau van de beroepsbevolking

Volgens de agglomeratietheorie presteren binnensteden met een hoge voorraad *human capital* over het algemeen economisch beter: de werkgelegenheid groeit harder en de werkloosheid is lager (Lubbe et al., 2011). De veronderstelling hierbij is dat een hoge voorraad *human capital* positief samenhangt met lokale veerkracht. Mogelijke verklaringen voor deze samenhang zijn:

- Mensen met meer kennis en vaardigheden zijn productiever, waardoor bedrijven afkomen op plekken waar veel menselijk kapitaal is en de werkgelegenheid daar zal toenemen.
- Hoogopgeleide mensen geven meer geld uit in de plaatselijke horeca, detailhandel en theaters waardoor ze de werkgelegenheid daar bevorderen, vooral ook de werkgelegenheid voor laagopgeleiden (trickle down-effect).

Hoewel volgens het PBL (2010) opleidingsniveau niet volledig de lading dekt van menselijke kapitaal - dat kapitaal betreft immers ook ervaring en informele educatie - wordt opleidingsniveau toch vaak als maatstaf gebruikt voor menselijk kapitaal. Over het algemeen stijgt het inkomen met het opleidingsniveau. Een onderzoek van het CBS heeft aangetoond dat inkomen van laagopgeleiden ten opzichte van hoogopgeleiden ruim twee keer zo laag is. Het verschil tussen laag- en middelbaar opgeleiden is beduidend minder groot dan tussen middelbaar en hoogopgeleiden. De veronderstelling hierbij is dat een hoog opleidingsniveau positief samenhangt met lokale veerkracht: mensen met een hoger opleidingsniveau hebben immers vaak een hoger salaris, dus meer koopkracht.

Om de samenhang tussen het opleidingsniveau en het optreden van een bepaald groeiregime te meten, wordt een onderscheid gemaakt tussen een laag opleidingsniveau, een middelbaar opleidingsniveau en een hoog opleidingsniveau. Op basis van bovenstaande veronderstellingen zijn de volgende hypothesen opgesteld:

- H5: *“Binnensteden in een ondernemend regime kennen gemiddeld gezien een hoger opleidingsniveau van de bevolking ten opzichte van de andere regimes.”*
- H6: *“Binnensteden in een geroutineerd regime kennen gemiddeld gezien een hoger opleidingsniveau van de bevolking ten opzichte van de andere regimes.”*
- H7: *“Binnensteden in een draaideurregime kennen gemiddeld gezien een lager opleidingsniveau van de bevolking ten opzichte van de andere regimes.”*
- H8: *“Binnensteden in een krimpregime kennen gemiddeld gezien een lager opleidingsniveau van de bevolking ten opzichte van de andere regimes.”*

Inkomen van huishoudens (koopkracht)

De bestedingen van huishoudens namen, voor het eerst sinds het begin van de economische crisis in 2008, in 2015 toe. Vooral huishoudens met een hoog inkomen besteedden meer. Dat blijkt uit een Budgetonderzoek van het CBS. Het herstel van de bestedingen sinds 2013 komt doordat huishoudens in de hogere inkomensgroepen meer uitgeven dan huishoudens in de lagere inkomensgroepen. De twee laagste inkomensgroepen gaven in 2015 daarentegen minder uit dan in 2013. In het Budgetonderzoek van het CBS zijn de huishoudens gerangschikt naar de hoogte van hun (gestandaardiseerde) inkomen. Uit het onderzoek blijkt dat huishoudens in de hoogste inkomensgroep gemiddeld bijna twee en een half keer zoveel besteedden dan de laagste inkomensgroep: 52 duizend tegen 21 duizend euro in 2015. Dat komt deels doordat er gemiddeld meer personen in een huishouden zitten met een hoog inkomen: 2,5 tegen 1,7 in de laagste inkomensgroep in 2015 (CBS, 2017). De veronderstelling hierbij is dat een hoog inkomen van de lokale bevolking positief kan bijdragen aan de lokale veerkracht door het stimulerende effect op lokale bestedingen.

Om de samenhang tussen het inkomen van huishoudens en het optreden van een bepaald groeiregime te toetsen wordt onderscheid gemaakt tussen personen met een laag inkomen en personen met een hoog inkomen. Op basis van bovenstaande veronderstellingen zijn de volgende hypothesen opgesteld:

- H9: *“Binnensteden in een ondernemend regime kennen gemiddeld gezien een hoger inkomensniveau van de bevolking ten opzichte van de andere regimes.”*
- H10: *“Binnensteden in een geroutineerd regime kennen gemiddeld gezien een hoger inkomensniveau van de bevolking ten opzichte van de andere regimes.”*
- H11: *“Binnensteden in een draaideurregime kennen gemiddeld gezien een lager inkomensniveau van de bevolking ten opzichte van de andere regimes.”*
- H12: *“Binnensteden in een krimpregime kennen gemiddeld gezien een lager inkomensniveau van de bevolking ten opzichte van de andere regimes.”*

Werkloosheid

Regionale werkloosheid zal een daling van de vraag naar producten en diensten tot gevolg hebben, met mogelijk een zelfversterkend effect: als de vraag naar producten en diensten afneemt, daalt de productie, waardoor ook de vraag naar arbeidskrachten afneemt. Werkloosheid leidt dus tot minder consumptie en heeft daardoor een negatief effect op het functioneren van bedrijven in zowel de publieksverzorgende sector als de creatieve sector. Regionale werkloosheid leidt over het algemeen tot een terugval in inkomen. Deze twee factoren staan dan ook sterk met elkaar in verband. De veronderstelling is dat een hoge werkloosheid negatief samenhangt met lokale veerkracht door een dalende vraag naar producten en diensten.

Om de samenhangen tussen werkloosheid op het optreden van een bepaald groeiregime te toetsen wordt gekeken naar de hoogte van het aantal WW-uitkeringen (relatief). Op basis van bovenstaande veronderstellingen zijn de volgende hypothesen opgesteld:

- H13: *“Binnensteden in een ondernemend regime kennen gemiddeld een lagere mate van werkloosheid ten opzichte van de andere regimes.”*
- H14: *“Binnensteden in een geroutineerd regime kennen gemiddeld een lagere mate van werkloosheid ten opzichte van de andere regimes.”*
- H15: *“Binnensteden in een draaideurregime kennen gemiddeld gezien een hogere mate van werkloosheid ten opzichte van de andere regimes.”*
- H16: *“Binnensteden in een krimpregime kennen gemiddeld gezien een hogere mate van werkloosheid ten opzichte van de andere regimes.”*

4.2 Gemeentekennmerken

De veronderstelling is dat niet alleen bevolkingskenmerken samenhangen met verschillen in lokale veerkracht, maar ook specifieke lokale kenmerken. De volgende lokale kenmerken hangen mogelijk samen met verschillen in lokale veerkracht: leefbaarheid, bereikbaarheid, afzetmarkt, koopkracht en de aanwezigheid van voorzieningen.

Leefbaarheid

Het begrip leefbaarheid gaat over de aantrekkelijkheid van een binnenstad. Leefbaarheid is een containerbegrip waarmee vaak zaken bedoeld worden als sociale veiligheid (inbraak en vandalisme), zaken die te maken hebben met het milieu (vervuiling) en de kwaliteit van de openbare ruimte (straatbeeld). Over het algemeen zijn binnensteden met veel leefbaarheidsproblemen minder

aantrekkelijk voor consumenten. Consumenten blijven weg en doen op andere locaties hun aankopen. Het wegblijven van consumenten heeft een negatief effect op het functioneren van de lokale bedrijvigheid. Ondernemers zullen niet snel de markt betreden op een locatie met een lage mate van leefbaarheid, omdat dit economische malaise doet vermoeden. Er bestaat risico op een neerwaartse spiraal van verloedering en verpaupering.

Een indicator voor de leefbaarheid in een binnenstad is de mate van leegstand (PBL, 2010). Leegstand bepaalt in belangrijke mate hoe consumenten het straatbeeld ervaren. In binnensteden met weinig leegstand is het voor consumenten aantrekkelijker tijd te spenderen en geld te besteden. De veronderstelling is dat een hoge mate van leegstand negatief samenhangt met lokale veerkracht door het negatieve effect op de lokale bedrijvendynamiek en het wegblijven van consumenten.

Als de leefbaarheid in binnensteden onder druk komt te staan, neemt de kans toe dat het aantal passanten in een binnenstad afneemt. Direct gevolg is dat bestaande bedrijven minder inkomsten ontvangen, waardoor hun functioneren onder druk komt te staan. Veel binnenstedelijke ondernemers in met name de publieksverzorgende sector zijn immers nog sterk afhankelijk van de fysieke verkoop. De trend is echter dat binnensteden steeds minder passanten aantrekken. Volgens Locatus (2013) is er de afgelopen jaren een daling van zo'n tien procent zichtbaar doordat er minder 'fysiek' gewinkeld wordt (DTNP, 2011). Hierdoor komen vooral kleinere ondernemers onder druk te staan en worden verdrongen (Butink, 2012). De veronderstelling is dat passantenstromen positief samenhangen met lokale veerkracht, door het stimulerende effect van passanten op de inkomsten van ondernemers en op de leefbaarheid in de binnenstad.

Om het effect van de leefbaarheid op het optreden van een bepaald groeiregime te toetsen, wordt dit veronderstelde verband gemeten op basis van de mate van leegstand en de hoogte van de passantenstromen. Op basis van bovenstaande veronderstellingen zijn de volgende hypothesen opgesteld:

- H17: *“Binnensteden in een ondernemend regime kennen gemiddeld gezien een hogere mate van leefbaarheid ten opzichte van de andere regimes.”*
- H18: *“Binnensteden in een geroutineerd regime kennen gemiddeld gezien een hogere mate van leefbaarheid ten opzichte van de andere regimes.”*
- H19: *“Binnensteden in een draaideurregime kennen gemiddeld gezien een lagere mate van leefbaarheid ten opzichte van de andere regimes.”*
- H20: *“Binnensteden in een krimpregime kennen gemiddeld gezien een lagere mate van leefbaarheid ten opzichte van de andere regimes.”*

Bereikbaarheid

Bereikbaarheid in algemene zin gaat over de tijd, het geld en de moeite die het kost om bestemmingen te bereiken. Het gaat om aansluiting op het verkeers- en vervoersnetwerk, de kwaliteit van het vervoer, parkeermogelijkheden en tarieven, fietspaden et cetera. Als de bereikbaarheid van een binnenstad verbetert, bijvoorbeeld door een snellere reistijd, kan dit een direct effect hebben op de productiviteit van bedrijven doordat woon-werk-, zakelijk- en goederenverkeer efficiënter gaat. Mogelijk zorgt een goede bereikbaarheid ook voor nieuw verkeer naar de binnenstad, wat kan leiden tot nieuwe consumenten. Wanneer een binnenstad slecht bereikbaar is zullen consumenten minder snel geneigd zijn aankopen te doen in de binnenstad. Zij bezoeken perifere shoppingmalls, groothandels of outletwinkels of bestellen via internet.

Hoe beter het bereik van een binnenstad, hoe meer lokale ondernemers kunnen profiteren van schaalvoordelen (grote afzetmarkt), agglomeratie-effecten (toename lokale diversiteit) en netwerkvoordelen (Floter & Rode, 2014). Bedrijven hechten grote waarde aan de bereikbaarheid – voor personeel, consumenten, afnemers en toeleveranciers (PBL, 2010). Zo kwam uit een onderzoek van Goudappel Coffeng (2008) naar voren dat binnensteden een positieve relatie bestaat tussen parkeercapaciteit en winkelomzet per vierkante meter. Bereikbaarheid speelt op verschillende schaalniveaus een rol. De actieradius van creatieve bedrijven overstijgt vaak de eigen gemeente, maar ook winkeliers dienen een breder publiek dan enkel die van de gemeente. De veronderstelling is dat de bereikbaarheid van de binnenstad positief samenhangt met lokale veerkracht doordat ondernemers kunnen profiteren van schaalvoordelen, agglomeratie-effecten en netwerkvoordelen.

Om het effect van bereikbaarheid op een bepaald groeiregime te toetsen, wordt gekeken naar de ontsluitingsmogelijkheden met de trein (de afstand tot het dichtstbijzijnde intercity-station). Op basis van bovenstaande veronderstellingen zijn de volgende hypothesen opgesteld:

- H21: *“Binnensteden in een ondernemend regime kennen gemiddeld gezien een hogere mate van bereikbaarheid ten opzichte van de andere regimes.”*
- H22: *“Binnensteden in een geroutineerd regime kennen gemiddeld gezien een hogere mate van bereikbaarheid ten opzichte van de andere regimes.”*
- H23: *“Binnensteden in een draaideure regime kennen gemiddeld gezien een lagere mate van bereikbaarheid ten opzichte van de andere regimes.”*
- H24: *“Binnensteden in een krimpregime kennen gemiddeld gezien een lagere mate van bereikbaarheid ten opzichte van de andere regimes.”*

Afzetmarkt

De afzetmarkt is de markt waarop goederen en diensten van een bedrijf worden verkocht. Concentraties van consumenten en bedrijven ontstaan in binnensteden, waar vraag en aanbod elkaar ontmoeten. Deze concentraties trekken weer nieuwe mensen aan die werk zoeken en nieuwe bedrijven die arbeidsplaatsen creëren. De concentratie van massa en variatie in binnensteden biedt zowel de aanbieder als vrager grote voordelen. Verkopers vinden in binnensteden een afzetgebied, kopers kunnen kiezen uit een breed marktaanbod (Brakman & van Witteloostuijn, 2012). Hierdoor groeit de afzetmarkt in binnensteden.

Voor de publieksverzorgende sector is de betreffende gemeente de belangrijkste afzetmarkt door de afhankelijkheid van lokale bestedingen. Een achterblijvende afzetmarkt kan uiteindelijk zelfs een negatieve spiraal in gang zetten: bedrijven verdwijnen, waardoor het voorzieningenniveau daalt en consumenten naar alternatieven zoeken. De veronderstelling is dat een gunstige afzetmarkt positief samenhangt met lokale veerkracht door het positieve effect op lokale bestedingen en door het stimulerende effect op ondernemers.

Om de samenhang tussen de omvang van de afzetmarkt en het optreden van een bepaald groeiregime te toetsen, wordt gekeken naar de groei van de particuliere huishoudens, de bevolkingsdichtheid en de lokale bevolkingsgroei in de periode 2004-2012. Op basis van bovenstaande veronderstellingen zijn de volgende hypothesen opgesteld:

- H25: *“Binnensteden in een ondernemende regime kennen gemiddeld gezien een gunstige lokale afzetmarkt ten opzichte van de andere regimes.”*
- H26: *“Binnensteden in een geroutineerd regime kennen gemiddeld gezien een gunstige lokale afzetmarkt ten opzichte van de andere regimes.”*

- H27: *“Binnensteden in een draaideurregime kennen gemiddeld gezien een minder gunstige lokale afzetmarkt ten opzichte van de andere regimes.”*
- H28: *“Binnensteden in een krimpregime kennen gemiddeld gezien een minder gunstige lokale afzetmarkt ten opzichte van de andere regimes.”*

Voorzieningen

Voorzieningen als restaurants, winkels en bioscopen worden gezien als belangrijke factor voor een aantrekkelijke binnenstad. Consumenten, van jong tot oud, wonen graag in een gebied met een hoog voorzieningenniveau. Waar vroeger bedrijvigheid bepalend was voor de vestiging van bewoners – eerst vestigden bedrijven zich in een gebied en dan volgden de woningen – is dat tegenwoordig andersom: mensen zoeken een fijne woonplaats en omdat bedrijven graag bij werknemers in de buurt zitten, volgt de bedrijvigheid de mensen (SER, 2015). Zo is het voorzieningenniveau van een binnenstad een locatiefactor voor bedrijven.

Een verklaring hiervoor is onder andere dat bedrijven die afhankelijk zijn van hoogopgeleide of creatieve medewerkers, profiteren van een gemeente met veel voorzieningen. De aanwezigheid van voorzieningen en andere economische activiteiten vormen dan een soort secundaire arbeidsvoorwaarden voor werknemers, die zich aangetrokken voelen tot een werkmilieu met consumentendiensten en vrijetijdsactiviteiten (Florida, 2002). Werknemers zouden bovendien beter presteren als ze op een prettige locatie werken, minder vaak ziek zijn en loyaler (PBL, 2010). De literatuur is weinig eenduidig over het schaalniveau waarvoor voorzieningen van belang zijn, maar verondersteld kan worden dat de binnenstad een belangrijke rol speelt, omdat werknemers voorzieningen vaak te voet bezoeken tijdens de lunchpauze of na het werk (zie Weterings et al. 2009). De veronderstelling is dat een hoog voorzieningenniveau positief samenhangt met lokale veerkracht.

Om het effect van de voorzieningen op een bepaald groeiregime te toetsen, wordt gekeken naar de gemiddelde afstand tot een restaurant of bibliotheek. Die wordt berekend over de weg van alle inwoners in een gemeente tot het dichtstbijzijnde restaurant of bibliotheek. Op basis van bovenstaande veronderstelling zijn de volgende hypothesen opgebouwd:

- H29: *“Binnensteden in een ondernemend regime kennen gemiddeld gezien een hogere mate van voorzieningen ten opzichte van de andere regimes.”*
- H30: *“Binnensteden in een geroutineerd regime kennen gemiddeld gezien een hogere mate van voorzieningen ten opzichte van de andere regimes.”*
- H31: *“Binnensteden in een draaideurregime kennen gemiddeld gezien een lagere mate van voorzieningen ten opzichte van de andere regimes.”*
- H32: *“Binnensteden in een krimpregimes kennen gemiddeld gezien een lagere mate van voorzieningen ten opzichte van de andere regimes.”*

4.3 Economische structuurverschillen

Naast het verband tussen bevolkingskenmerken en gemeentekennmerken en lokale veerkracht, kan er volgens Van Oort & Weterings (2013) een verband worden gelegd tussen veerkracht en de economische structuur van een binnenstad. Zie voor een bespreking van deze samenhang paragraaf 3.2. Hieronder volgt kort een herhaling van de belangrijkste punten.

In de literatuur is een discussie gaande over de vraag in hoeverre de economische structuur – zoals diversificatie of specialisatie – samenhangt met binnenstedelijke veerkracht. Idealiter zijn binnensteden zowel gespecialiseerd als gediversifieerd (Neffke & Nedelkoska, 2012), omdat binnensteden te kwetsbaar worden als zij alleen gespecialiseerd zijn en het aan focus ontbreekt als zij te veel gediversifieerd zijn. De sleutel ligt in wat Frenken et al. (2007) gerelateerde variëteit noemen. De meeste gelegenheid voor kennisoverdracht bestaat namelijk tussen bedrijven die niet tot dezelfde, maar tot gerelateerde bedrijfstakken behoren. De veronderstelling hierbij is dat economische structuur verschillen samenhangen met verschillen in lokale veerkracht (zie par. 3.2).

Om de samenhang tussen de structuur van de economie en lokale veerkracht te toetsen, wordt gekeken naar de mate van diversiteit van de lokale economie, de mate van specialisatie, de mate van ongerelateerde variëteit en de mate van gerelateerde variëteit. Op basis van bovenstaande veronderstelling zijn de volgende hypothesen opgebouwd:

- H33: *“Binnensteden in een ondernemend regime kennen gemiddeld gezien een hogere mate van gerelateerde variëteit ten opzichte van de andere regimes.”*
H34: *“Binnensteden in een geroutineerd regime kennen gemiddeld gezien een hogere mate van specialisatie ten opzichte van de andere regimes.”*
- H35: *“Binnensteden in een draaideurregime kennen gemiddeld gezien een hogere mate van diversiteit ten opzichte van de andere regimes.”*
- H36: *“Binnensteden in een krimpregime kennen gemiddeld gezien een hoger mate van ongerelateerde variëteit ten opzichte van de andere regimes.”*

4.4 De hypothesen samengevat

In onderstaande tabel (tab. 4.1) is samengevat welke locatie- en agglomeratiefactoren in theorie samenhangen met het optreden van een groeiregime. Wanneer een veld is gemarkeerd met een plus (+) betekent dit dat op basis van de literatuur een positieve samenhang wordt verondersteld tussen de betreffende factor en het optreden van een groeiregime. Wanneer een veld is gemarkeerd met een min (-) betekent dit dat op basis van de literatuur een negatieve samenhang wordt verondersteld tussen de betreffende factor en het optreden van een groeiregime. In Bijlage B. is een overzicht opgenomen van de wijze waarop alle indicatoren zijn gemeten en een bron van de gebruikte data.

Tabel 4.1: Samenvatting van de veronderstelde samenhang tussen locatie- en agglomeratiefactoren en het optreden van een groeiregime.

Bevolkingskenmerken	Indicator	O.R.	G.R.	D.R.	K.R.
Leeftijdopbouw bevolking	• Leeftijdscategorie 15-25 jaar	+	+	-	-
	• Leeftijdscategorie 25-45 jaar	+	+	-	-
	• Leeftijdscategorie 45-65 jaar	+	+	-	-
	• Mate van vergrijzing	-	-	+	+
Opleidingsniveau bevolking	• Opleidingsniveau laag (%)	-	-	+	+
	• Opleidingsniveau middelbaar (%)	-	-	+	+
	• Opleidingsniveau hoog (%)	+	+	-	-
Inkomensniveau bevolking	• Gemiddeld inkomen per inkomensontvanger	+	+	-	-
	• Personen met een laag inkomen (%)	-	-	+	+
	• Personen met een hoog inkomen (%)	+	+	-	-
Werkloosheid	• Aantal WW-uitkeringen (relatief)	-	-	+	+

Gemeentekenmerken	Indicator	O.R.	G.R.	D.R.	K.R.
Leefbaarheid	• Mate van leegstand	-	-	+	+
	• Hoogte van passantenstromen	+	+	-	-
Bereikbaarheid	• Afstand tot IC-station (km)	+	+	-	-
Afzetmarkt	• Groei particuliere huishoudens	+	+	-	-
	• Bevolkingsgroei	+	+	-	-
	• Bevolkingsdichtheid	+	+	-	-
Voorzieningen	• Afstand tot restaurant	+	+	-	-
	• Afstand tot bioscoop	+	+	-	-

Economische structuurverschillen	Indicator	O.R.	G.R.	D.R.	K.R.
Diversiteit	• Relatieve mate van diversiteit (Herfindahl-index)	-	-	+	-
Specialisatie	• Relatieve mate van specialisatie (Locatie quotiënten)	-	+	-	-
Gerelateerde variëteit	• Als vestigingen in dezelfde SBI-5 digit klasse zitten, dan is er gerelateerde variatie	+	-	-	-
Ongerelateerde variëteiten	• Als vestigingen wel in dezelfde SBI-2 digit klasse ingeschreven staan, maar niet dezelfde SBI-5 digit, dan is er ongerelateerde variatie	-	-	-	+

5. Veerkracht in Nederlandse binnensteden

In dit hoofdstuk wordt een aanzet gegeven tot een beschrijving en een verklaring van de sectorale en regionale verschillen in bedrijvendynamiek tussen de binnensteden in Nederland. Hiertoe worden de binnensteden uiteengezet in vier groeiregimes – een middel om lokale veerkracht in beeld te brengen. Om de ontwikkeling van de bedrijvendynamiek te beschrijven in de periode 2004-2012 wordt in dit hoofdstuk, naast absolute maten, ook met relatieve maten van bedrijfsdynamiek gewerkt (zie paragraaf 2.4.1).

5.1 Groei van vestigingen en arbeidsplaatsen

Deze paragraaf beschrijft de ontwikkeling van het aantal vestigingen en arbeidsplaatsen in Nederlandse binnensteden voor de periode 2004-2012. Onderscheid wordt gemaakt tussen de publieksverzorgende sector en de creatieve sector. Door dit onderscheid kan beschreven worden of en welke sector binnensteden veerkrachtig maakt.

5.1.1 Vestigingen

Het totaal aantal vestigingen in de creatieve sector en de publieksverzorgende sector is toegenomen van ruim 36.810 in 2004 tot ruim 43.100 in 2012 (+18,75 procent). In Nederlandse binnensteden is daarmee een positief groeisaldo opgebouwd van ruim 6.300 vestigingen. Er zijn meer vestigingen bijgekomen door kleine toetreders (28.199) en grote toetreders (3.064), dan dat er door uittrekers (-24.955) verloren gingen (tab. 5.1).

Het aantal grote toetreders is in beide sectoren beperkt, maar, zoals in paragraaf 5.1.2 zal blijken, zijn de werkgelegenheidseffecten van grote toetreders in de publieksverzorgende sector aanzienlijk. De werkgelegenheidseffecten van grote toetreders in de creatieve sector zijn beperkt (tab. 5.2).

Tabel 5.1: Ontwikkeling aantal vestigingen in de creatieve en publieksverzorgende sector in Nederlandse binnensteden tussen 2004 en 2012

	Creatieve sector	Publieksverzorgende sector	Totaal aantal vestigingen
Vestigingen 2004	8.077	28.736	36.813
Vestigingen 2012	15.089	28.032	43.121
Kleine toetreders	13.299	14.900	28.199
Grote toetreders	240	2.824	3.064
Uittrekers	- 6.527	- 18.428	- 24.955
Saldo 2004-2012	+ 7012	- 704	+ 6.308

Bron: Longitudinaal LISA, 2004-2012

Het aantal vestigingen in de publieksverzorgende sector is afgenomen van ruim 28.700 in 2004 tot iets meer dan 28.000 vestigingen in 2012 (-2,4 procent). Er is in deze periode dus sprake van een negatieve netto-toetreding. Net als in de creatieve sector zorgen kleine toetreders (14.900) voor een grotere aanwas van nieuwe vestigingen dan grote toetreders (2.824). Dit percentage ligt wel iets lager: 84 procent tegen 98 procent.

Het aantal vestigingen in de creatieve sector is toegenomen van ruim 8.000 in 2004 tot ruim 15.000 in 2012 (+86,8 procent). In de creatieve sector zorgen kleine toetreders (13.299) voor een grotere aanwas van nieuwe vestigingen dan grote toetreders (240). Van het totaal aantal toetreders was ruim 98 procent

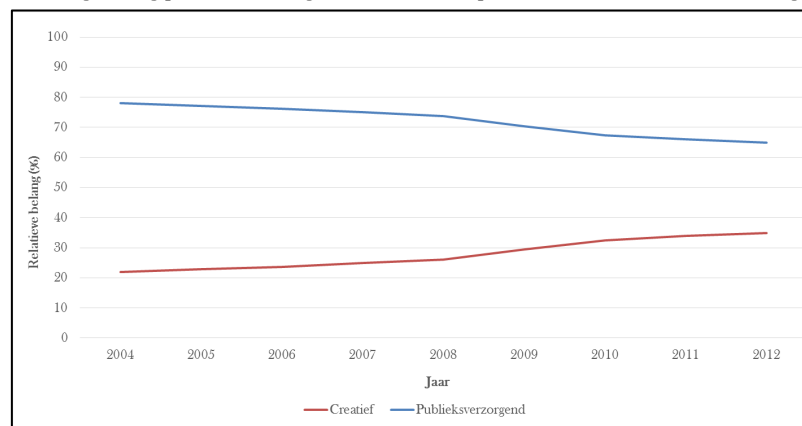
klein. Ondanks het geringe aantal (240), hadden de grote toetreders wel een relatief groot aandeel in de toename van het aantal arbeidsplaatsen door toetreders (19,2 procent) (tab. 5.2).

Geconcludeerd kan worden dat de groei van het aantal vestigingen niet gelijkmatig is verdeeld tussen de publieksverzorgende sector en de creatieve sector: in de creatieve sector is sprake van een positieve netto-toetreding (7012), terwijl in de publieksverzorgende sector sprake is van een negatieve netto-toetreding (-704). Groei van het aantal vestigingen in alle Nederlandse binnensteden komt met name door een toename van het aantal kleine toetreders in de creatieve sector (13.299) (tab. 5.1).

Ontwikkeling vestigingen nader bekeken

Gekeken naar het aantal vestigingen, neemt de publieksverzorgende bedrijvigheid ten opzichte van de creatieve bedrijvigheid een belangrijke plek in de binnenstedelijke economie in. In 2012 betrof dit 65 procent van de vestigingen. Wel is (net als bij de arbeidsplaatsen) het belang in de periode afgenomen: van 78 procent naar 65 procent (fig. 5.1).

Figuur 5.1: Ontwikkeling belang publieksverzorgende sector ten opzichte van creatieve sector (vestigingen), 2004-2012

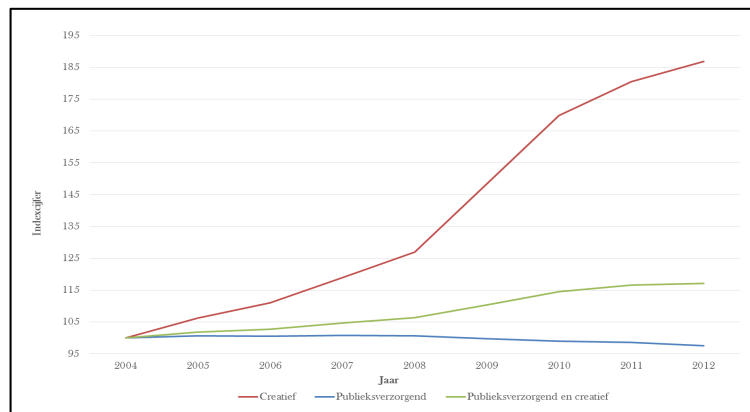

Bron: Longitudinaal LISA, 2004-2012

De groei van het aantal vestigingen verschilt niet alleen per type sector, maar is ook niet constant over de onderzoeksperiode (fig. 5.2). In de periode 2004-2008 is een duidelijke groei te zien in het aantal vestigingen in de creatieve sector, terwijl het aantal vestigingen in de publieksverzorgende sector licht daalt in de periode 2004-2008. De procentuele groei (ten opzichte van het basisjaar 2004) van het aantal vestigingen in de creatieve sector ligt (net als bij de groei van de arbeidsplaatsen) voortdurend boven de groei van de publieksverzorgende bedrijvigheid. Dit verschil neemt per jaar toe.

De kredietcrisis heeft invloed op de ontwikkeling van het aantal vestigingen in beide sectoren. De groei van het aantal vestigingen in de creatieve sector zet door na het uitbreken van de kredietcrisis, terwijl de negatieve groei van het aantal vestigingen in de publieksverzorgende sector doorzet. Mogelijke verklaringen hiervoor zijn dat de toetredingsdrempel in de publieksverzorgende sector hoger liggen (kosten voor opstarten winkels zijn hoog: huur en inventaris) dan in de creatieve sector. Daarnaast neemt de vraag naar publieksverzorgende goederen, die worden verkocht in binnensteden, af. Mogelijk verklaring hiervoor zijn onder andere het lage consumentenvertrouwen, een kritischer wordende consument en de opkomst van internetwinkelen.

Figuur 5.2: Geïndexeerde ontwikkeling van het aantal vestigingen in de publieksverzorgende sector en de creatieve sector, 2004-2012 (index 2004=100)

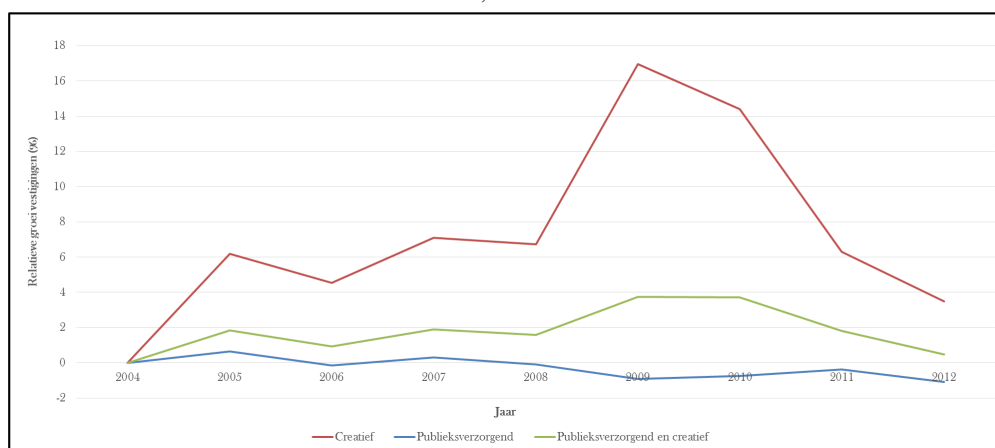

Bron: Longitudinaal LISA, 2004-2012

De rol van de kredietcrisis is ook goed zichtbaar wanneer de groei van het aantal vestigingen wordt vergeleken met het voorgaande jaar (fig. 5.3). Bij de start van de crisis, in 2008, vertoont de groei van het aantal vestigingen in de creatieve sector een duidelijke piek. Die piek valt te verklaren door de lagere toetredingsdrempel in de creatieve sector.

Een logische gedachte zou zijn dat de krimp van het aantal vestigingen in de publieksverzorgende sector, als gevolg van de crisis, resulteerde in een toenemend aantal mensen dat zich vestigde in de creatieve sector, bijvoorbeeld als zzp'er (Creative Council, 2017). Dat zou een teken van veerkracht kunnen betekenen, omdat werknemers dan in staat zijn een nieuwe baan te vinden binnen de eigen binnenstad. Verder onderzoek moet uitwijzen of dat daadwerkelijk het geval is, of dat groei van het aantal arbeidsplaatsen in de creatieve sector komt door nieuwe deelnemers aan de arbeidsmarkt of afkomstig zijn uit andere sectoren van de economie.

Figuur 5.3: Ontwikkeling van het aantal vestigingen (t.o.v. voorgaande jaar) in de publieksverzorgende sector en de creatieve sector, 2004-2012

Bron: Longitudinaal LISA, 2004-2012

5.1.2 Arbeidsplaatsen

Het totaal aantal arbeidsplaatsen in de creatieve en publieksverzorgende sector is toegenomen met 5,2 procent in de periode 2004-2012 (tab. 5.2). Het totaal aantal arbeidsplaatsen bedroeg in 2012 ruim 250.000. In Nederlandse binnensteden is tussen 2004 en 2012 een groeisaldo opgebouwd van 12.402

arbeidsplaatsen. Een positief groeisaldo betekent dat er meer arbeidsplaatsen zijn gecreëerd doordat bestaande bedrijven (+1.669) en in die periode toetreden bedrijven groeiden (respectievelijk 38.587 en 35.137), dan dat er arbeidsplaatsen verdwenen doordat bedrijven uittraden (-62.991).

Tabel 5.2: Ontwikkeling arbeidsplaatsen in de creatieve en publieksverzorgende sector in Nederlandse binnensteden tussen 2004 en 2012

	Creatieve sector	Publieksverzorgende sector	Totaal arbeidsplaatsen
Arbeidsplaatsen 2004	39.552	198.210	237.991
Arbeidsplaatsen 2012	45.718	204.446	250.384
Kleine toetreders	13.180	25.407	38.587
Grote toetreders	3.128	32.009	35.137
Uittraders	- 9.457	- 53.534	- 62.991
Gevestigde bedrijven	-685	2.354	+1.669
Groeisaldo 2004-2012	+ 6166	+ 6236	+12.402

Bron: Longitudinaal LISA, 2004-2012

De procentuele groei van het aantal arbeidsplaatsen is niet gelijkmatig verdeeld tussen de twee sectoren. Het aantal arbeidsplaatsen in de creatieve sector is toegenomen van circa 39.550 arbeidsplaatsen in 2004 tot ruim 45.000 arbeidsplaatsen in 2012 (+15,6 procent) (fig. 5.5). In de gehele creatieve sector is daarmee een positief groeisaldo opgebouwd van bijna 6.200 arbeidsplaatsen. Bij de creatieve sector betekent dit dat kleine toetreders (13.180) en grote toetreders (3.128) voor een grotere aanwas van arbeidsplaatsen zorgden, dan dat er bij gevestigde bedrijven (-685) en bij uittraders (-9.457) verloren gingen. Opvallend is dat van de arbeidsplaatsen die gerealiseerd worden door toetreders in de creatieve sector, een aanzienlijk deel, namelijk 81 procent, is te danken aan de kleine toetreders (tab. 5.2).

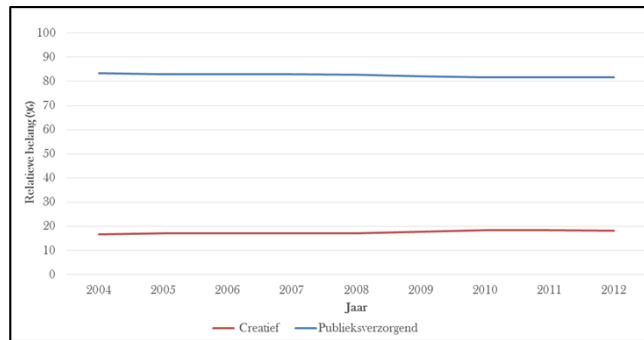
Het aantal arbeidsplaatsen in de publieksverzorgende sector is toegenomen van circa 198.200 arbeidsplaatsen in 2004 tot meer dan 204.640 arbeidsplaatsen in 2012 (+3.1%) (fig. 5.5). In de gehele publieksverzorgende sector is daarmee een positief groeisaldo opgebouwd van ruim 6.200 arbeidsplaatsen. In de publieksverzorgende sector betekent dit dat kleine toetreders (25.407), grote toetreders (32.009) en gevestigde bedrijven (2.354) voor een grotere aanwas zorgden, dan dat er door uittraders (-53.534) verloren gingen. Opvallend is dat van de arbeidsplaatsen die worden gerealiseerd door toetreders en gevestigde bedrijven, juist een aanzienlijk deel, namelijk 57,5 procent, te danken is aan grote toetreders en gevestigde bedrijven (in tegenstelling tot in de creatieve sector) (tab. 5.2).

Ontwikkeling arbeidsplaatsen nader bekeken

De publieksverzorgende arbeidsplaatsen nemen een belangrijk plek in de binnenstedelijke economie in (fig. 5.4): 81,6 procent van het gezamenlijk aantal arbeidsplaatsen in 2012. Dit relatieve belang is echter wel afgenomen, van 83,3 procent in 2004. In de onderzoeksperiode neemt het relatieve belang van de publieksverzorgende sector voor het aantal arbeidsplaatsen dus af, en het relatieve belang van de creatieve sector iets toe.

Het belang van de creatieve sector ten opzichte van de publieksverzorgende sector neemt minder hard toe gekeken naar de ontwikkeling van de arbeidsplaatsen dan bij de ontwikkeling van het aantal vestigingen (zie fig. 5.1 en fig. 5.4). Verklaring is dat ZZP'ers wel staan ingeschreven als ondernemer, maar vervolgens geen werkgelegenheidsgroei vertonen. Mogelijk is dat een indicatie van verschuivingen tussen sectoren in de binnenstedelijke economie. Dit duidt mogelijk op structurele veranderingen.

Figuur: 5.4: Ontwikkeling belang creatieve arbeidsplaatsen t.o.v. de publieksverzorgende arbeidsplaatsen, 2004-2012

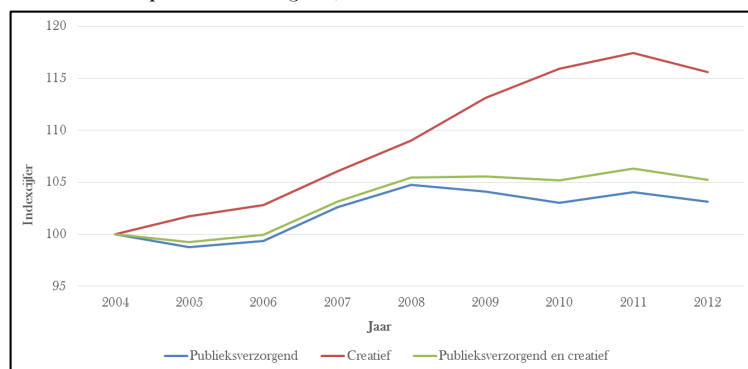

Bron: Longitudinaal LISA, 2004-2012

De groei van het aantal arbeidsplaatsen verschilt niet alleen per sector, maar is ook niet constant tussen 2004 en 2012. De procentuele groei (t.o.v. 2004) van het aantal creatieve arbeidsplaatsen heeft in de onderzoeksperiode voortdurend boven de procentuele groei van het aantal publieksverzorgende arbeidsplaatsen gelegen (fig. 5.5). Opvallend is dat bij het uitbreken van de kredietcrisis in 2008 het aantal arbeidsplaatsen in de creatieve sector groeit, terwijl de groei van het aantal arbeidsplaatsen in de publieksverzorgende sector stagneert. De kredietcrisis heeft dus wel invloed op de groei van de werkgelegenheid in de publieksverzorgende sector, maar niet op de groei van het aantal creatieve arbeidsplaatsen. Een eerste verklaring hiervoor is dat consumenten bij het uitbreken van een crisis terughoudender worden in hun uitgaven: het consumentenvertrouwen daalt. De creatieve sector daarentegen is minder afhankelijk van consumptieve uitgaven.

Een andere verklaring is dat een crisis zorgt voor noodgedwongen ondernemerschap en een toename van het aantal ZZP'ers. De toetredingsdrempel voor deze vorm van ondernemen is immers lager, omdat er minder startkapitaal nodig is dan bij publieksverzorgende ondernemingen als winkels of cafés. Vaak is zelfs slechts een computer voldoende. De groei van het aantal creatieve arbeidsplaatsen lijkt veerkrachtiger te zijn dan de groei van de publieksverzorgende arbeidsplaatsen, met name in de periode 2008-2012 (fig. 5.5). Deze periode kenmerkte zich door economische teruggang als gevolg van de kredietcrisis.

Figuur 5.5: Geïndexeerde ontwikkeling van het aantal arbeidsplaatsen in 53 Nederlandse binnensteden, creatief en publieksverzorgend, 2004-2012 (index 2004=100)

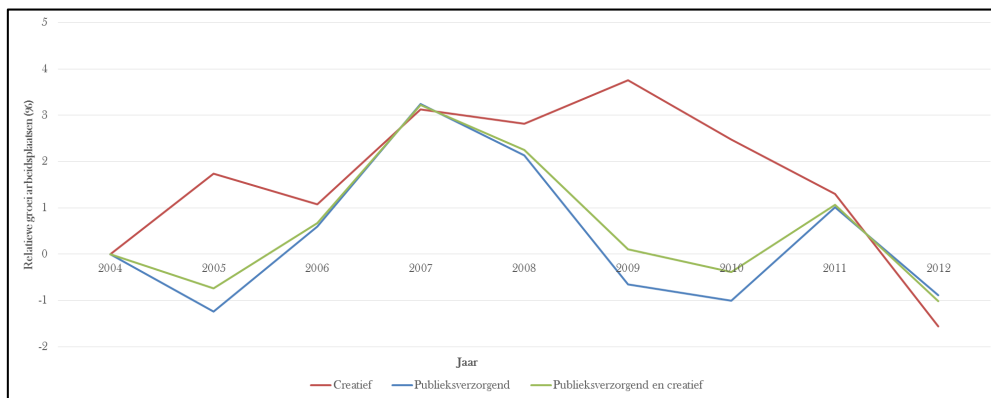
Bron: Longitudinaal LISA, 2004-2012

Bij de relatieve groei van het aantal arbeidsplaatsen ten opzichte van het voorgaande jaar valt op dat de groei in creatieve arbeidsplaatsen in de gehele onderzoeksperiode positief is (fig. 5.6). Alleen in 2011-2012 is een afname waarneembaar (-1,6 procent). De relatieve groei van het aantal arbeidsplaatsen ten opzichte van het voorgaande jaar in de publieksverzorgende sector fluctueert sterker. In 2004-2005 is er sprake van negatieve groei (-1,26%). In de periode 2005-2007 is herstel van de groei waarneembaar. Bij

het uitbreken van de kredietcrisis stagneert die groei bij de publieksverzorgende bedrijvigheid weer; en wordt tussen 2008 en 2011 zelfs negatief (fig. 5.6). Herstel gaat in deze sector na de kredietcrisis dus moeizaam. In de creatieve sector zet de groei van het aantal arbeidsplaatsen wel door.

De groei van het totaal aantal arbeidsplaatsen (publieksverzorgde sector en creatieve sector) volgt sterk de ontwikkeling van het aantal arbeidsplaatsen in de publieksverzorgende sector. De toename van het aantal arbeidsplaatsen in de creatieve sector compenseert het verlies aan arbeidsplaatsen in de publieksverzorgende sector niet. Dit toont het belang aan van de publieksverzorgende bedrijvigheid in de Nederlandse binnensteden aan (fig 5.6).

Figuur 5.6: Ontwikkeling van het aantal arbeidsplaatsen (t.o.v. voorgaande jaar) in 53 Nederlandse binnensteden, creatieve sector en publieksverzorgende sector, 2004-2012

Bron: Longitudinaal LISA, 2004-2012

Wordt er zowel gekeken naar het aantal vestigingen als het aantal arbeidsplaatsen, is te zien dat in de creatieve sector gemiddeld gezien sprake is van groei in het aantal arbeidsplaatsen, maar krimp in het aantal vestigingen. In de creatieve sector is sprake van groei in het aantal arbeidsplaatsen en groei in het aantal vestigingen.

5.2 Groeiregimes van binnensteden

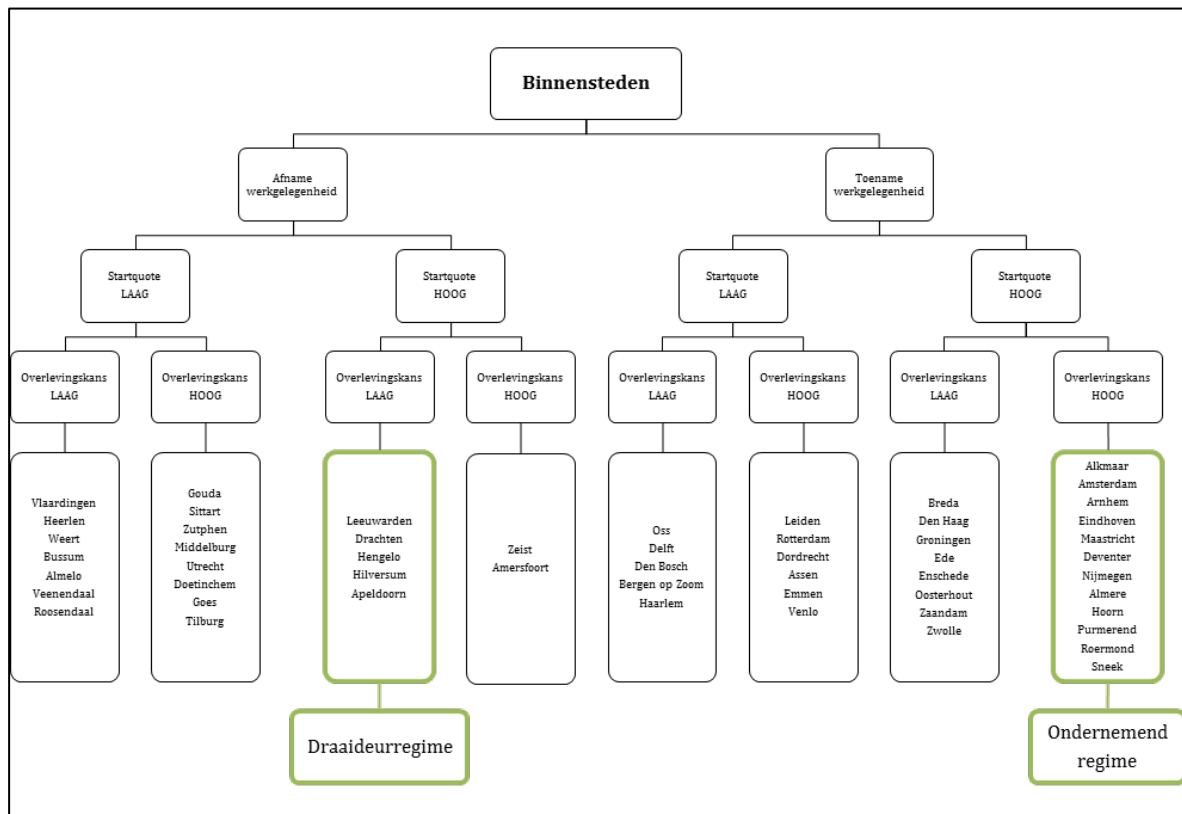
De verdere verwachting in deze thesis, is dat veerkracht niet alleen verschilt per sector, maar ook per binnenstad. Deze verschillen worden in de volgende paragraaf in beeld gebracht met behulp van het concept regionaal groeiregime. Gekozen is om aan de hand van boomstructuren de binnensteden in te delen in groeiregimes. Door gebruik te maken van deze boomstructuren moet er rekening mee worden gehouden dat een aantal binnensteden niet eenduidig is in te delen in een van de vier groeiregimes. Binnensteden kunnen karakteristieken vertonen van meerdere groeiregimes. De binnensteden die karakteristieken vertonen van meerdere groeiregimes worden niet meegenomen in de analyses: het gaat in deze thesis om zuivere groeiregimes. Zie paragraaf 2.4.1 voor een uitgebreide bespreking van de groeiregimes.

5.2.1 Publieksverzorgende sector

Ondernemend regime en draaideurregimes

De volgende binnensteden vallen in het **ondernemende regime** (fig. 5.7): Alkmaar, Amsterdam, Arnhem, Eindhoven, Maastricht, Deventer, Nijmegen, Almere, Hoorn, Purmerend, Roermond en Sneek. Dit zijn twaalf binnensteden, wat betekent dat 22,6 procent van de 53 binnensteden in een ondernemend regime valt. De twaalf binnensteden die onder het ondernemend regime vallen, zagen een toename van de totale werkgelegenheid. Ook zijn er relatief veel startende bedrijven. Deze starters hebben een hoge overlevingskans. Volgens de theorie vindt in deze binnensteden veel vernieuwing plaats; startende ondernemers leveren een positieve bijdrage aan de lokale veerkracht.

Figuur 5.7: Analyse van de ondernemende regimes en de draaideurregimes

Bron: Longitudinaal LISA, 2004-2012

Opvallend is dat de binnensteden rondom Amsterdam het relatief goed doen. Zij profiteren mogelijk van de groei die plaatsvindt in Amsterdam. Zo doet Almere het goed, mogelijk door de verhuisdynamiek van jonge tweeverdieners die wegtrekken uit Amsterdam, op zoek naar een betaalbare woning, en zorgen voor een toename van draagvlak voor lokale ondernemers door een toename van consumptieve uitgaven.

Het aantal vestigingen in de publieksverzorgende sector in de ondernemende regimes is toegenomen van circa 9.100 in 2004 tot circa 9.650 in 2012 (6,0 procent) (tab. 5.3 en fig. 5.9). In de ondernemende regimes is daarmee een positief groeisaldo opgebouwd van ruim 540 vestigingen. Dit betekent dat kleine toetreders (5.396), grote toetreders (1.072) voor een grotere aanwas zorgden, dan dat er vestigingen verloren gingen door uittreeders (-5.926).

In de ondernemende regimes was tussen 2004 en 2012 de grootste groei zichtbaar: van circa 63.930 arbeidsplaatsen in 2004 tot 69.845 arbeidsplaatsen in 2012. Dat komt neer op een positief groeisaldo van bijna 6.000 arbeidsplaatsen (9,2 procent) (tab. 5.4 en fig. 5.11). Dit betekent dat kleine toetreders (10.289) en grote toetreders (12.485) voor een grotere aanwas van arbeidsplaatsen zorgden dan dat er verloren gingen door uittreeders (-17.936).

Tabel 5.3: Ontwikkeling vestigingen per groeiregime voor de publieksverzorgende sector tussen 2004 en 2012

	Ondernemend regime	Geroutineerd regime	Draaideurregime	Krimpregime
Vestigingen 2004	9.105	5.496	2.087	3.654
Vestigingen 2012	9.647	5.063	1.875	3.385
Kleine toetreders	5.396	2.248	1.165	1.628
Grote toetreders	1.072	538	192	294
Uittreeders	-5.926	-3.219	-1.569	-2.191
Groeisaldo 2004-2012	+542	-433	-212	-269

Bron: Longitudinaal LISA, 2004-2012

De volgende binnensteden vallen in het **draaideurregime** (fig. 5.7): Leeuwarden, Drachten, Hengelo, Hilversum en Apeldoorn. Dit zijn vijf binnensteden, wat betekent dat 9,4 procent van de 53 binnensteden in een draaideurregime valt. Opvallend is de duidelijke scheiding tussen de binnensteden Drachten, Leeuwarden en Sneek in de provincie Friesland. Waar de binnensteden rondom Amsterdam profiteren van de economische ontwikkelingen van de hoofdstad, lijkt in deze drie binnensteden een ander effect op te treden. De binnenstad van Sneek heeft wat betreft de publieksverzorgende sector een ondernemend regime. De binnensteden van Leeuwarden en Drachten vallen in het draaideurregime.

Mogelijk vindt doordat de bevolkingsgroei onder druk staat in de provincie Friesland, tussen deze binnensteden concurrentie plaats. Sneek lijkt in de periode 2004-2012 het meest ondernemend en vernieuwend te zijn voor de regionale economie van Friesland en het meest aantrekkelijk voor consumenten. Hetzelfde geldt voor de binnenstad van Deventer en van Apeldoorn, waarbij Apeldoorn in het draaideurregime valt en Deventer in het ondernemende regime. De binnenstad van Deventer lijkt de strijd om de regionale consument te winnen.

Het aantal vestigingen in de publieksverzorgende bedrijvigheid in de draaideurregimes is afgenomen van circa 2.090 vestigingen in 2004 tot 1.875 vestigingen in 2012 (-10,2 procent) (tab. 5.3 en fig. 5.9). In de draaideurregimes is daarmee een negatief groeisaldo opgebouwd van ruim 210 vestigingen. Dit betekent dat kleine toetreders (1.165) en grote toetreders (192) voor een kleinere aanwas zorgden dan dat er vestigingen verloren gingen door uittreeders (-1.569).

Het aantal arbeidsplaatsen in de publieksverzorgende bedrijvigheid in de draaideurregimes nam af van 13.829 in 2004 tot 12.584 in 2012 (tab. 5.4 en fig. 5.11). Dat komt neer op een negatief groeisaldo van -1.245 arbeidsplaatsen (-5,3 procent). Kleine toetreders (3.292) en grote toetreders (3.292) zorgden per saldo dus voor minder banen dan er door uittreeders verloren gingen (-6.720).

Tabel 5.4: Ontwikkeling arbeidsplaatsen per groeiregime voor de publieksverzorgende sector tussen 2004-2012

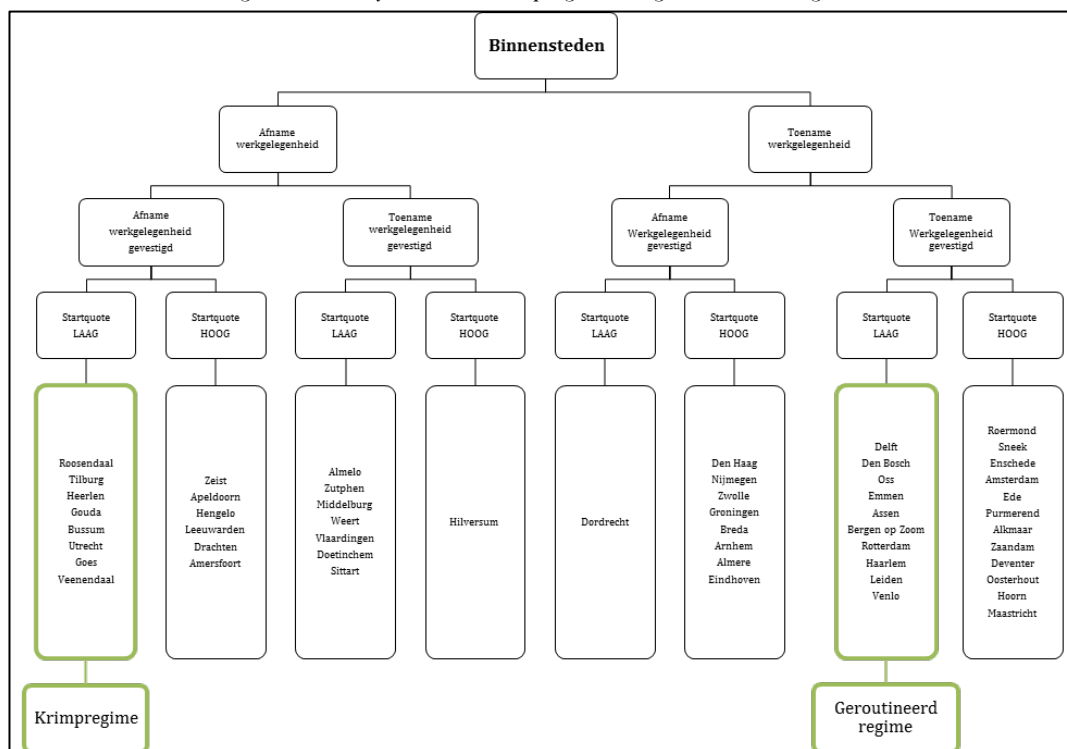
	Ondernemend regime	Geroutineerd regime	Draaideurregime	Krimregime
Arbeitsplaatsen 2004	63.933	35.722	13.829	27.347
Arbeitsplaatsen 2012	69.845	37.461	12.584	25.901
Kleine toetreders	10.289	3.877	1.545	2.605
Grote toetreders	12.485	4.913	1.702	3.292
Uittreeders	-17.936	-8.994	-4.331	-6.720
Gevestigde bedrijven	1.074	1.943	-161	-623
Groeisaldo 2004-2012	5.912	1.739	-1.245	-1.446

Bron: Longitudinaal LISA, 2004-2012

Geroutineerd regime en krimregime

De volgende binnensteden vallen in **het geroutineerde regime** (fig. 5.8): Assen, Bergen op Zoom, Delft, Den Bosch, Emmen, Haarlem, Leiden, Oss, Rotterdam en Venlo. Dit zijn tien binnensteden, wat betekent dat 18,9 procent van de binnensteden in een geroutineerd regime valt. Vier van deze binnensteden liggen in de Randstad: Leiden, Haarlem, Delft en Rotterdam.

Figuur 5.8: Analyses van de krimregimes en geroutineerde regimes

Bron: Longitudinaal LISA, 2004-2012

Het aantal vestigingen in de publieksverzorgende bedrijvigheid in de geroutineerde regimes is afgenomen van circa 5.500 in 2004 tot circa 5.060 in 2012 (-7,9 procent) (tab 5.3 en fig. 5.9). In de

geroutineerde regimes is daarmee een negatief groeisaldo opgebouwd van ruim 430 vestigingen. Dit betekent dat kleine toetreders (2.248) en grote toetreders (538) voor een kleinere aanwas zorgden dan dat er in vestigingen verloren gingen door uittreeders (-3.219).

Het aantal arbeidsplaatsen in de publieksverzorgende bedrijvigheid in de geroutineerde regimes nam toe van ruim 35.720 in 2004 naar ruim 37.460 in 2012. Dat komt neer op een positief groeisaldo van 1.739 arbeidsplaatsen (4,9 procent) (tab 5.4 en fig. 5.11). Dat betekent dat kleine toetreders (3.877) en grote toetreders (4.913) voor een grotere aanwas zorgden dan dat er arbeidsplaatsen verdwenen door uittreeders (-8.994).

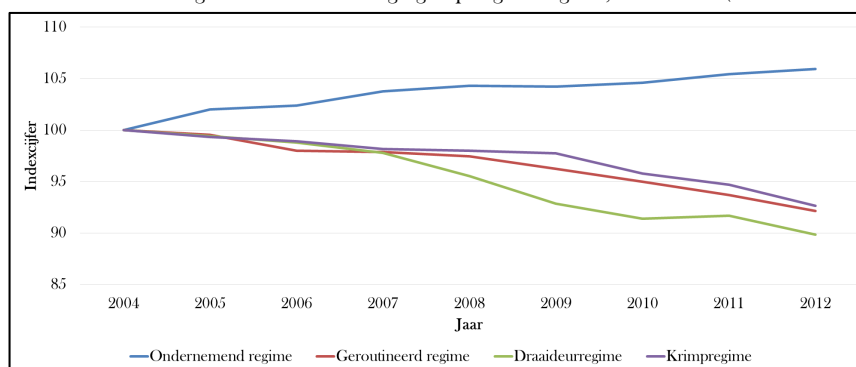
De volgende binnensteden vallen in het **krimpregime** (fig. 5.8): Roosendaal, Tilburg, Heerlen, Gouda, Bussum, Goes en Veenendaal. Dit zijn acht binnensteden, wat betekent dat 15,1 procent van de binnensteden in een krimpregime valt. Opvallend is dat Utrecht in een krimpregime valt. Maar zoals verderop in deze thesis zal blijken, valt deze binnenstad qua creatieve bedrijvigheid wel in het ondernemende regime. Het is mogelijk dat tussen Utrecht en Amersfoort ondoelmatige concurrentie plaatsvindt en het winkelaanbod van deze twee binnensteden elkaar overlapt.

Het aantal vestigingen in de publieksverzorgende bedrijvigheid in de krimpregimes is afgenomen van circa 3.650 vestigingen in 2004 tot 3.385 vestigingen in 2012 (-7,4 procent) (tab. 5.3 en fig. 5.9). In de krimpregimes is daarmee een negatief groeisaldo opgebouwd van bijna 270 vestigingen. Dit betekent dat kleine toetreders (1.628) en grote toetreders (294) voor een kleinere aanwas zorgden dan dat er vestigingen verloren gingen door uittreeders (2.191).

Het aantal arbeidsplaatsen in de publieksverzorgende bedrijvigheid in de krimpregimes is afgenomen van bijna 27,350 in 2004 tot ruim 25.900 in 2012. Dat betekent dat er een negatief groeisaldo was van -1.116 arbeidsplaatsen (-5,3 procent) (tab 5.4 en fig. 5.11). Dit betekent dat kleine toetreders (2.606) en grote toetreders (3.292) voor minder arbeidsplaatsen zorgden dan dat er verloren gingen door uittreeders (-6.720).

Gebleken is dat er alleen in een ondernemend regime sprake is van groei van het aantal vestigingen over de gehele onderzoeksperiode (6 procent) (fig. 5.9). De ontwikkeling van het aantal vestigingen in de publieksverzorgende sector met een ondernemend regime lijkt niet te worden beïnvloed door de kredietcrisis. Wat betreft de andere regimes is er sprake van procentuele afname van het aantal vestigingen in de periode 2004-2012.

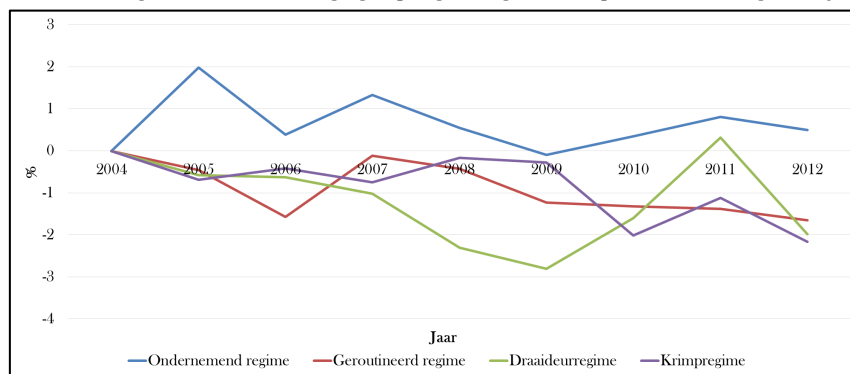
Figuur 5.9: Geïndexeerde ontwikkeling van het aantal vestigingen per groeiregime, 2004-2012 (index 2004=100)

Bron: Longitudinaal LISA, 2004-2012

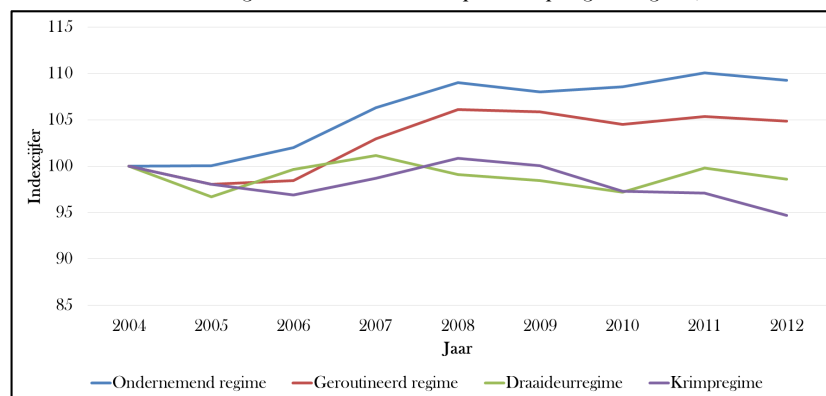
Gekeken naar de ontwikkeling van het aantal vestigingen ten opzichte van het voorgaande jaar per groeiregime, ligt de groei van het aantal vestigingen in de ondernemende regimes vrijwel de gehele onderzoeksperiode boven nul. De groei van de andere regimes (fig 5.9 en fig. 5.10) ligt gedurende de gehele onderzoeksperiode onder nul, behalve in 2011, als er een opleving is te zien van de groei van het aantal vestigingen in het draaideurregime. Een verklaring voor dit herstel is dat na de kredietcrisis de krimp van het aantal vestigingen in het draaideurregime sterker is geweest dan in de andere groeiregimes. Hierdoor is meer ruimte ontstaan voor nieuw ondernemerschap in de daaropvolgende periode van economisch herstel (fig. 5.10). De afname van deze groei in de periode 2011-2012 wijst er mogelijk op dat het meer noodzakelijk ondernemerschap betrof. In tijden van crises starten sommige werknemers die hun baan verloren, uit noodzaak een bedrijf. Wanneer de economie weer aantrekt zal dit type ondernemer eerder overstappen naar een vaste baan.

Figuur 5.10: Ontwikkeling van het aantal vestigingen per groeiregime ten opzichte van voorgaande jaar, 2004-2012

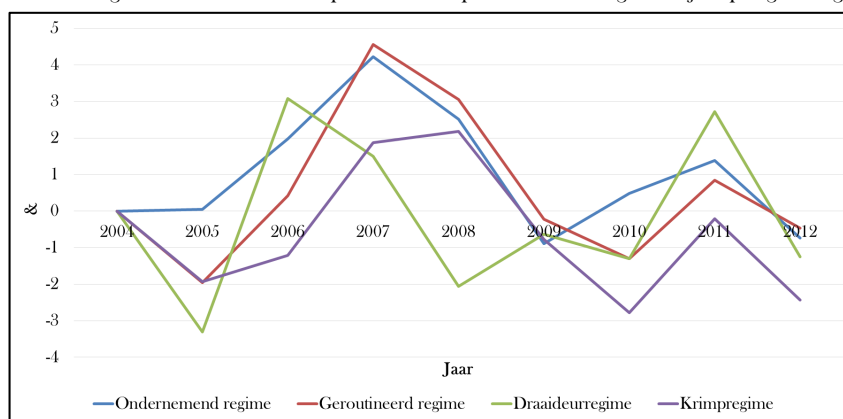
Bron: Longitudinaal LISA, 2004-2012

Figuur 5.11: Geïndexeerde ontwikkeling van het aantal arbeidsplaatsen per groeiregime, 2004-2012 (index 2004=100)

Bron: Longitudinaal LISA, 2004-2012

Figuur 5.12: Ontwikkeling van het aantal arbeidsplaatsen ten opzichte van voorgaande jaar per groeiregime, 2004-2012

Bron: Longitudinaal LISA, 2004-2012

De werkgelegenheid in 2012 ten opzichte van 2004 is in zowel het ondernemend regime als het geroutineerde regime toegenomen. In de ondernemende regimes nam de totale werkgelegenheid toe met 13,2 procent. In het geroutineerd regime nam de totale werkgelegenheid toe met 3,9 procent. Bij het draaideurregime nam de totale werkgelegenheid af met 3,8 procent. In het krimpregime nam de totale werkgelegenheid af met 2,1 procent. Gekeken naar het verloop van de groei per regime valt op dat de groei van de werkgelegenheid alleen bij het ondernemend regime doorzet bij het uitbreken van de kredietcrisis. Bij de andere drie regimes neemt de groei van de werkgelegenheid af.

Bij het ondernemend regime is de groei van de totale werkgelegenheid gedurende de gehele periode positief. Bij het geroutineerd regime, het draaideurregime en krimpregime neemt de groei van de werkgelegenheid in de periode 2004-2006 af, alvorens in de periode voor de crisis (2006-2007) sterk toe te nemen. De geroutineerde regimes, draaideurregimes en het krimpregime blijken niet in staat de klappen van de kredietcrisis op te vangen: er vindt een scherpe daling plaats in de groei van werkgelegenheid en deze wordt zelfs negatief. De periode 2010-2011 kent een licht herstel van de werkgelegenheid. In de periode 2011-2012 neemt in elk groeiregime de groei van de werkgelegenheid af.

Op basis van bovenstaande analyses zijn onderstaande binnensteden voor de publieksverzorgende sector ingedeeld in de vier groeiregimes:

Ondernemingsregime	Geroutineerd regime	Krimpregime	Draaideurregime
1. Alkmaar	1. Assen	1. Bussum	1. Apeldoorn
2. Almere	2. Bergen op Zoom	2. Goes	2. Drachten
3. Amsterdam	3. Delft	3. Gouda	3. Hengelo
4. Arnhem	4. Den Bosch	4. Heerlen	4. Leeuwarden
5. Deventer	5. Emmen	5. Roosendaal	5. Roosendaal
6. Eindhoven	6. Haarlem	6. Tilburg	
7. Hoorn	7. Leiden	7. Utrecht	
8. Maastricht	8. Oss	8. Veenendaal	
9. Nijmegen	9. Rotterdam		
10. Purmerend	10. Venlo		
11. Roermond			
12. Sneek			

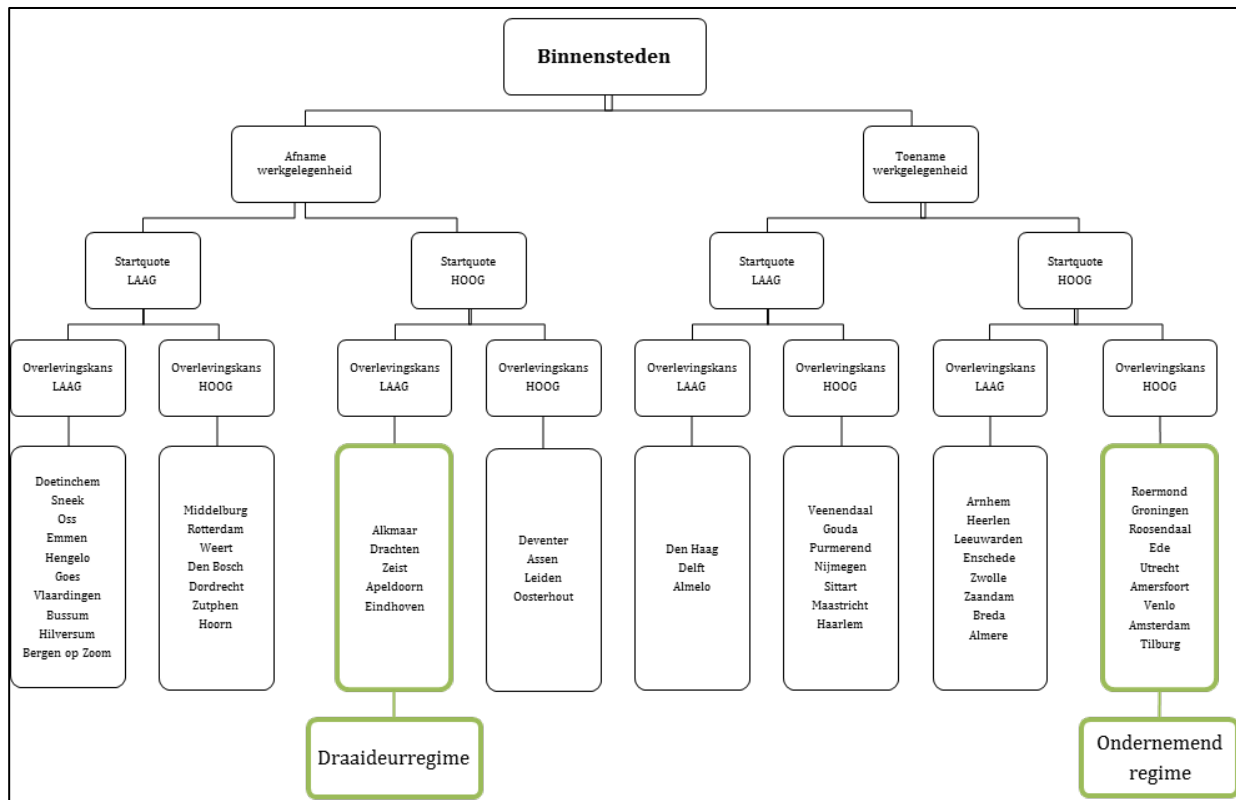
5.2.2 Creatieve sector

In deze paragraaf worden met betrekking tot de creatieve sector de vier groeiregimes in beeld gebracht in de periode 2004-2012.

Ondernemend regime en draaideurregime

De volgende binnensteden vallen in het **ondernemende regime** (fig. 5.13): Roermond, Groningen, Roosendaal, Ede, Utrecht, Amersfoort, Venlo, Amsterdam en Tilburg. Dit zijn negen binnensteden, wat betekent dat 16,9 procent van de binnensteden wat betreft de creatieve bedrijvigheid in een ondernemend regime valt. Van deze negen binnensteden liggen drie in de Randstad: Utrecht, Amsterdam en Amersfoort.

Figuur 5.13: Analyses van de ondernemende regimes en de draaideurregimes

Bron: Longitudinaal LISA, 2004-2012

Het aantal vestigingen in de creatieve bedrijvigheid in de ondernemende regimes is toegenomen van circa 3.535 in 2004 tot circa 7.947 in 2012 (124,8 procent) (tab. 5.5 en fig. 5.15). In de ondernemende regimes is daarmee een positief groeisaldo opgebouwd van ruim 4.410 vestigingen. Dit betekent dat kleine toetreders (7.381) en grote toetreders (118) voor een grotere aanwas zorgden, dan dat er vestigingen verloren gingen door uittredders (-3.087).

Het aantal arbeidsplaatsen in de ondernemende regimes is toegenomen van ruim 15.151 in 2004 tot bijna 20.370 in 2012 (tab. 5.6 en fig. 5.17). Hiermee is een positief groeisaldo opgebouwd van circa 5.217 arbeidsplaatsen (34,4 procent). Dat betekent dat kleine toetreders (7.653) en grote toetreders (1.428) voor een grotere aanwas van arbeidsplaatsen zorgden dan dat er verloren gingen door uittredders (-4.187).

Tabel 5.5: Ontwikkeling vestigingen per groeiregime voor de creatieve sector tussen 2004 en 2012.

	Ondernemend regime	Geroutineerd regime	Draaideurregime	Krimregime
Vestigingen 2004	3.535	920	423	1.288
Vestigingen 2012	7.947	1.417	829	1.697
Kleine toetreders	7.381	1.080	795	1.252
Grote toetreders	118	17	16	34
Uittreeders	-3.087	-600	-405	-877
Groeisaldo 2004-2012	4.412	497	406	409

Bron: Longitudinaal LISA, 2004-2012

De volgende binnensteden vallen in het **draaideurregime**: Alkmaar, Apeldoorn, Drachten, Eindhoven en Zeist. Dit zijn vijf binnensteden, wat betekent dat 9,4 procent van de binnensteden wat betreft de creatieve bedrijvigheid in een draaideurregime valt. Zeist en Alkmaar liggen in de Randstad.

Het aantal vestigingen in de draaideurregimes is toegenomen van ruim 420 in 2004 tot bijna 830 in 2012 (tab. 5.5). Dat is een positief groeisaldo van 406 vestigingen (+96,1 procent) (fig. 5.15), wat betekent dat kleine toetreders (795) en grote toetreders (16) voor meer nieuwe vestigingen zorgden dan dat er door uittreeders verloren gingen (-405).

Het aantal arbeidsplaatsen in draaideurregimes is afgenomen van circa 3.100 in 2004 tot circa 2.770 in 2012 (tab. 5.6). Daarmee is een negatief groeisaldo opgebouwd van ruim 330 vestigingen (-10,7 procent) (fig. 5.17). Dat betekent dat kleine toetreders (705) en grote toetreders (128) samen voor een kleinere aanwas van arbeidsplaatsen zorgden dan er door uittreeders verloren gingen (-809).

Tabel 5.6: Ontwikkeling arbeidsplaatsen per groeiregime voor de creatieve sector tussen 2004-2012.

	Ondernemend regime	Geroutineerd regime	Draaideurregime	Krimregime
Arbeidsplaatsen 2004	15.151	3.918	3.101	7.201
Arbeidsplaatsen 2012	20.368	4.647	2.769	6.665
Kleine toetreders	7.653	1.052	705	1.241
Grote toetreders	1.428	323	128	305
Uittreeders	-4.187	-966	-809	-1.479
Gevestigde bedrijven	323	320	-356	-603
Groeisaldo 2004-2012	5.217	729	-332	-536

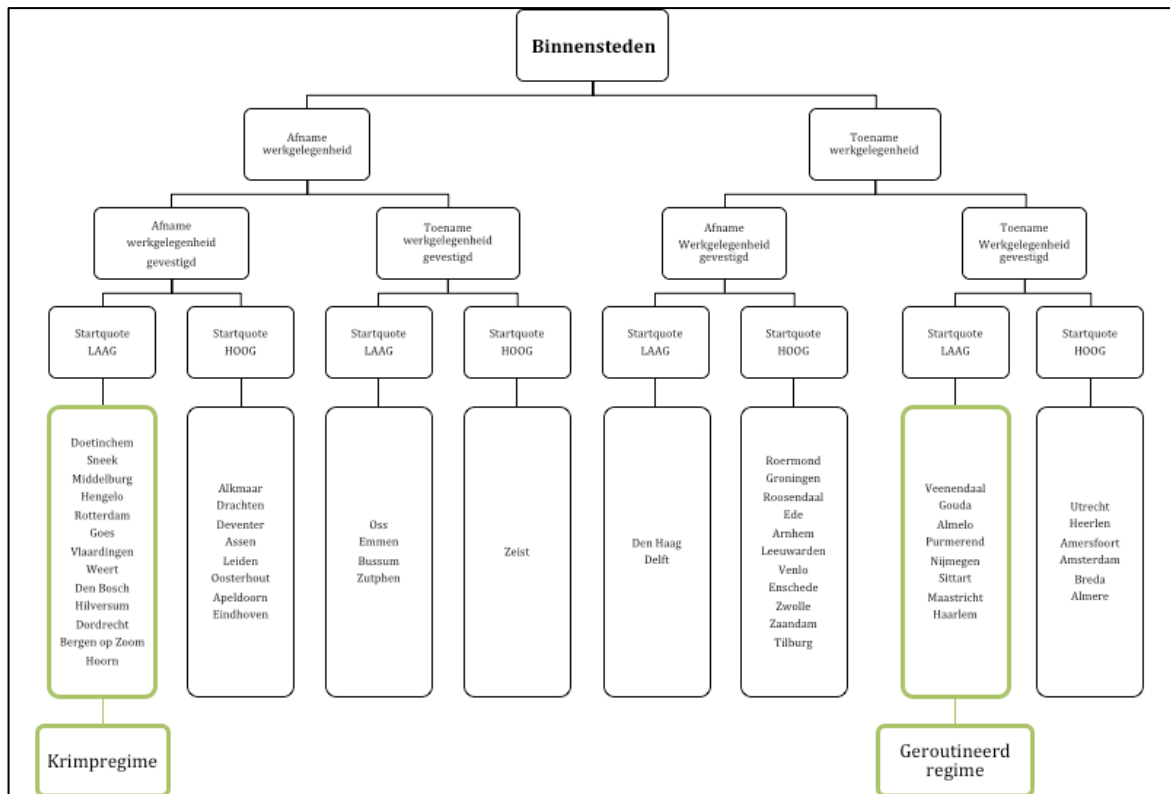
Bron: Longitudinaal LISA, 2004-2012

Geroutineerd regime en krimregime

De volgende binnensteden vallen in het **geroutineerd regime**: Almelo, Gouda, Haarlem, Maastricht, Nijmegen, Purmerend, Sittard en Veenendaal. Dit zijn negen binnensteden, wat betekent dat 15,1 procent van de 53 binnensteden wat betreft de creatieve bedrijvigheid in een geroutineerd regime valt. Van de geroutineerde regimes, liggen drie binnensteden in de Randstad: Gouda, Haarlem en Purmerend.

Het aantal vestigingen in de geroutineerde regimes is toegenomen van 920 in 2004 tot ruim 1.415 in 2012 (tab. 5.5). Dat komt neer op een positief groeisaldo van 497 vestigingen (+54 procent) (fig. 5.15). Dat betekent dat kleine toetreders (1.080) en grote toetreders (17) voor een grotere aanwas aan arbeidsplaatsen zorgden dan er door uittreeders (-600) verloren gingen.

Figuur 5.14: Analyses van de geroutineerde regimes en de krimregimes

Bron: Longitudinaal LISA, 2004-2012

Het aantal arbeidsplaatsen in de geroutineerde regimes is toegenomen van bijna 4.000 in 2004 tot bijna 4.650 in 2012 (tab. 5.6). Dat komt neer op een positief groeisaldo van 729 arbeidsplaatsen (+18,6 procent) (fig. 5.17). Dat betekent dat kleine toetreders (1.052) en grote toetreders (323) voor een grotere aanwas van arbeidsplaatsen zorgden dan er door uittredders verloren gingen (-966).

De volgende binnensteden vallen in **het krimregime** (fig. 5.14): Bergen op Zoom, Den Bosch, Doetinchem, Dordrecht, Goes, Hengelo, Hilversum, Hoorn, Middelburg, Rotterdam, Sneek, Vlaardingen en Weert. Dit zijn 13 binnensteden, wat betekent dat 24,5 procent van de binnensteden wat betreft de creatieve sector in een geroutineerd regime valt. Vijf van deze binnen binnensteden liggen in de Randstad: Rotterdam, Dordrecht, Hilversum, Vlaardingen en Doetinchem.

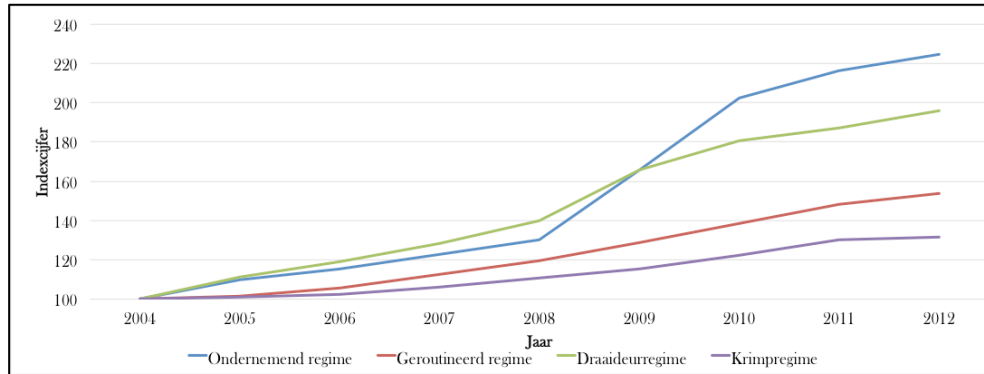
Het aantal vestigingen in de krimregime is toegenomen van 1.288 in 2004 tot 1.697 in 2012 (tab 5.5). Dat is een positief groeisaldo van 409 vestigingen (31,8 procent) (fig. 5.15). Dat betekent dat het aantal kleine toetreders (1.252) en grote toetreders (34) een grotere aanwas aan vestigingen opleverde dan er verloren gingen door het aantal uittredders (-877).

Het aantal arbeidsplaatsen in een krimregime is afgenomen van circa 7.200 in 2004 tot 6.665 in 2012 (tab. 5.6). Dat betekent dat er een negatief groeisaldo is opgebouwd van 536 arbeidsplaatsen (-7,4 procent) (5.17). De kleine toetreders (1.241) en grote toetreders (305) zorgden dus voor een minder grote aanwas aan arbeidsplaatsen dan er door uittredders verloren gingen (-1.479).

In tegenstelling tot de ontwikkeling van het aantal vestigingen bij de groeiregimes in de publieksverzorgende sector, is de groei van het aantal vestingen in de creatieve sector in elk van de groeiregimes positief tussen 2004-2012 (fig. 5.15). Duidelijk is het onderscheid te zien tussen de

veerkrachtige regimes (ondernemend en geroutineerd) en de minder veerkrachtige regimes (draaideur en krimp). Hieruit valt te concluderen dat in krimpregimes investeringen in de creatieve sector interessant kunnen zijn om nieuwe groei te kunnen realiseren. Dit is een indicatie dat de creatieve sector binnensteden veerkrachtig maakt.

Figuur 5.15: Geïndexeerde ontwikkeling van het aantal vestigingen per groeiregime, 2004-2012 (index 2004=100)

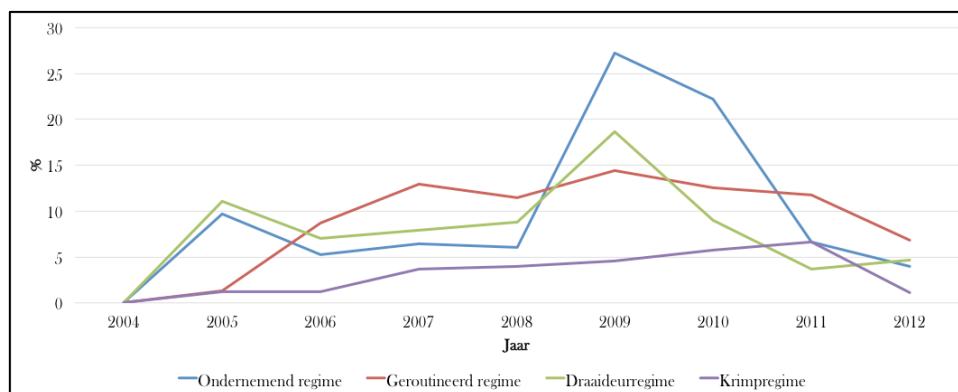

Bron: Longitudinaal LISA, 2004-2012

Bij ondernemende regimes is in het aantal vestigingen in de creatieve sector ten opzichte van het voorgaande jaar een opvallende stijging te zien na het uitbreken van de crisis (fig. 5.16). Dit gaat niet op voor het aantal vestigingen in de publieksverzorgende sector, waarbij in elk regime een dalende trend is te zien over de hele onderzoeksperiode. Een mogelijke verklaring hiervoor is dat mensen die door de crisis hun baan verloren in de krimpende publieksverzorgende sector een baan zochten in de groeiende creatieve sector of in die sector aan de slag gingen als ZZP'er.

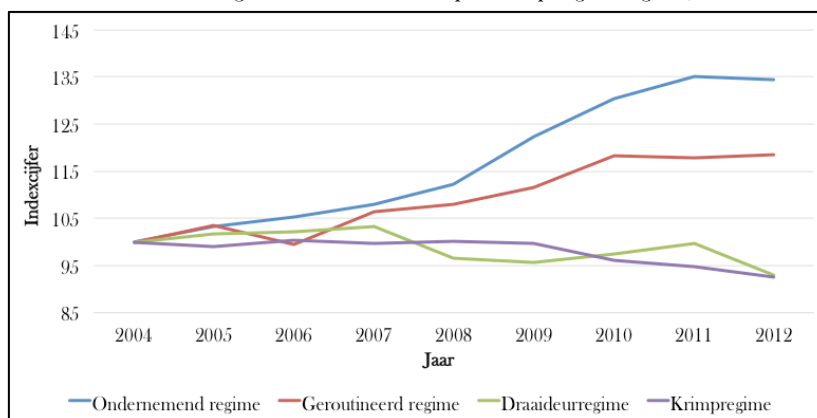
In de geïndexeerde ontwikkeling van het aantal arbeidsplaatsen (fig. 5.17) is bij de ondernemende en geroutineerde regimes groei te zien; bij de overige regimes krimp. Echter, deze groei vakt vanaf 2010 af. Een verklaring hiervoor is dat werknemers die door de crisis noodgedwongen in de creatieve sector gingen werken, na intreden van economisch herstel weer overstapten op banen in andere sectoren. Deze afvlakking is ook terug te zien in de ontwikkeling van het aantal vestigingen in de creatieve sector, na een sterke toename in de periode 2008-2010.

Figuur 5.16: Ontwikkeling van het aantal vestigingen per groeiregime t.o.v. voorgaande jaar, 2004-2012

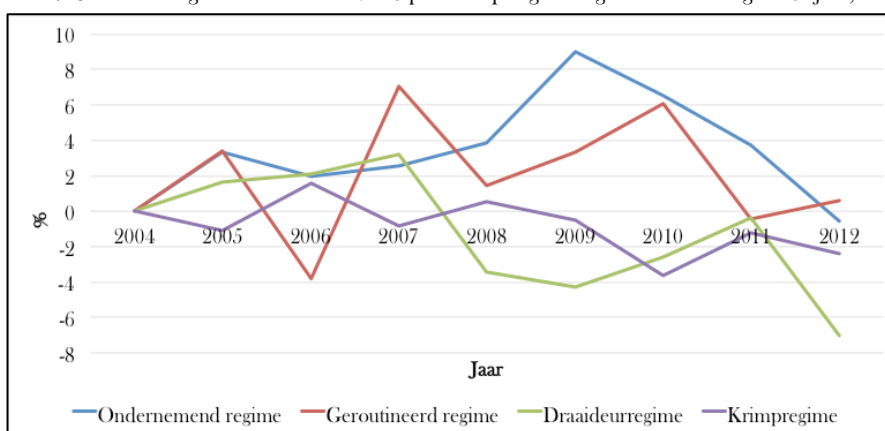
Bron: Longitudinaal LISA, 2004-2012

Figuur 5.17: Geïndexeerde ontwikkeling van het aantal arbeidsplaatsen per groeiregime, 2004-2012 (index 2004=100)

Bron: Longitudinaal LISA, 2004-2012

Figuur 5.18: Ontwikkeling van het aantal arbeidsplaatsen per groeiregime t.o.v. voorgaande jaar, 2004-2012

Bron: Longitudinaal LISA, 2004-2012

Op basis van bovenstaande analyses kunnen de Nederlandse binnensteden voor creatieve sector ingedeeld worden in de volgende vier groeiregimes:

Ondernemingsregime	Geroutineerd regime	Krimpregime	Draaideurregime
1. Amersfoort	1. Almelo	1. Bergen op Zoom	1. Alkmaar
2. Amsterdam	2. Gouda	2. Den Bosch	2. Apeldoorn
3. Ede	3. Haarlem	3. Doetinchem	3. Drachten
4. Groningen	4. Maastricht	4. Dordrecht	4. Eindhoven
5. Roermond	5. Nijmegen	5. Goes	5. Zeist
6. Roosendaal	6. Purmerend	6. Hengelo	
7. Tilburg	7. Sittart	7. Hilversum	
8. Utrecht	8. Veenendaal	8. Hoorn	
9. Venlo		9. Middelburg	
		10. Rotterdam	
		11. Sneek	
		12. Vlaardingen	
		13. Weert	

5.3 Het optreden van groeiregimes verklaard

Het in beeld brengen en het vergelijken van de bedrijvendynamiek tussen binnensteden in de vorige paragraaf is slechts het begin van de analyse. In deze paragraaf wordt de aanname dat locatie- en agglomeratiefactoren wel degelijk van invloed zijn op het optreden van een bepaald groeiregime – en daarmee samenhangen met verschillen in lokale veerkracht – onderzocht. In de literatuur is gesuggereerd dat binnenstedelijke kenmerken geen of nauwelijks invloed hebben op de ruimtelijke spreiding van innovatieve bedrijven, omdat Nederland als één grote agglomeratie zou functioneren. In deze thesis luidt de veronderstelling echter dat deze kenmerken wel degelijk een rol spelen en dus een handvat kunnen bieden voor beleidsmakers bij het vormgeven van lokaal beleid.

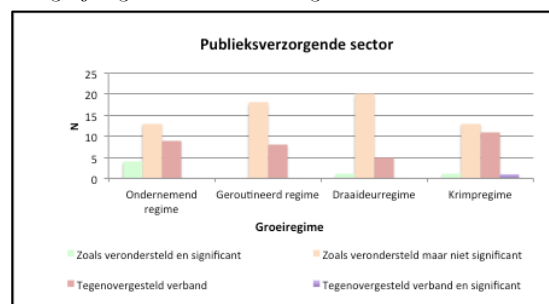
De paragraaf is als volgt opgebouwd: eerst wordt per locatie- en agglomeratiefactor bekeken of het veronderstelde verband zoals beschreven in het theoretisch kader overeenkomt met het gemeten verband. Vervolgens wordt door middel van Student's T-testen (zie voor een toelichting paragraaf 2.4.2) bepaald of de gemiddelde score van een groeiregime op een locatie- en agglomeratiefactor significant verschilt ten opzichte van de gemiddelde score van de andere regimes tezamen. Paragraaf 5.3.1 (publieksverzorgende sector) en paragraaf 5.3.2 (creatieve sector) gaan in op de belangrijkste uitkomsten om in de conclusie antwoord te kunnen geven op de tweede deelvraag:

“In hoeverre worden verschillen in groeiregimes verklaard door locatie- en agglomeratiefactoren ter plekke in de periode 2004-2012?”

5.3.1 Publieksverzorgende sector

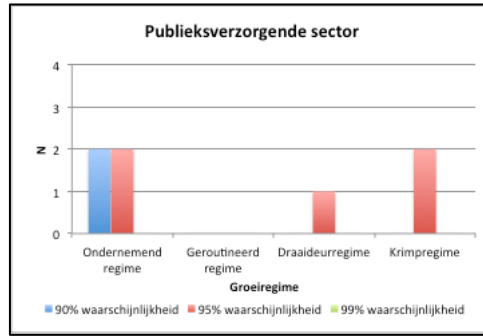
Eerst wat algemene uitkomsten voor de publieksverzorgende sector. Hier zijn relatief weinig significante verbanden waarneembaar: 5,8 procent van de hypothesen is significant. 60,6 procent van de hypothesen is zoals verondersteld, maar niet significant. In 32,7 procent was het verband tegengesteld aan de verwachting. In één procent van de gevallen is dit tegengestelde verband zelfs significant (fig. 5.19 en tab. 5.7). De meeste significante verbanden, vier stuks, zijn waarneembaar in het ondernemende regime. In binnensteden met een geroutineerd regime is geen sprake van significante verbanden. In binnensteden met een draaideurregime is sprake van één significant verband. In binnensteden met een krimpregime is sprake van twee significante verbanden (zie fig. 5.20). Hieronder wordt dieper ingegaan op de significante verbanden, omdat deze mogelijk een verklaring bieden voor verschillen in lokale veerkracht.

Figuur 5.19: Overzicht met vergelijking veronderstelde en gemeten verbanden in de publieksverzorgende sector

Bron: Eigen werk

Figuur 5.20: Overzicht significante verbanden per groeiregime in de publieksverzorgende sector

Bron: Eigen werk

De locatie- en agglomeratiefactoren die een rol kunnen spelen bij het optreden van een bepaald groeiregime, zijn te verdelen in drie soorten: bevolkingskenmerken, gemeentekenmerken en kenmerken die iets zeggen over de structuur van de lokale economie. Hieronder worden per kenmerk de belangrijkste uitkomsten behandeld, te beginnen met de bevolkingskenmerken.

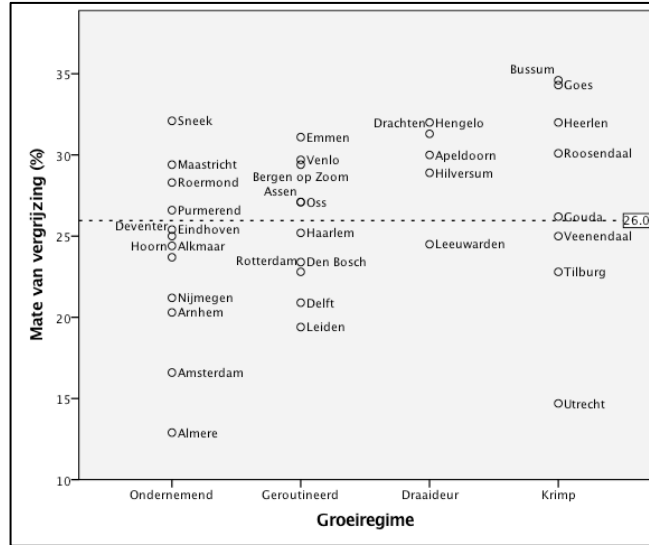
Bevolkingskenmerken

Een factor die aantoont dat locatie- en agglomeratiefactoren een rol spelen, is de mate van vergrijzing (zie toelichting #1 en tab. 5.7). Vergrijzing kent een significant negatieve samenhang met het optreden van een ondernemend regime en kan een verklaring bieden voor verschillen in lokale veerkracht. In binnensteden met een ondernemend regime is gemiddeld gezien minder vergrijzing ten opzichte van de andere regimes. Een verklaring voor dit verband is dat in vergrijzde binnensteden de consumptieve uitgaven lager zijn. Jongeren doen over het algemeen juist meer consumptieve uitgaven in de publieksverzorgende sector. Dat komt het functioneren van de lokale bedrijvigheid ten goede. Startende ondernemers zullen hierdoor minder moeite hebben te overleven.

Opvallend is dat Sneek, populair bij recreanten en toeristen, een relatief hoge mate van vergrijzing kent maar toch in een ondernemend regime valt. Studentenstad Utrecht kent juist een lage mate van vergrijzing maar valt toch in een krimpregime. De laagste mate van vergrijzing is zichtbaar in de jonge stad Almere, waarin de eerste woningen pas in 1976 werden opgeleverd, voornamelijk voor jonge gezinnen op zoek naar ruimte en groen.

Toelichting #1: Uit de Student's T-toets blijkt in een binnenstad in een ondernemend regime ($M = 23,825$; $SD = 5,413$) gemiddeld minder vergrijzing te zijn dan in de andere regimes ($M = 27,065$; $SD = 4,955$). Uit de Levene's test blijkt dat de populatievarianties als gelijk beschouwd mogen worden. De t-waarde is 1,780 en verschilt significant van 0 ($\text{sig} \leq 0,10$). Beide verdelingen zijn normaal verdeeld. De nulhypothese wordt aangenomen.

Figuur 5.21: Scatterplot met per binnenstad de score op de mate van vergrijzing

Bron: CBS, 2017; Longitudinaal LISA, 2004-2012

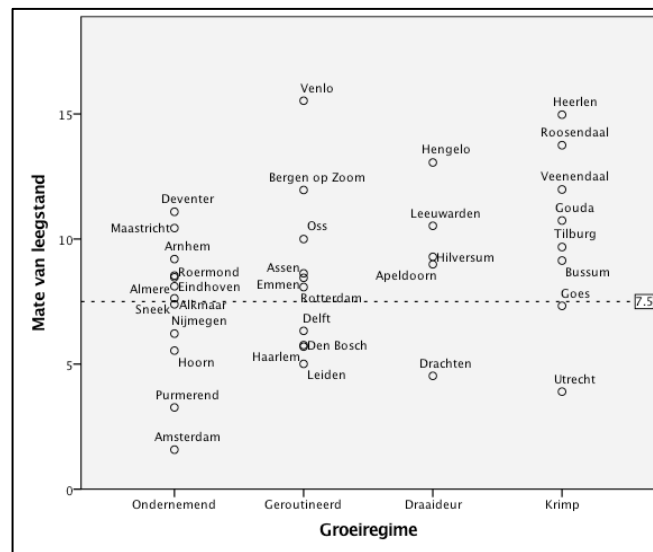
De andere indicatoren voor de leeftijdsopbouw van de bevolking, de leeftijdscategorieën 15-25 jaar, 25-45 jaar en 45-65 jaar, bieden verder geen aanknopingspunten dat locatie- en agglomeratiefactoren samenhangen met het optreden van een bepaald groeiregime en voor verschillen in lokale veerkracht. Ook het opleidingsniveau van de bevolking, het inkomensniveau van de bevolking en de mate van werkloosheid blijken geen verklaring te kunnen bieden voor het optreden van een groeiregime in de publieksverzorgende sector. De nulhypothese worden allemaal verworpen.

Gemeentekennmerken

Een andere indicator, naast de mate van vergrijzing, die aantoont dat locatie- en agglomeratiefactoren wel degelijk een rol spelen bij het optreden van een groeiregime en het verklaren van lokale veerkracht, is de leefbaarheid van een binnenstad (zie toelichting #2 en tab. 5.7). Zo blijkt de mate van leegstand significant samen te hangen met het optreden van een ondernemend regime in de publieksverzorgende sector. Een verklaring voor de lage mate van leegstand is dat de bedrijvigheid in een ondernemend regime goed functioneert en de overlevingskansen hoog zijn. Bedrijven zullen minder snel de markt verlaten, waardoor leegstand minder snel optreedt. In binnensteden met weinig leegstand is het voor consumenten aantrekkelijker tijd te spenderen en geld te besteden. Uit figuur 5.22 blijkt dat er geen binnensteden met extreme waarde en nader bestudeerd dienen te worden.

Toelichting #2: Een ondernemend regime ($M = 7,29$; $SD = 2,775$) kent een lagere mate van leegstand ten opzichte van de andere regimes ($M = 9,27$; $SD = 3,266$). Uit de Levene's test blijkt dat de populatievarianties als gelijk beschouwd mogen worden. De t-waarde is 1,792 en verschilt significant van 0 ($\text{sig} \leq 0,10$). Beide verdelingen zijn normaal verdeeld. De nulhypothese wordt aangenomen.

Figuur 5.22: Scatterplot met per binnenstad de score op leegstand

Bron: Butink, 2012; Longitudinaal LISA, 2004-2012

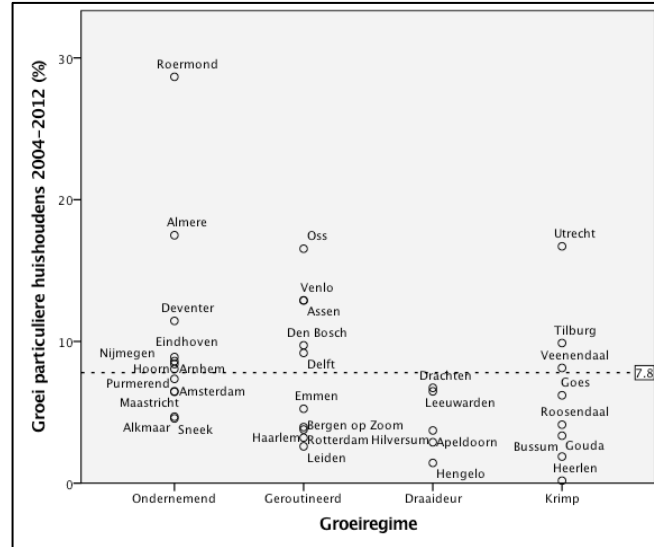
De andere indicator voor leefbaarheid, de hoogte van de passantenstromen, blijkt niet significant samen te hangen met het optreden van een groeiregime en biedt dus geen verklaring voor verschillen in lokale veerkracht (tab. 5.7). Ook de bereikbaarheid van een binnenstad blijkt niet significant samen te hangen met het optreden van een groeiregime en biedt geen verklaring voor verschillen in lokale veerkracht (tab. 5.7).

Om een mogelijk verband tussen de afzetmarkt en het optreden van een groeiregime aan te tonen is gekeken naar de volgende factoren: omzet van de detailhandel, de groei van de particuliere huishoudens, de lokale bevolkingsgroei en de bevolkingsdichtheid in de gemeente.

Tussen de groei van het aantal particuliere huishoudens en het optreden van een ondernemend regime is sprake van een significant verband. Ondanks het significante verband tussen de groei van het aantal particuliere huishoudens en het optreden van een ondernemend regime wordt aan dit verband geen verklarende waarde gehecht, omdat de verdeling van de binnensteden met een ondernemend regime in de publieksverzorgende sector niet normaal is verdeeld (zie toelichting #3 en fig. 5.23). De normaliteit wordt geschonden omdat de binnensteden van Roermond en Almere bovengemiddeld scoren op de groei van het aantal particuliere huishoudens.

Toelichting #3: Een ondernemend regime ($M = 10,10$; $SD = 6,636$) blijkt gemiddeld gezien wel een hogere groei van het aantal particuliere huishoudens te kennen ten opzichte van de andere regimes ($M = 6,60$; $SD = 4,634$). Uit de Levene's test blijkt dat de populatievarianties als gelijk beschouwd mogen worden. De t-waarde is 2,574 en verschilt significant van 0 ($\text{sig} \leq 0,05$). De verdeling van de binnensteden met een ondernemend regime is echter niet normaal. Op basis hiervan wordt de nulhypothese verworpen.

Figuur 5.23: Scatterplot met per binnenstad de groei van het aantal particuliere huishoudens tussen 2004 en 2012.

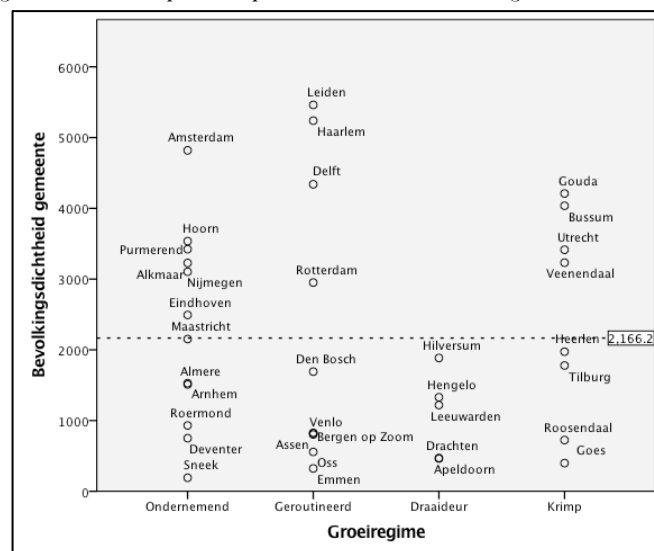

Bron: CBS, 2017; Longitudinaal LISA, 2004-2012

De bevolkingsdichtheid biedt daarentegen wel een verklaring voor het optreden van een draaideurregime (zie toelichting #4 en fig. 5.24). Gemiddeld gezien is de bevolkingsdichtheid lager dan in de andere regimes tezamen. In de uitkomsten is te zien dat Drachten, Leeuwachten, Apeldoorn en Hengelo een draaideurregime hebben en een relatief lage bevolkingsdichtheid hebben. Deze perifere gemeenten hebben over het algemeen een grotere oppervlakte en dus per vierkante kilometer minder inwoners.

Toelichting #4: Een draaideurregime ($M = 1073,60$; $SD = 608,525$) blijkt gemiddeld gezien een lagere bevolkingsdichtheid te hebben ten opzichte van de andere regimes ($M = 2348,33$; $SD = 1586,029$). Uit de Levene's test blijkt dat de populatievarianties niet als gelijk beschouwd mogen worden. De t-waarde is 3,208 en verschilt significant van 0 ($\text{sig} \leq 0,01$). Beide verdelingen zijn normaal verdeeld. De gemiddelde mate van bevolkingsdichtheid verschilt significant: de nulhypothese wordt aangenomen.

Figuur 5.24: Scatterplot met per binnenstad de bevolkingsdichtheid in 2012

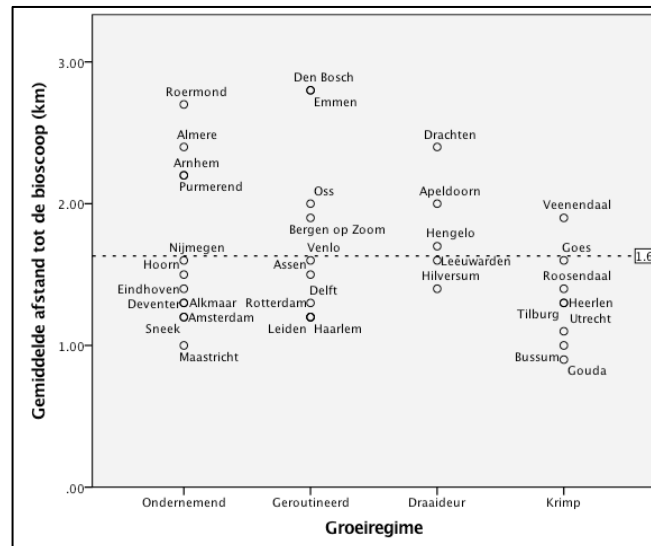

Bron: CBS, 2017; Longitudinaal LISA, 2004-2012

Opvallend en tegen de verwachting in: het voorzieningenniveau in een binnenstad in een krimpregime is gemiddeld gezien hoger ten opzichte van de andere regimes wanneer gekeken wordt naar de gemiddelde afstand tot de dichtstbijzijnde bioscoop (toelichting #5). De verwachting was juist dat deze gemiddelde afstand hoger zou zijn in krimpregimes ten opzichte van de andere regimes. Een mogelijke verklaring hiervoor zou kunnen zijn dat over het algemeen krimpregimes kleiner zijn wat betreft oppervlakte, waardoor de gemiddelde afstand tot een bioscoop vanzelfsprekend kleiner is (fig. 5.25). Gemeenten met een krimpregime zijn Heerlen, Gouda, Roosendaal, Goes, Veenendaal, Tilburg en Utrecht.

Toelichting #5: In een krimpregime ($M = 1,31$; $SD = 0,327$) blijkt de afstand tot de dichtstbijzijnde bioscoop gemiddeld gezien lager dan in de andere regimes ($M = 1,73$; $SD = 0,541$). Uit de Levene's test blijkt dat de populatievarianties als gelijk beschouwd mogen worden. De t-waarde is 2,040 en verschilt significant van 0 ($\text{sig} \leq 0,05$). Beide verdelingen zijn normaal verdeeld. De gemiddelde afstand tot de bioscoop verschilt significant: de nulhypothese wordt aangenomen.

Figuur 5.25: Scatterplot met per binnenstad de gemiddelde afstand tot de bioscoop in 2012

Bron: CBS, 2017; Longitudinaal LISA, 2004-2012

Structuur van de lokale economie

Behalve de bevolkingskenmerken en de gemeentekennmerken, zou mogelijk ook de structuur van de lokale economie samenhangen met het optreden van een bepaald groeiregime en een verklaring bieden voor verschillen in lokale veerkracht. Om dit na te gaan is gekeken naar de mate van ongerelateerde variëteit, de mate van gerelateerde variëteit, de mate van diversiteit en de mate van specialisatie.

Tussen de structuur van de lokale economie en het optreden van een groeiregime zijn slechts twee verbanden significant. De mate van diversiteit in de publieksverzorgende sector hangt positief samen met het optreden van een ondernemend regime (zie toelichting #6 en fig. 5.26) en negatief met het optreden van een krimpregime (zie toelichting #7 en fig. 5.26). In de literatuur was juist verondersteld dat gerelateerde variëteit positief zou samenhangen met het optreden van een ondernemend regime. Een mogelijke verklaring hiervoor is dat in ondernemende regimes diversiteit ontstaat door startende ondernemers die, zoals verondersteld is, innovatieve producten op de markt brengen. Deze startende ondernemers hebben hierdoor een hogere overlevingskans. Diversiteit in een binnenstad verhoogt het

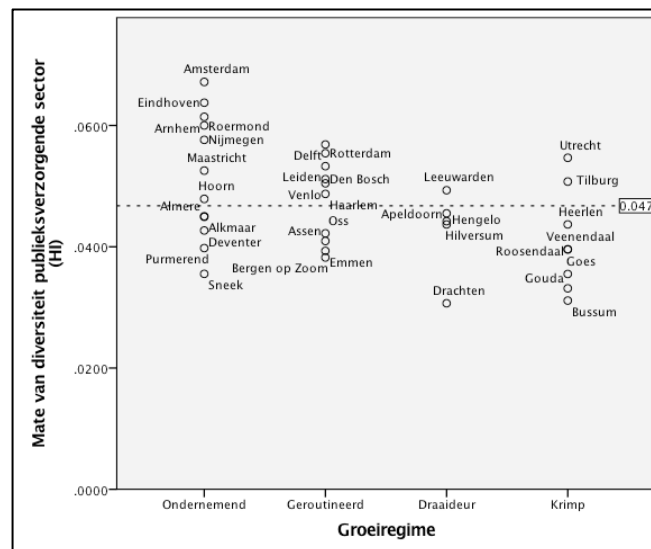
innovatiepotentieel verder omdat ondernemers uit meerdere bronnen kunnen putten en van elkaar kunnen leren.

Een mogelijke verklaring voor het negatieve verband tussen de mate van diversiteit in de publieksverzorgende sector en het optreden van een krimpregime, is dat in binnensteden met een krimpregime sprake is van een afname in het aantal arbeidsplaatsen en het aantal vestigingen in de publieksverzorgende sector (zie par. 5.2.1). Logischerwijs neemt hierdoor in de publieksverzorgende sector de lokale diversiteit af. Ook neemt de concurrentie af, doordat het aantal vestigingen daalt. Volgens evolutionair economen is dat funest voor de lokale economie, omdat een economie zonder diversiteit en concurrentie niet evolueert, zo luidt hun centrale stelregel.

Toelichting #6: Een ondernemend regime ($M = 0,051$; $SD = 0,010$) blijkt gemiddeld een hogere mate van **diversiteit van de publieksverzorgende bedrijvigheid** te hebben ten opzichte van de andere regimes ($M = 0,044$; $SD = 0,008$). Uit de Levene's test blijkt dat de populatievarianties als gelijk beschouwd mogen worden. De t-waarde is $-2,346$ en verschilt significant van 0 ($\text{sig} \leq 0,05$). Beide verdelingen zijn normaal verdeeld. De gemiddelde mate van diversiteit van de publieksverzorgende bedrijvigheid verschilt dus significant: de nulhypothese wordt aangenomen.

Toelichting #7: Een krimpregime ($M = 0,0410$; $SD = 0,008$) blijkt gemiddeld gezien een lagere mate van diversiteit van de publieksverzorgende bedrijvigheid te hebben ten opzichte van de andere regimes ($M = 0,0485$; $SD = 0,009$). Uit de Levene's test blijkt dat de populatievarianties als gelijk beschouwd mogen worden. De t-waarde $2,098$ en verschilt significant van 0 ($\text{sig} \leq 0,05$). Beide verdelingen zijn normaal verdeeld. De gemiddelde mate van diversiteit van de publieksverzorgende bedrijvigheid verschilt significant: de nulhypothese wordt aangenomen.

Figuur 5.26: Scatterplot met per binnenstad de score op de mate van diversiteit in de publieksverzorgende sector

Longitudinaal LISA, 2004-2012

Tabel 5.7: Uitkomsten Student's T-testen op samenhang locatie- en agglomeratiefactoren en het optreden van een bepaald groeiregime in de publieksverzorgende sector.

Variabele	O.R.	Niet	G.R.	Niet	D.R.	Niet	K.R.	Niet
Leeftijdscategorie 15-25 jaar (%)	13,13	12,57	12,82	12,74	12,26	12,84	12,45	12,85
Leeftijdscategorie 25-45 jaar (%)	28,36	27,10	27,63	27,50	26,24	27,75	26,99	27,70
Leeftijdscategorie 45-65 jaar (%)	27,10	27,20	27,50	27,04	27,06	27,19	26,93	27,24
Mate van vergrijzing (%)	23,83*	27,07	25,61	26,09	29,34	25,39	27,46	25,51
Opleidingsniveau laag (%)	33,25	33,70	35,10	32,92	31,20	33,93	33,50	33,56
Opleidingsniveau middelbaar (%)	39,42	39,48	38,50	39,84	42,60	38,93	38,75	39,67
Opleidingsniveau hoog (%)	27,17	26,61	26,00	27,12	26,20	26,90	27,63	26,56
Gemiddeld inkomen per inkomensontvanger	29,91	30,53	30,13	30,40	29,82	30,40	31,49	29,97
Personen met een laag inkomen (%)	40,25	40,73	41,00	40,40	41,20	40,46	40,12	40,70
Personen met een hoog inkomen (%)	18,58	19,30	19,10	19,04	17,80	19,27	20,50	18,63
WW-uitkeringen totaal, relatief (per 1000 inwoners)	32,83	33,57	34,20	32,96	35,80	32,90	31,38	33,89
Mate van leegstand	7,29*	9,28	8,55	8,61	9,28	8,48	10,19	8,12
Hoogte van passantenstromen (x1000)	36,18	33,92	35,61	34,33	26,54	36,06	36,43	34,19
Afstand tot treinstation (km)	2,43	3,08	2,68	2,93	5,44	2,43	2,11	3,08
Omzet detailhandel (in euro's per m2 WVO)	2.266	2.204	2.271	2.206	2.113	2.244	2.176	2.239
Groei particuliere huishoudens 2004-2012	10,10**	6,60	8,01	7,71	4,25	8,39	6,31	8,24
Bevolkingsgroei 2004-2012	6,60	3,45	4,62	4,49	1,96	4,96	2,92	5,01
Bevolkingsdichtheid gemeente	2305,5	2093,57	2301,4	2112,16	1073,6***	2348,33	2471,25	2075,85
Afstand tot restaurant (km)	0,78	0,73	0,68	0,78	0,80	0,74	0,75	0,75
Afstand tot de bioscoop (km)	1,67	1,61	1,75	1,58	1,82	1,60	1,31**	1,73

Variabele	O.R.	Niet	G.R.	Niet	D.R.	Niet	K.G.	Niet
Mate ongerelateerde variëteit	4,384	4,309	4,267	4,362	4,256	4,348	4,396	4,317
Mate gerelateerde variëteit	2,027	2,082	2,098	2,049	2,128	2,052	2,033	2,072
Mate diversiteit publieksverzorgende sector	0,052**	0,044	0,048	0,046	0,043	0,047	0,041**	0,048
Mate diversiteit creatieve sector	0,123	0,124	0,122	0,124	0,129	0,123	0,122	0,124
Mate specialisatie publieksverzorgende sector	1,164	1,234	1,282	1,181	1,320	1,192	1,121	1,237
Mate specialisatie creatieve sector	0,779	0,710	0,729	0,735	0,646	0,748	0,725	0,736

* = sig < 0.1; ** = sig < 0.05; *** sig < 0.001.

Bron: CBS, 2017; Longitudinaal LISA, 2004-2012

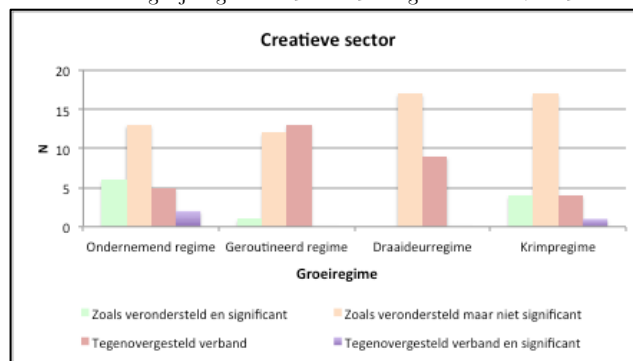
Zoals verondersteld en significant	Zoals verondersteld maar niet significant
Tegenovergesteld verband, niet significant	Tegengesteld verband en significant

5.3.2 Creatieve sector

In deze paragraaf worden de processen besproken die schuilgaan achter het optreden van een bepaald groeiregime in de creatieve sector. In de creatieve sector zijn relatief meer significante verbanden waarneembaar dan in de publieksverzorgende sector: 14,9 procent van de hypothesen is significant (bij de publieksverzorgende sector was dit 5,8 procent). Ruim de helft van de hypothesen, 55,8 procent, is zoals verondersteld, maar niet significant. In 29,8 procent van de gevallen was het verband tegengesteld aan de verwachting. In 2,9 procent van de gevallen was dit tegengestelde verband zelfs significant (fig. 5.27).

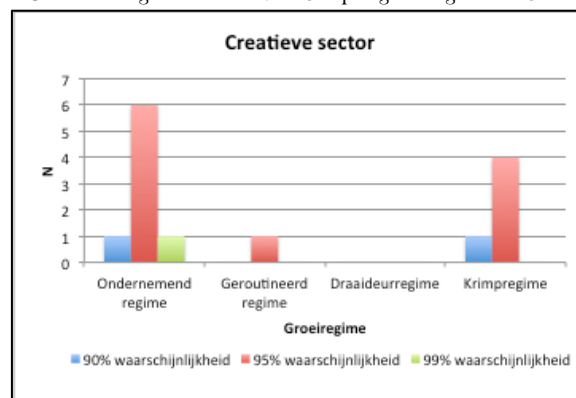
De meeste significante verbanden in de creatieve sector zijn - net zoals in de publieksverzorgende sector - waarneembaar in binnensteden met een ondernemend regime (negen stuks). In binnensteden met een geroutineerd regime is sprake van één significant verband. In binnensteden met een draaideurregime is er geen sprake van significante verbanden. In binnensteden met een krimpregime is sprake van vijf significante verbanden (fig. 5.28). Hieronder wordt dieper ingegaan op de significante verbanden, omdat deze mogelijk een verklaring bieden voor verschillen in lokale veerkracht. Te beginnen met de bevolkingskenmerken.

Figuur 5.27: Overzicht met vergelijking veronderstelde en gemeten verbanden in de creatieve sector

Bron: Eigen werk

Figuur 5.28: Overzicht significante verbanden per groeiregime in de creatieve sector

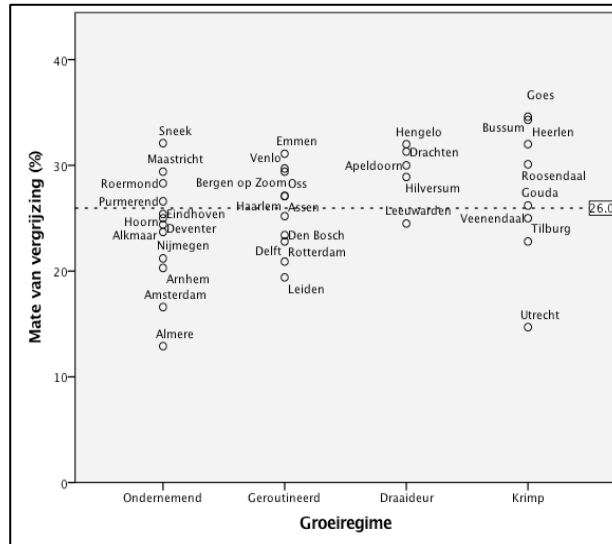
Bron: Eigen werk

Bevolkingskenmerken

Net als in de publieksverzorgende sector toont de mate van vergrijzing in de creatieve sector aan dat locatie- en agglomeratiefactoren een rol spelen bij het verklaren van verschillen in lokale veerkracht. In binnensteden met een ondernemend regime in de creatieve sector is gemiddeld gezien minder vergrijzing ten opzichte van de andere regimes (zie toelichting #8 en fig. 5.27). Een verklaring hiervoor is

dat oudere bewoners over het algemeen minder gebruikmaken van ontspanningsfaciliteiten, zoals museum- en bioscoopbezoek, en van de diensten van creatieve ondernemers (zoals reclamebureaus en industrieel ontwerpers). Het is dus vooral de jongere bevolking (tot en met 65 jaar) die bijdraagt aan de opkomst van de creatieve sector en de daarmee gepaard gaande lokale veerkracht.

Figuur 5.27: Scatterplot met per binnenstad de score op de mate van vergrijzing in de creatieve sector

Bron: CBS, 2017; Longitudinaal LISA, 2004-2012

Toelichting #8: In binnensteden met een ondernemend regime ($M = 22,922$; $SD = 6,130$) is sprake van minder vergrijzing ten opzichte van de andere regimes ($M = 28,3$; $SD = 3,712$). Uit de Levene's test blijkt dat de populatievarianties niet als gelijk beschouwd mogen worden. De t-waarde is 2,479 en verschilt significant van 0 ($\text{sig} \leq 0,05$). Beide verdelingen zijn normaal verdeeld. De nulhypothese wordt aangenomen.

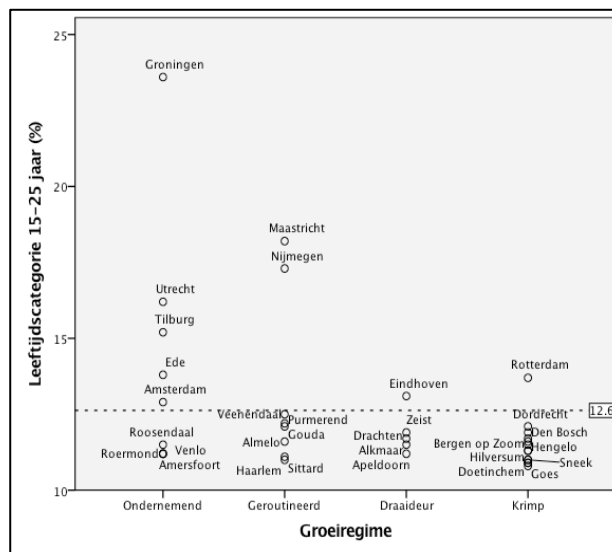
Interessant is dat als wordt gekeken naar de significante verbanden in het krimpregime, een omgekeerd beeld waarneembaar is. In een krimpregime is gemiddeld gezien sprake van een significant hoge mate van vergrijzing (zie toelichting #9 en fig. 5.27). De leeftijdscategorie 15-25 jaar is gemiddeld gezien significant ondervertegenwoordigd (zie toelichting #10 en fig. 5.28). Dit bevestigt bovenstaande verklaring: de oudere bevolking draagt relatief gezien weinig bij aan het functioneren van bedrijven in de creatieve sector. Hierdoor zullen ondernemers die een bedrijf willen starten zich niet snel vestigen in binnensteden met een hoge mate van vergrijzing - de vraag naar diensten en producten in de creatieve sector is er lager.

Toelichting #9: De mate van vergrijzing hangt tevens samen met het optreden van een krimpregime. Een krimpregime ($M = 29,153$; $SD = 3,971$) blijkt gemiddeld gezien een hogere mate van vergrijzing te hebben ten opzichte van de andere regimes ($M = 25,596$; $SD = 5,098$). Uit de Levene's test blijkt dat de populatievarianties als gelijk beschouwd mogen worden. De t-waarde is -2,155 en verschilt significant van 0 ($\text{sig} \leq 0,05$). Beide verdelingen zijn normaal verdeeld. De gemiddelde mate van grijze druk verschilt significant: de nulhypothese wordt aangenomen.

Toelichting #10: Een krimpregime ($M = 11,52$; $SD = 0,774$) blijkt gemiddeld gezien een lager aandeel van de bevolking te hebben in leeftijdscategorie 15-25 jaar ten opzichte van de andere regimes ($M = 13,28$; $SD = 3,113$). Uit de Levene's test blijkt dat de populatievarianties niet als gelijk beschouwd mogen worden. De t-waarde is 2,532 en verschilt significant van 0 ($\text{sig} \leq 0,05$). Beide verdelingen zijn normaal verdeeld. De nulhypothese wordt aangenomen

Opvallende uitschieters in de leeftijdsopbouw van de bevolking, zijn in de ondernemende regimes Groningen, Utrecht en Tilburg en in de geroutineerde regimes Maastricht en Nijmegen. In deze binnensteden wonen relatief veel mensen tussen de 15 en 25 jaar. Een verklaring hiervoor is dat dit studentensteden zijn buiten de Randstad (op Utrecht na): sterke steden met een aantrekkingskracht op jongeren uit de regio.

Figuur 5.28: Scatterplot met per binnenstad de score op het aandeel van de lokale bevolking in de leeftijdscategorie 15-25 jaar

Bron: CBS, 2017; Longitudinaal LISA, 2004-2012

Een andere factor die aantoont dat locatie- en agglomeratiefactoren een rol spelen bij het optreden van een bepaald regime, is het opleidingsniveau van de bevolking. In binnensteden in een ondernemend regime heeft gemiddeld gezien een kleiner aandeel van de bevolking een middelbaar opleidingsniveau (zie toelichting #11 en fig. 5.29). Een mogelijke verklaring hiervoor is dat middelbaar opgeleiden over het algemeen minder werkzaam zijn in de creatieve sector.

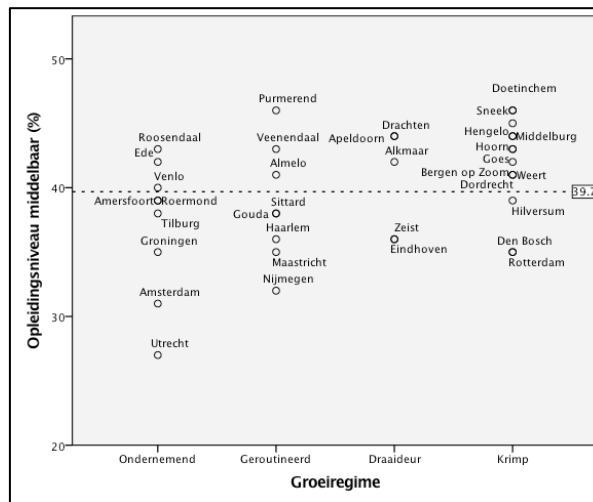
Toelichting #11: Een ondernemend regime ($M = 37,11$; $SD = 5,231$) blijkt gemiddeld gezien een lager aandeel van de bevolking te hebben met een middelbaar opleidingsniveau ten opzichte van de andere regimes ($M = 40,58$; $SD = 4,110$). Uit de Levene's test blijkt dat beide populatievarianties als gelijk mogen worden beschouwd. De t-waarde is 2,033 en verschilt significant van 0 ($\text{sig} \leq 0,05$). Beide verdelingen zijn normaal verdeeld.

In binnensteden met een krimpregime blijken gemiddeld juist relatief veel mensen met een middelbaar opleidingsniveau te werken (zie toelichting #12 en fig. 5.29). Mogelijk ontbreekt het middelbaar opgeleiden aan de juiste kwalificaties om bij te dragen aan het voortbestaan en daarmee het functioneren van bedrijven. Tevens is in krimpregimes in de creatieve sector een laag aandeel van de bevolking hoogopgeleid (zie toelichting #13 en fig. 5.30). Hiervoor geldt mogelijk dezelfde verklaring - door het gebrek aan hoogopgeleiden komt het functioneren van bedrijven in de creatieve sector in het geding.

Toelichting #12: Een krimpregime ($M = 41,85$; $SD = 3,648$) blijkt gemiddeld gezien een hoger aandeel van de bevolking te hebben met een middelbaar opleidingsniveau ten opzichte van de andere regimes ($M = 38,14$; $SD = 4,707$). Uit de Levene's test blijkt dat beide populatievarianties als gelijk mogen worden beschouwd. De t-waarde is $-2,258$ en verschilt significant van 0 ($\text{sig} \leq 0,05$). Beide verdelingen zijn normaal verdeeld.

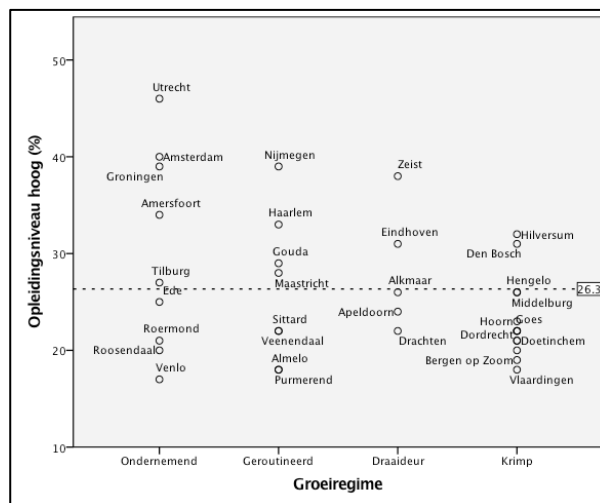
Toelichting #13: Een krimpregime ($M = 23,31$; $SD = 4,309$) blijkt gemiddeld gezien een lager aandeel van de bevolking te hebben met een hoog opleidingsniveau ten opzichte van de andere regimes ($M = 28,14$; $SD = 8,317$). Uit de Levene's test blijkt dat de populatievarianties niet als gelijk mogen worden beschouwd. De t-waarde is $2,258$ en verschilt significant van 0 ($\text{sig} \leq 0,05$). Beide verdelingen zijn normaal verdeeld.

Figuur 5.29: Scatterplot met per binnenstad de score op het aandeel van de bevolking met een middelbaar opleidingsniveau

Bron: CBS, 2017; Longitudinaal LISA, 2004-2012

Figuur 5.30: Scatterplot met per binnenstad de score op het aandeel van de bevolking met een hoog opleidingsniveau (%)

Bron: CBS, 2017; Longitudinaal LISA, 2004-2012

Gemeentekenmerken

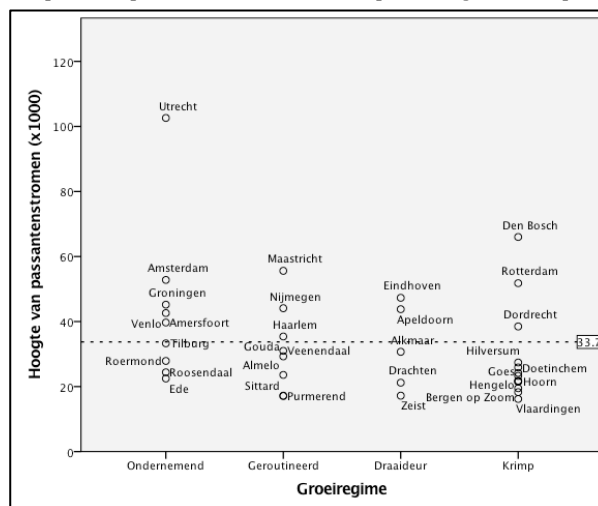
Nog een factor die bijdraagt aan het optreden van een groeiregime wat betreft de creatieve sector, is de leefbaarheid. In binnensteden met een ondernemend regime is het aantal passanten gemiddeld gezien hoger ten opzichte van andere regimes (zie toelichting #14 en fig. 5.31). De passantenstroom zijn gemiddeld gezien hoger in binnensteden met een ondernemend regime in de creatieve sector. Dit bevestigt de idee dat de creatieve sector bijdraagt aan lokale veerkracht.

Een verklaring hiervoor is dat creatieve ondernemingen over het algemeen veel waarde hechten aan de uitstraling van hun bedrijfslocatie. De mensen die werken in de creatieve sector zullen bovendien tijdens hun werkzaamheden van de binnenstad gebruikmaken als winkelgebied, door in de pauze of na hun werk te winkelen. Hierdoor zal het aantal passanten in de binnenstad toenemen.

Toelichting #14: In binnensteden met een ondernemend regime ($M = 43,44$; $SD = 24,36$) blijkt gemiddeld gezien het aantal passanten hoger te zijn ten opzichte van de andere regimes ($M = 30,37$; $SD = 13,53$). Uit de Levene's test blijkt dat de populatievarianties als gelijk beschouwd mogen worden. De t-waarde is $-2,011$ en verschilt significant van 0 ($\text{sig} \leq 0,1$). Deze nulhypothese wordt aangenomen

Een opvallende uitschieter in het ondernemende regime is Utrecht, waar een beduidend hogere passantenstroom gemeten is dan in andere binnensteden. Mogelijk hangt dit samen met de compactheid van Utrecht. Het kan ook dat de uitkomst door deze uitschieter beïnvloed is, en het aantal passanten in een ondernemend regime in de creatieve sector zonder Utrecht erbij gerekend lager zou uitkomen. Bij het geroutineerde regime en het draaideurregime zijn de binnensteden normaler verdeeld. Alleen in het krimpregime is een grotere hoeveelheid binnensteden waarneembaar met een lage passantenstroom: Vlaardingens, Bergen op Zoom, Doetinchem, Hengelo, Hoorn en Hilversum.

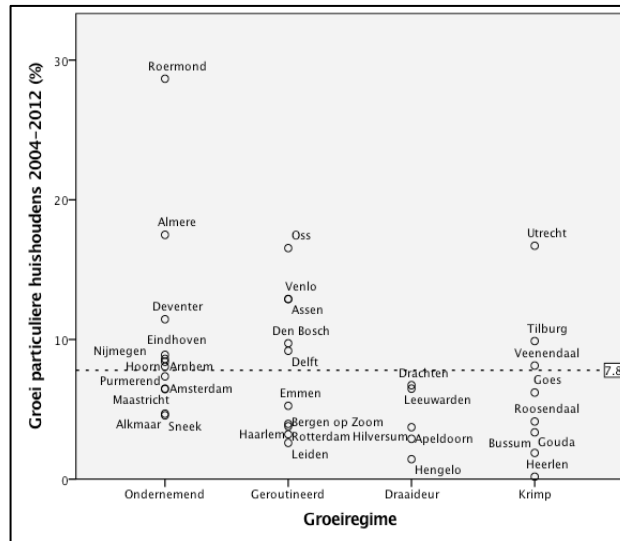
Fig. 5.31: Scatterplot met per binnenstad de score op de hoogte van de passantenstromen

Bron: Butink, 2012; Longitudinaal LISA, 2004-2012

De groei van het aantal particuliere huishoudens hangt positief samen met het optreden van een ondernemend regime in de creatieve sector. Aan deze factor wordt echter geen waarde gehecht voor verschillen in lokale veerkracht, omdat de verdeling in de ondernemende regimes niet normaal is. Uit figuur 5.32 blijkt dat de groei van het aantal particuliere huishoudens in Roermond en Almere bovengemiddeld is.

Figuur 5.32: Scatterplot met per binnenstad de score op de groei van de particuliere huishoudens tussen 2004 en 2012

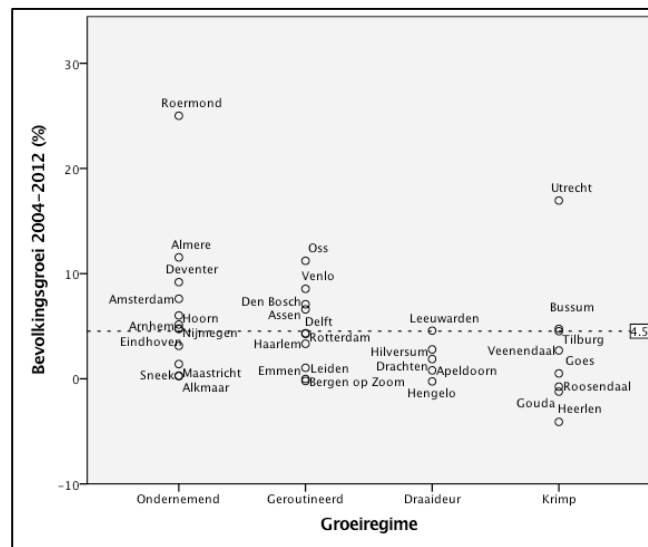
Bron: CBS, 2017; Longitudinaal LISA, 2004-2012

Dit geldt ook voor bevolkingsgroei: dit hangt positief samen met het optreden van een ondernemend regime, maar hier wordt geen verklarende waarde aan gehecht. Ook hier is de verdeling niet normaal. In de geroutineerde regimes is gemiddeld gezien sprake van een hogere bevolkingsdichtheid ten opzichte van de andere regimes tezamen (zie toelichting #16 en fig. 5.34). Ook hier is de verdeling echter niet normaal en hier wordt dan ook geen verklarende waarde aan gehecht.

Toelichting #15: Een ondernemend regime ($M = 9,3861$; $SD = 7,676$) blijkt gemiddeld gezien een hogere mate van **bevolkingsgroei** te hebben ten opzichte van de andere regimes ($M = 1,9824$; $SD = 3,375$). Uit de Levene's test blijkt dat de populatievarianties niet als gelijk beschouwd mogen worden. De t-waarde is $-2,801$ en verschilt significant van 0 ($\text{sig} \leq 0,05$). De verdeling van de bevolkingsgroei in de niet-ondernemende regimes is echter niet normaal verdeeld. De gemiddelde mate van bevolkingsgroei verschilt significant, maar normaliteit ontbreekt: de nulhypothese wordt derhalve verworpen.

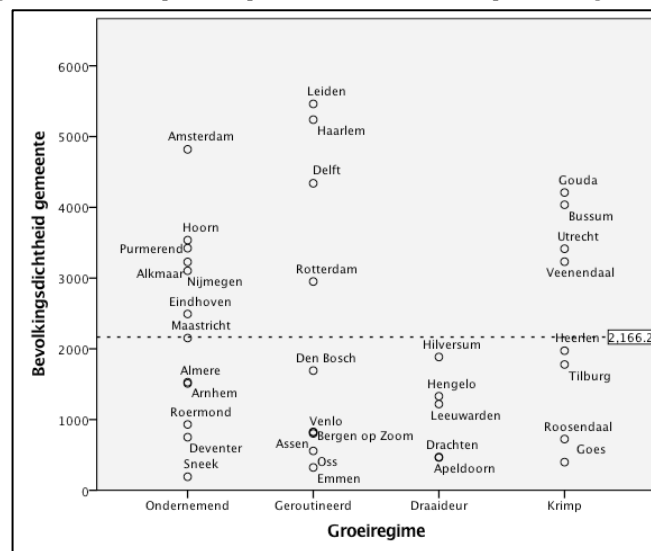
Toelichting #16: Een geroutineerd regime ($M = 2953,8$; $SD = 1433,34$) blijkt gemiddeld gezien een hogere mate van **bevolkingsdichtheid** te hebben ten opzichte van de andere regimes ($M = 1669,96$; $SD = 1220,1$). Uit de Levene's test blijkt dat beide populatievarianties als gelijk beschouwd mogen worden. De t-waarde is $-2,514$ en verschilt significant van 0 ($\text{sig} \leq 0,05$). De verdeling van de bevolkingsgroei in de niet-geroutineerde regimes is echter niet normaal verdeeld. De gemiddelde mate van bevolkingsdichtheid verschilt significant, maar normaliteit ontbreekt: de nulhypothese wordt derhalve verworpen.

Figuur 5.33: Scatterplot met per binnenstad de score op de lokale bevolkingsgroei tussen 2004 en 2012

Bron: CBS, 2017; Longitudinaal LISA, 2004-2012

Figuur 5.34: Scatterplot met per binnenstad de score op bevolkingsdichtheid

Bron: CBS, 2017; Longitudinaal LISA, 2004-2012

Structuur van de lokale economie

Ook de structuur van de lokale economie kan mogelijk bijdragen aan het optreden voor een bepaald groeiregime in de creatieve sector en op die manier verschillen in lokale veerkracht verklaren.

In tegenstelling tot het veronderstelde verband kennen binnensteden in een ondernemend regime gezien minder gerelateerde variëteit dan gemiddeld in de andere regimes tezamen (zie toelichting #17 en fig. 5.35). Dit is opvallend omdat in de literatuur juist werd verondersteld dat gerelateerde variëteit samenhangt met lokale veerkracht. In binnensteden met een krimpregime is gemiddeld gezien juist meer sprake van gerelateerde variëteit (zie toelichting #18 en fig. 5.35). Verklaring hiervoor is dat de mogelijkheden voor ondernemers in de creatieve sector in binnensteden met een krimpregime beperkt zijn. Zij zullen zich beperken tot de algemene sector binnen de creatieve sector. Waardoor de gerelateerde variëteit daardoor hoger is in binnensteden. Ondernemers in binnensteden met een

ondernemend regime daarentegen hebben meer mogelijkheden en zullen daarom eerder de breedte opzoeken, wat ten koste gaat van de mate van gerelateerde variëteit.

Opvallend is dat in binnensteden met een ondernemend regime in de creatieve sector gemiddeld gezien meer sprake is van specialisatie (zie toelichting #19 en fig. 5.36). In de publieksverzorgende sector ging het optreden van een ondernemend regime juist gepaard met een hoge mate van diversiteit. Een verklaring hiervoor is dat de creatieve sector over het algemeen gebaat is bij specialisatie.

Een binnenstad met een ondernemend regime in de creatieve sector heeft gemiddeld gezien een hogere mate van diversiteit in de publieksverzorgende sector (zie toelichting #20 en fig. 5.37). Een verklaring hiervoor is dat creatieve bedrijven over het algemeen afhankelijk zijn van hoopgeleide creatieve medewerkers. De binnenstad speelt hierbij een belangrijke, omdat werknemers de binnenstad vaak te voet bezoeken tijdens de lunchpauze of na werk. Dit zorgt voor additionele vraag in de publieksverzorgende sector, denk hierbij aan de opkomst van koffietentjes of lunchmogelijkheden. Dit komt de diversiteit en daarmee de veerkracht in de publieksverzorgende sector ten goede.

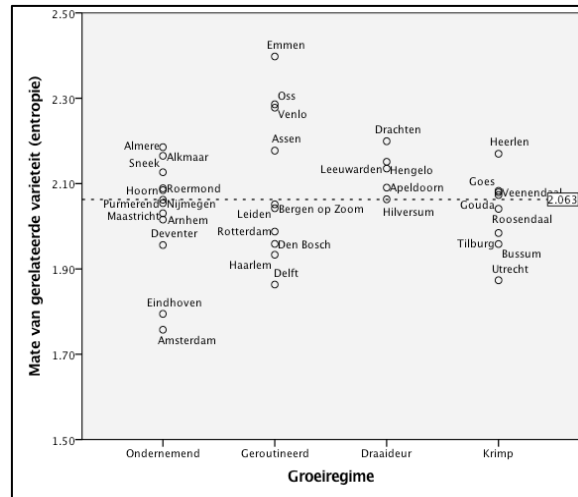
Toelichting #17: Een ondernemend regime ($M = 1,9619$; $SD = 0,159$) blijkt gemiddeld gezien een lagere mate van **gerelateerde variëteit** te hebben ten opzichte van de andere regimes ($M = 2,0688$; $SD = 0,0973$). Uit de Levene's test blijkt dat de populatievarianties als gelijk beschouwd mogen worden. De t-waarde is 2,398 en verschilt significant van 0 ($\text{sig} \leq 0,05$). Beide verdelingen zijn normaal verdeeld. De gemiddelde mate van gerelateerde variëteit verschilt significant: de nulhypothese wordt aangenomen.

Toelichting #18: Een krimpregime ($M = 2,085$; $SD = 0,071$) blijkt gemiddeld gezien een hogere mate van **gerelateerde variëteit** te hebben ten opzichte van de andere regimes ($M = 2,016$; $SD = 0,141$). Uit de Levene's test blijkt dat de populatievarianties niet als gelijk mogen worden beschouwd. De t-waarde is -1,945 en verschilt significant van 0 ($\text{sig} \leq 0,10$). Beide verdelingen zijn normaal verdeeld. De gemiddelde mate van gerelateerde variëteit verschilt significant: de nulhypothese wordt aangenomen.

Toelichting #19: Een ondernemend regime ($M = 0,0514$; $SD = 0,008$) blijkt gemiddeld gezien een hogere mate **diversiteit van de publieksverzorgende bedrijvigheid** te hebben ten opzichte van de andere regimes ($M = 0,0427$; $SD = 0,0084$). Uit de Levene's test blijkt dat de populatievarianties als gelijk beschouwd mogen worden. De t-waarde is -2,678 en verschilt significant van 0 ($\text{sig} \leq 0,05$). Beide verdelingen zijn normaal verdeeld. De gemiddelde van diversiteit van de publieksverzorgende bedrijvigheid verschilt significant: de nulhypothese wordt aangenomen.

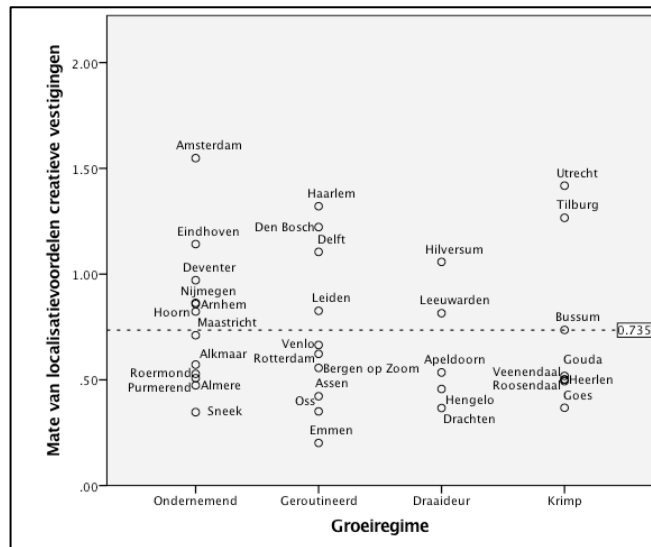
Toelichting #20: Een ondernemend regime ($M = 0,981$; $SD = 0,417$) blijkt gemiddeld gezien een hogere mate van specialisatie in de creatieve sector te hebben ten opzichte van de andere regimes ($M = 0,634$; $SD = 0,284$). Uit de Levene's test blijkt dat de populatievarianties niet als gelijk beschouwd mogen worden. De t-waarde -2,318 en verschilt significant van 0 ($\text{sig} \leq 0,05$). Beide verdelingen zijn normaal verdeeld. De gemiddelde mate van specialisatie in de creatieve sector verschilt significant: de nulhypothese wordt aangenomen.

Figuur 5.35: Scatterplot met per binnenstad de score op de mate van gerelateerde variëteit

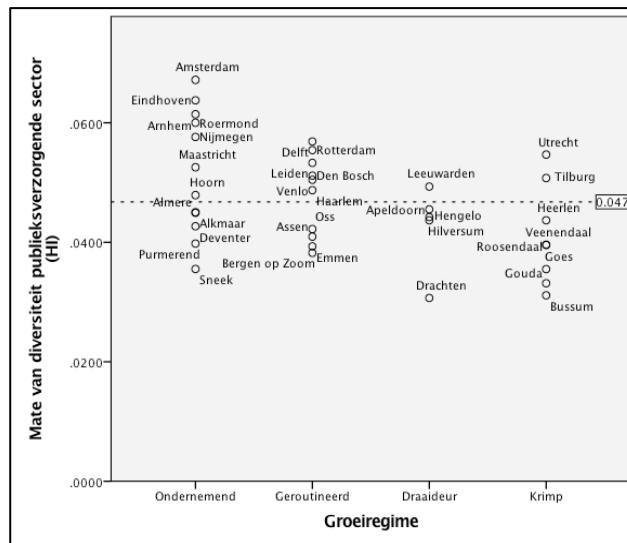
Longitudinaal LISA, 2004-2012

Figuur 5.36: Scatterplot met per binnenstad de score op de mate specialisatie in de creatieve sector

Longitudinaal LISA, 2004-2012

Figuur 5.37: Scatterplot met per binnenstad de score op de mate van diversiteit in de publieksverzorgende sector

Longitudinaal LISA, 2004-2012

Tabel 5.8: Uitkomsten Student's T-testen op samenhang locatie- en agglomeratiefactoren en het optreden van een bepaald groeiregime in de creatieve sector.

Variabele	O.R.	Niet	G.R.	Niet	D.R.	Niet	K.G.	Niet
Leeftijdscategorie 15-25 jaar (%)	14,09	12,12	13,25	12,44	11,88	12,75	11,52**	13,28
Leeftijdscategorie 25-45 jaar (%)	29,01	26,33	26,40	27,20	26,64	27,08	26,17	27,52
Leeftijdscategorie 45-65 jaar (%)	25,97	27,78	27,64	27,21	27,38	27,30	28,02	26,90
Mate van vergrijzing (%)	22,92**	28,30	26,68	26,99	28,68	26,62	29,15**	25,60
Opleidingsniveau laag (%)	32,89	34,31	35,13	33,59	31,40	34,37	34,92	33,36
Opleidingsniveau middelbaar (%)	37,11**	40,58	38,63	40,00	40,40	39,57	41,85**	38,41
Opleidingsniveau hoog (%)	29,89	25,12	26,13	26,41	28,20	26,03	23,31**	28,14
Gemiddeld inkomen per inkomensontvanger	30,14	30,27	29,76	30,37	31,32	30,05	30,17	30,27
Personen met een laag inkomen (%)	41,11	40,46	41,37	40,41	39,00	40,90	40,46	40,72
Personen met een hoog inkomen (%)	19,33	18,96	18,63	19,19	19,80	18,93	18,85	19,18
WW-uitkeringen totaal, relatief (per 1000 inwoners)	31,78	32,77	31,13	32,93	32,00	32,60	34,08	31,59
Mate van leegstand	8,58	9,03	9,86	8,64	7,48	9,16	9,12	8,80
Hoogte van passantenstromen (x1000)	43,44*	30,37	31,66	34,34	32,04	34,01	28,92	36,57
Afstand tot treinstation (km)	2,47	2,98	2,05	3,09	6,02	2,32	2,38	3,12
Omzet detailhandel (in euro's per m2 WVO)	2.531	2.184	2.302	2.264	2.238	2.279	2.090	2.381
Groei particuliere huishoudens 2004-2012	12,40***	5,33	5,22	7,72	5,04	7,50	5,51	8,12
Bevolkingsgroei 2004-2012	9,39**	1,98	1,48	4,60	1,88	4,22	2,33	4,81
Bevolkingsdichtheid gemeente	1966,33	1962,38	2953,8**	1669,96	1584	2026,63	1497,85	2238,5
Afstand tot restaurant (km)	0,68	0,76	0,70	0,75	0,80	0,73	0,78	0,71
Afstand tot de bioscoop (km)	1,53	1,63	1,49	1,64	1,80	1,58	1,66	1,58

Variabele	O.R.	Niet	G.R.	Niet	D.R.	Niet	K.G.	Niet
Mate ongerelateerde variëteit	4,379	4,373	4,358	4,380	4,328	4,383	4,400	4,360
Mate gerelateerde variëteit	1,962**	2,069	2,066	2,034	2,031	2,043	2,085*	2,016
Mate diversiteit publieksverzorgende sector	0,051**	0,043	0,043	0,046	0,044	0,045	0,042	0,047
Mate diversiteit creatieve sector	0,117	0,123	0,130	0,119	0,131	0,120	0,116	0,125
Mate specialisatie publieksverzorgende sector	1,084	1,183	1,206	1,144	1,134	1,162	1,189	1,140
Mate specialisatie creatieve sector	0,981**	0,634	0,653	0,744	0,629	0,739	0,623	0,782

* = sig < 0.1; ** = sig < 0.05; *** sig < 0.001.

Bron: CBS, 2017; Longitudinaal LISA, 2004-2012

Zoals verondersteld en significant	Zoals verondersteld maar niet significant
Tegenovergesteld verband, niet significant	Tegengesteld verband en significant

6. Conclusie

Maatschappelijke, politieke en economische omstandigheden stellen de veerkracht van binnensteden op de proef. Toch lijken Nederlandse binnensteden veerkrachtig, getuige de geruststellende titel van een rapport van het PBL (Evers et al., 2015): ‘De veerkrachtige binnenstad’. In dit rapport, over de veerkracht van binnensteden, ontbreekt het aan een analyse van de bedrijvendynamiek, terwijl bedrijvendynamiek in de ogen van evolutionair economen de kern is veerkracht. Door verschillen in de mate van bedrijvendynamiek, die mogelijk samenhangen met de relatieve aanwezigheid van locatie- en agglomeratiefactoren (zie o.a. Hassink, 2010) is de veronderstelling dat binnensteden op een ander groeipad terechtkomen, of op een pad met achteruitgang belanden. Deze gedachtegang vormde de basis voor het retrospectief verkennend onderzoek naar verschillen in lokale veerkracht in Nederlandse binnensteden voor de periode 2004-2012.

In dit concluderende hoofdstuk zullen de deelvragen worden beantwoord op antwoord te geven op de centrale vraag van dit onderzoek:

‘In hoeverre bestaan er tussen Nederlandse binnensteden verschillen in groeiregimes en in welke mate worden deze verschillen verklaard door locatie- en agglomeratiefactoren ter plekke in de periode 2004-2012?’

Deelvraag 1

De eerste deelvraag in deze thesis luidt:

“In hoeverre bestaan er tussen Nederlandse binnensteden verschillen in groeiregimes in de periode 2004-2012?”

Achter de algemene groei van het aantal vestigingen en arbeidsplaatsen in binnensteden gaan sectorale verschillen schuil. De verschillen tussen de publieksverzorgende en creatieve sector blijken aanzienlijk. De meeste groei zit percentueel gezien in de creatieve sector, zowel bij het aantal vestigingen (+86,8 procent) als het aantal arbeidsplaatsen (+15,6 procent). De kleine toetreders zorgen in deze sector voor de meeste aanwas van arbeidsplaatsen (81 procent), mogelijkkerwijs is dit te danken aan de groei van het aantal ZZP'ers in Nederland. De creatieve sector kan dus worden beschouwd als groeisector. Interessant is overigens dat de meeste groei te zien is vanaf de start van de economische crisis in 2007-2008. Mogelijk zoeken werknemers die hun baan verliezen in economisch moeilijke tijden eerder hun toevlucht tot het ondernemerschap in de creatieve sector. Daarnaast is de creatieve sector wellicht minder afhankelijk van publiek, wat deze sector veerkrachtiger maakt.

De publieksverzorgende sector laat een ander beeld zien: hier daalt het aantal vestigingen (-2,4 procent), het aantal arbeidsplaatsen neemt iets toe over de onderzoeksperiode (+3,1 procent) en die worden vooral gerealiseerd door grote toetreders en gevestigde bedrijven (57,5 procent van de arbeidsplaatsen). Deze sector kan worden beschouwd als krimpsector. Hierbij moet echter wel in acht worden genomen dat in absolute aantallen de publieksverzorgende sector nog altijd de grootste van de twee is.

Deze uitkomsten laten de relatief sterke opkomst van de creatieve sector zien, waar kleine toetreders voor de meeste groei zorgen. De creatieve sector biedt de binnenstad dus kansen. Dit beeld sluit aan bij literatuur waarin gesproken wordt van de opkomst van creatieve binnensteden, die binnensteden opnieuw tot broedplaats van economische ontwikkeling maken (Van Oort & Ritsema van Eck, 2010).

De creatieve sector draagt, kortom, bij aan de veerkracht van binnensteden, gekeken naar bedrijvendynamiek. Ondanks de toegenomen kracht van de creatieve sector, door de sterke groei van het aantal vestigingen en arbeidsplaatsen, is een relativering op zijn plaats. Na het intreden van economisch herstel, zo rond 2010, vlakt de groei af. De vraag kan dus worden gesteld hoe duurzaam de groei van de creatieve sector is.

De uitkomsten laten behalve sectorale ook regionale verschillen zien, doordat binnensteden in andere groeiregimes vallen. Zo vallen publieksverzorgende sector sommige binnensteden in een ondernemend regime en dus tonen dus tekenen van veerkracht; deze binnensteden gaan dus tegen de algemene tendens van krimp in de publieksverzorgende sector in. Deze uitkomsten sluiten aan bij de onderzoeken van Evers et al. (2015) en Van Huffelen & Scheerder (2015) die aantonen dat er grote verschillen bestaan in de economische positie tussen binnensteden in Nederland.

Deelvraag 2

De tweede deelvraag in deze thesis luidt:

“In hoeverre worden verschillen in groeiregimes verklaard door locatie- en agglomeratiefactoren ter plekke in de periode 2004-2012?”

In deze thesis wordt verondersteld dat locatie- en agglomeratiefactoren mogelijk samenhangen met verschillen in lokale veerkracht. Het doel is de processen die schuilgaan achter het optreden van een bepaald groeiregime in beeld te brengen. De veronderstelling in deze thesis is dat door de samenhang tussen de bedrijvendynamiek, werkgelegenheid en de hierop van invloed zijnde locatie- en agglomeratiefactoren, iedere binnenstad een eigen uniek economisch profiel heeft en dat binnenstedelijk beleid maatwerk vergt. Om de verschillen in lokale veerkracht in beeld te brengen worden in deze thesis groeiregimes gebruikt.

Een algemene conclusie voor zowel de publieksverzorgende als de creatieve sector is dat de kenmerken van binnensteden per groeiregime verschillen. Met andere woorden: een binnenstad in een bepaald groeiregime kenmerkt zich door andere locatie- en agglomeratiefactoren dan een binnenstad in een ander groeiregime. Die verschillen zijn zichtbaar per sector in aantal vestigingen en arbeidsplaatsen. Hoewel in literatuur is gesuggereerd dat Nederland als een *urban field* zou opereren, is er dus wel degelijk sprake van lokale verschillen in veerkracht wanneer gekeken wordt naar bedrijvendynamiek en de aanwezigheid van locatie- en agglomeratiefactoren. Voor de vormgeving van binnenstedelijk beleid is het van belang deze verschillen in acht te nemen – ook in een klein land als Nederland.

Publieksverzorgende sector

In de publieksverzorgende sector hangen locatie- en agglomeratiefactoren gemiddeld gezien beperkt samen met het optreden van een bepaald groeiregime dan in de creatieve sector. Binnensteden in een ondernemend regime, die veerkrachtig worden geacht (vernieuwend), onderscheiden zich van de andere regimes door een toename van het aantal vestigingen (+6,0 procent) en een toename van het aantal arbeidsplaatsen (+9,2 procent). Ondernemende regimes onderscheiden zich ook positief door een gemiddeld gezien lagere mate van vergrijzing, een lagere mate van leegstand en een hogere mate van diversiteit in de publieksverzorgende sector. Dit sluit aan bij de literatuur die stelt dat een diverse sectorstructuur bijdraagt aan lokale veerkracht (Van Oort & Weterings, 2013).

In binnensteden in een geroutineerd regime, die ook blijf geven van veerkracht, is sprake van een afname van het aantal vestigingen (-7,9 procent) en een toename van het aantal arbeidsplaatsen (+4,9

procent). De toename van het aantal arbeidsplaatsen is hier vooral te danken aan de grote toetreders en gevestigde bedrijven (63,9 procent). Geen enkele locatie- en agglomeratiefactor blijkt gemiddeld gezien meer of minder aanwezig in geroutineerde regimes dan in de andere regimes. Binnensteden in een geroutineerd regime zijn wat betreft hun veerkracht dus sterk afhankelijk van de toetreding van grote bedrijven en het functioneren van gevestigde bedrijven.

In binnensteden in een draaideurregime is sprake van een afname van het aantal vestigingen (-10,2 procent) en een afname van het aantal arbeidsplaatsen (-5,3 procent). Binnensteden in een draaideurregime onderscheiden zich gemiddeld gezien van de andere regimes door een lage bevolkingsdichtheid. In krimpregimes is sprake van een afname van het aantal vestigingen (-7,4 procent) en een afname van het aantal arbeidsplaatsen (-5,3 procent). Krimpregimes onderscheiden zich gemiddeld gezien van de andere regimes door een lage mate van diversiteit in de publieksverzorgende sector.

Creatieve sector

In de creatieve sector hangen locatie- en agglomeratiefactoren gemiddeld gezien meer samen met het optreden van een bepaald groeiregime. Binnensteden in een ondernemend regime laten beduidend meer groei zien dan in de publieksverzorgende sector: een toename van het aantal vestigingen (+124,8 procent) en van het aantal arbeidsplaatsen (34,4 procent). Binnensteden in een ondernemend regime in de creatieve sector onderscheiden zich ook door een gemiddeld gezien lagere van vergrijzing, minder mensen met middelbaar opleidingsniveau, een hoger aantal passanten, een lagere mate van gerelateerde variëteit, een hogere mate van diversiteit in de publieksverzorgende sector, maar een hogere mate van specialisatie in de creatieve sector. Met name het lager gemiddelde van de gerelateerde variëteit is opvallend, omdat deze vorm van variatie door onder andere Neffke & Nedelkoska (2012) wordt bestempeld als de sleutel tot veerkracht.

In binnensteden in een geroutineerde regime is sprake van een toename van het aantal vestigingen (+54 procent) en het aantal arbeidsplaatsen (+18,6 procent). Net als in de publieksverzorgende sector onderscheiden binnensteden in een geroutineerd regime in de creatieve sector zich gemiddeld gezien niet van de andere regimes. De toename van het aantal arbeidsplaatsen is te danken aan een toename van het aantal arbeidsplaatsen door kleine toetreders (62,1 procent). Binnensteden in een geroutineerd regime in de creatieve sector zijn wat betreft hun veerkracht dus minder afhankelijk van de toetreding van grote bedrijven en het functioneren van gevestigde bedrijven.

In binnensteden in een draaideurregime is sprake van een toename van het aantal vestigingen (+96,1 procent), maar een afname van het aantal arbeidsplaatsen (-10,7 procent). De toename van het aantal vestigingen in binnensteden met een draaideurregime komt door de groei van het aantal kleine toetreders (98 procent). Deze kleine toetreders leiden dus niet tot een toename van de werkgelegenheid. Dit sluit aan bij de literatuur die stelt dat draaideurregimes vooral ontstaan in sectoren met relatief lage toetredingsbarrières. Een draaideurregime ontstaat bijvoorbeeld in tijden van crisis, wanneer de stap naar een zelfstandig bedrijf een alternatief is voor werkloosheid. Net als in de publieksverzorgende sector onderscheiden binnensteden in een draaideurregime zich gemiddeld gezien niet van de andere regimes.

In binnensteden in een krimpregime is sprake van een toename van het aantal vestigingen (+31,8 procent), maar een afname van het aantal arbeidsplaatsen (-7,4 procent). De toename van het aantal vestigingen in binnensteden met een draaideurregime komt, net zoals in de geroutineerde regimes en draaideurregimes door de groei van het aantal kleine toetreders (+84,6 procent). Binnensteden in een

krimpregime kenmerken zich door een laag aandeel van de bevolking in leeftijdscategorie 15-25 jaar, een hoge mate van vergrijzing, een hoog aandeel van de bevolking met een middelbaar opleidingsniveau en laag aandeel van de bevolking met een hoog opleidingsniveau en een hoge mate van gerelateerde variëteit. Deze uitkomsten trekken de literatuur van Frenken et al. (2007), Neffke & Nedelkoska (2012) en Van Oort & Weterings (2013), dat gerelateerde variëteit de sleutel is tot veerkracht, in twijfel. Zo is gebleken dat in binnensteden in een ondernemend regime, waarvan verondersteld wordt dat zij het meest veerkrachtig zijn, in de creatieve sector gezien minder sprake is van gerelateerde variëteit.

7. Beleidsimplicaties van groeiregimes

De uitkomsten van deze thesis dienen niet alleen voor het versterken van wetenschappelijke theorieën, maar bieden ook concrete aanknopingspunten voor gebiedsgericht (place-based) beleid. Place-based beleid wordt door het Plan Bureau voor de Leefomgeving (2016) gedefinieerd als ruimtelijk beleid dat als doel heeft om de economie van een specifieke binnenstad te stimuleren. Vanuit een evolutionaire invalshoek draait het om beleid wat zich richt op bedrijvendynamiek. In dit hoofdstuk wordt een aanzet gegeven tot het vormen van zulk beleid. Dit hoofdstuk geeft hiermee richting aan de vierde en laatste deelvraag:

‘Welke aanbevelingen voor een gebiedsgericht beleid voor binnensteden kunnen worden gemaakt op basis van de verschillen in groeiregimes?’

Gebleken is dat bedrijvendynamiek per binnenstad als per sector verschilt. Binnensteden vallen in verschillende groeiregimes en laten zodoende uiteenlopende ontwikkelingen zien per sector in aantal vestigingen en arbeidsplaatsen. Hieruit kan worden geconcludeerd dat het voor de vormgeving van binnenstedelijk beleid van belang is deze verschillen in acht te nemen. Tot op zekere hoogte heeft elke binnenstad een specifiek groeiregime en een unieke veerkracht. Een generiek beleid voor alle binnensteden in Nederland is daarom weinig effectief. Elke stedelijke gemeente doet er goed aan de dynamiek van haar eigen binnenstad te onderkennen en een *place-based* beleid te ontwikkelen.

Aanknopingspunt voor zulk beleid is dat het belang van creatieve ondernemingen toeneemt. Beleidsmakers zouden van hun economische waarde doordrongen moeten zijn deze sector kan bijdragen aan de noodzakelijke structurele veranderingen. Beleidsmakers zouden in acht moeten nemen dat grote toetreders van groter belang zijn voor de aanwas van nieuwe arbeidsplaatsen in de publieksverzorgende sector dan kleine toetreders. Wanneer zij winkels willen aantrekken doen zij er dus goed aan ook ruimte te bieden aan de grotere toetreders. In de creatieve sector zijn het juist de kleine toetreders die voor de meeste arbeidsplaatsen zorgen. Hier geldt dus het omgekeerde.

Toch blijkt de publieksverzorgende sector absoluut gezien nog veruit de grootste van de twee. In tegenstelling tot sommige wetenschappelijke theorieën (Boschma et al., 2002), die stellen dat overheden zich op snelgroeiende sectoren moeten richten, zou het daarom onverstandig zijn alleen in te zetten op de creatieve sector. Beleidsmakers moeten de balans bewaren tussen behoud en vernieuwing. De marges voor beleid op het gebied van het stimuleren van locatie-en agglomeratiefactoren zijn smal. Aanknopingspunt in de publieksverzorgende sector is het stimuleren van kansrijke startende ondernemers.

8. Reflectie, aanbevelingen en discussie

In dit afsluitende hoofdstuk wordt aandacht besteed aan de reflectie op het onderzoek, de aanbevelingen voor vervolgonderzoek en een aanzet tot een maatschappelijke discussie.

8.1 Reflectie

Gebruik is gemaakt van bestaande vestigingsregisters, die handmatig zijn samengevoegd. Deels is gecorrigeerd voor onjuistheden in de longitudinale dataset. Een verdere discussie omtrent onjuistheden in deze dataset kan betere data opleveren (zie bijvoorbeeld . Dit beïnvloedt de betrouwbaarheid en validiteit van het onderzoek positief. De hoeveelheid aan data heeft er tevens voor gezorgd dat de uitkomsten niet tot in detail konden worden besproken. Voor de leesbaarheid van deze thesis is gekeken naar alleen de locatie- en agglomeratiefactoren die een verklaring konden bieden voor het optreden van een bepaald groeiregime en voor verschillen in lokale veerkracht. Hoewel de Stichting LISA streeft naar hoge kwaliteit, blijken er in de praktijk grote verschillen te bestaan tussen de regionale vestigingsregisters. De tekortkomingen van de gegevens zit hem ook in het feit dat verhuizende vestigingen er niet eruit worden gefilterd - alhoewel onderzoek heeft aangetoond dat de effecten hiervan beperkt zijn. Hiervoor is niet gecorrigeerd. Ook is niet gecorrigeerd voor het effect van ZZP'ers (eenmanszaken) op de hoge netto-toetreding in de creatieve sector. Als hierop gecorrigeerd zou worden in de resultaten, dan is het mogelijk dat toekomstig onderzoek andere resultaten vindt. ZZP'ers, die nu vallen onder de kleine toetreders, heb mogelijk andere groei voor ogen dan kleine toetreders, die willen groeien. Inzichten hieruit helpen beleidsmakers inzichten te verkrijgen in de ontwikkeling van de werkgelegenheid op de lange termijn door bijvoorbeeld te kijken hoe afhankelijk het aantal arbeidsplaatsen is van ZZP'ers.

Een beperking van dit onderzoek is dat er gebruik is gemaakt van een onderzoeksperiode (2004-2012). Dit houdt in dat er geen variabele waarde is voor t . Consequentie hiervan is dat je geen regressie over tijd kan maken. Het gebruikte model in deze thesis blijft daardoor statisch en omschrijvend. Reden hiervoor is een gebrek aan bruikbare data. Door dit gebrek is er op basis van een literatuurstudie nagegaan of bepaalde locatie- en agglomeratiefactoren positief dan wel negatief samenhangen met het optreden van een bepaald groeiregime. Hiervoor is gekeken of locatie- en agglomeratiefactoren bovengemiddeld aanwezig waren in de desbetreffende regimes. Nadeel van dit type onderzoek is dat het omschrijvend en statisch is en dit gebrek is aan een aantal zaken toe te kennen.

Ten eerste is er door gebrek aan variatie in tijd niet mogelijk om te onderzoeken wat groei van bepaalde locatie- en agglomeratiefactoren, zoals een daling van de leegstand of een toename van gerelateerde variëteit, voor effect heeft op het ontstaan van groeiregimes of de transitie van binnensteden tussen groeiregimes. Oftewel, is de aanwezigheid of groei van een locatie- en agglomeratiefactor een voorspeller voor het ontstaan optreden van een groeiregime. Voor vervolgonderzoek kan gebruik worden gemaakt van meer dan één tijdsperiode (in dit onderzoek 2004-2012). In onderzoek van Audretsch & Fritsch (2006) en Fritsch & Kublina (2015) wordt ook gebruikt van meerdere periodes over een langere tijdsperiode om transities van regio's van het ene groeiregime naar het andere groeiregime in beeld te brengen. Interessant voor vervolgonderzoek is dan ook om te kijken naar de voorspellende kracht van voorgaande periodes door het gebruiken van periode dummies, ofwel *lags* in de regressies. Een veronderstelling kan hierbij zijn of een groeiende werkgelegenheid in periode t leidt tot een nog sterkere groei van de werkgelegenheid in periode $t+1$ en wat hiervan het effect is op de transities van binnensteden tussen groeiregimes. Op deze manier wordt er niet alleen gekeken naar de variatie in groeiregimes, maar ook tussen groeiregimes.

Ten tweede, aansluitend op bovenstaande, is een ander indirect effect van het ontbreken van tijdsvariatie is dat de voorspellers, die de basis vormen voor een groeiregimes, zoals het aantal starters, gemiddeld is genomen over de onderzoeksperiode. Niet meegenomen is in dit onderzoek of een daling/stijging in deze voorspellers een effect hebben op de indeling van binnensteden in een bepaald groeiregime. In deze thesis kan dus niet worden gesteld dat een daling/stijging in een voorspeller leidt tot een verschuiving van een binnenstad van het ene groeiregime naar het andere groeiregime (bijvoorbeeld geroutineerd naar krimp). Een beperking van dit onderzoek is dus dat het alleen constateert dat een bepaalde voorspeller meer aanwezig is in een bepaald groeiregime, echter niet dat het toenemen van een voorspeller daadwerkelijk leidt tot een verschuiving/transitie tussen type groeiregimes. Zulk onderzoek is van groot belang voor beleidsmakers. Binnensteden die een bepaald regime en veerkracht voor ogen hebben en dus bepaalde factoren willen stimuleren om verandering te bewerkstelligen, zouden op basis van zo'n onderzoek een duidelijk kader hebben waar op zij zich kunnen focussen om deze transformatie te realiseren.

Tot slot is het nemen van een enkele periode problematisch omdat hier geen rekening gehouden wordt met omstandigheden/invloeden die deze periode uniek maken. Als we kijken naar de voor dit onderzoek gekozen periode, dan valt deze periode samen met de kredietcrisis. Bepaalde voorspellers (zoals werkgelegenheid of inkomen) zullen hierdoor meer beïnvloed worden dan andere voorspellers (het opleidingsniveau of de leeftijdsopbouw van de bevolking). Een mogelijke veronderstelling hierbij is dat elke binnenstad even hard wordt getroffen op deze voorspellers. Echter is het bijvoorbeeld zo dat niet elke binnenstad dezelfde compositie heeft. Zo nemen de consumptieve uitgaven in de publieksverzorgende sector door de kredietcrisis af. Binnensteden die sterk gespecialiseerd zijn in deze sector zullen harder worden geraakt. Binnensteden met een meer diverse sectorstructuur zullen hier mogelijk minder onderhevig aan zijn. Doordat er een enkele periode is genomen kan er niet gecorrigeerd voor bijvoorbeeld veranderingen in compositie, zoals sectorale structuur veranderingen en veranderingen van werkgelegenheid. Ook kan er gedacht worden aan de opkomst van nieuwe sectoren en bedrijvigheid en de invloed daarvan op transitie tussen groeiregimes. Consequentie is dat de effecten veroorzaakt door tijd niet uitgesloten kunnen worden en hiermee dus de resultaten minder valide maken. Gekeken kan worden naar welk type regime minder beïnvloedbaar is in bepaalde scenario's, zoals de kredietcrisis.

8.2 Aanbevelingen voor vervolgonderzoek

In deze paragraaf worden nog een aantal algemene aanbevelingen gedaan voor vervolgonderzoek, die meer licht kunnen schijnen op verschillen in lokale veerkracht

Aanbeveling 1: onderzoek het verdienvermogen van binnensteden

Naast de bedrijvendynamiek kan het verdienvermogen van een binnenstad een belangrijke rol spelen bij het verklaren van het optreden van een bepaald groeiregime. De veronderstelling hierbij is dat een goed verdienvermogen een positief verband kent met lokale veerkracht. Het relatieve verdienvermogen kan hiermee een indicator zijn voor lokale veerkracht. Hierdoor komt de bijdrage van een binnenstad aan de regionale en/of nationale economie in beeld. De score op verdienvermogen kan worden gemeten via specialisatie en via groei van de toegevoegde waarde. De aandacht verschuift dan van getroffen voorbereiding (aanpassingsvermogen) naar gerealiseerde prestatie (WRR, 2013; Atzema et al., 2014). Op basis van bovenstaande zou de volgende onderzoeksvraag kunnen worden geformuleerd:

'In hoeverre bestaat er tussen binnensteden verschillen in verdienvermogen en in hoeverre worden deze verschillen verklaard door locatie- en agglomeratiefactoren ter plekke?'

Aanbeveling 2: onderzoek de innovatiecapaciteit van bedrijven in binnensteden

Een verdiepingsslag op de analyse van de bedrijvendynamiek kan worden gemaakt door deze te koppelen aan innovatiecapaciteit van de publieksverzorgende sector en de creatieve sector. De innovatiekracht speelt in het artikel van Audretsch & Fritsch (2002) een belangrijke rol bij het optreden en verklaren van verschillen in groeiregimes. Data over innovatiecapaciteit van ondernemers is op zo'n grote schaal en over een langere periode (in dit onderzoek 2004-2012) niet voorhanden. Vervolg onderzoek zou zich kunnen richten op deze capaciteit. De innovatiecapaciteit van deze sectoren is namelijk een goede voorspeller voor toekomstige economische groei in een binnenstad. Op basis van onderstaande punten zou richting kunnen worden gegeven aan dit type onderzoek.

Ten eerste kan onderzocht worden in hoeverre innovatieve bedrijven meer werkgelegenheids groei laten zien, dan niet innovatieve bedrijven in binnensteden. Ten tweede in hoeverre de innovatie wordt gedragen door starters (ondernemende regimes), dan wel gevestigde bedrijven (geroutineerde regimes). Ten derde of er sprake is van stoppen van innovatieve bedrijven. Deze uitkomst kan mogelijkheden bieden om de uitstroom van bedrijven in krimpregimes tegen te gaan. Ten vierde of innovatie wordt gedragen door grote, dan wel door kleine bedrijven. En als laatste tot welke binnenstedelijke sectoren de innovatieve bedrijven behoren. Op basis van bovenstaande zou de volgende onderzoeksvraag kunnen worden geformuleerd:

'In hoeverre bestaan er tussen binnensteden verschillen in innovatievermogen en in hoeverre worden deze verschillen verklaard door locatie- en agglomeratiefactoren ter plekke?'

Aanbeveling 3: onderzoek de invloed van bredere regionale kenmerken en bedrijfsspecifieke kenmerken

Een veronderstelling kan zijn dat lokale veerkracht niet alleen afhankelijk van lokale kenmerken, maar ook van bredere regionale kenmerken (op het schaalniveau van stedelijke agglomeratie) en bedrijfsspecifieke kenmerken. Aan deze veronderstelling is in deze thesis geen aandacht geschonken. Vervolgonderzoek zou deze samenhang verder kunnen onderzoeken om zo meer licht te schijnen op verklaringen voor verschillen in lokale veerkracht. Op basis van bovenstaande zou de volgende onderzoeksvraag kunnen worden geformuleerd:

'In hoeverre is lokale veerkracht niet alleen afhankelijk van lokale kenmerken, maar ook van bredere regionale kenmerken en bedrijfsspecifieke kenmerken?'

Aanbeveling 4: onderzoek in hoeverre binnensteden zijn verweven in interstedelijke netwerken

Voor het verklaren van verschillen in lokale veerkracht gaat het niet alleen om de lokale factoren (monocentrisch benadering van een binnenstad). Het gaat ook om de plaats van de binnenstad in netwerken van kennis en investeringen. Deze netwerken kunnen de veerkracht van binnensteden versterken, doordat zij tekortkomingen van de binnenstad kunnen aanvullen. Binnensteden, in bijvoorbeeld een draaideurregime en krimpregime kunnen daarbij soms functies lenen van de meer veerkrachtige binnensteden in de buurt (*borrowed size*). Door vervolgens complementair aan elkaar te zijn kunnen binnensteden in deze netwerken elkaar helpen overleven, doordat lokaal draagvlak wordt vergroot, kennis makkelijker wordt uitgewisseld en agglomeratievoordelen beter benut kunnen worden. Kortom het versterken van de binnenstad staat niet op zichzelf, maar moet onderdeel zijn van een breed gedragen regionale visie op de lange termijn.

8.3 Maatschappelijke discussie

In deze thesis is lokale veerkracht onderzocht aan de hand van bedrijvendynamiek in Nederlandse binnensteden. Echter veerkracht is breder dan alleen efficiëntie. Lokale veerkracht draait niet alleen om het creëren van toegevoegde waarde, maar ook om de allocatie van schaarse goederen. Daaronder vallen zowel reproduceerbare goederen (kleding, telefoons) als niet-reproduceerbare goederen (milieu, leefklimaat, sociale cohesie). Maar in deze thesis is geen rekening gehouden met de niet-produceerbare goederen, die vaak lastig te meten zijn. Deze thesis hanteert dus een beperkt welvaartsbegrip, waarbij de vraag ‘wat betekent dit voor mensen?’ nauwelijks een rol speelt. De vraag die gesteld moet worden is of wij, tegen de achtergrond van dynamiek, altijd de markt moeten volgen? Volgens de econoom Arnold Heertje luidt het antwoord op deze vraag ‘nee’, omdat de markt niet in alle gevallen voorziet in een geschikte verdeling van schaarse goederen als het gaat om de niet-reproduceerbare. In de woorden van Heertje: economische groei gaat niet samen met CO₂. Wie louter handelt in termen van winst en efficiëntie, volgens een beperkt welvaartsbegrip dus, heeft geen oog voor behoeften van bewoners op lokale schaal, zoals een schone lucht, met onvrede op lange termijn tot gevolg.

Ook deze thesis gaat uit van een beperkt welvaartsbegrip. De voorkeuren van mensen over onmeetbare goederen als de aantrekkelijkheid van een binnenstad zijn buiten beschouwing gelaten. Meer kwalitatief onderzoek naar menselijke behoeften kan helpen lokale veerkracht vanuit een breed welvaartsbegrip te benaderen. Het belang daarvan ligt besloten in het antwoord op de vraag: wat is de functie van de stad? Het faciliteren van economische groei? Of is de binnenstad er in de eerste plaats voor haar bewoners, en zijn hun behoeften soms crucialer dan economische groei?

Tot slot is er nog een belangrijke factor in deze thesis buiten beschouwing is gelaten. Er is gesproken over veranderingen in de vraag- en aanbodzijde en op het gebied van beleid, maar in de praktijk blijkt ook de rechtspraak een rol te spelen bij binnenstedelijke dynamiek. Talrijke voorbeelden laten zien dat wanneer (lokale) overheden beleid invoeren ter bevordering van economische vernieuwing, bestaande bedrijven of sectoren dit proberen tegen te gaan, uit angst hun marktpositie te verliezen. Wanneer hun lobby in de (lokale) politiek niet lukt, wenden ze zich tot de rechter. Zo spande de Koninklijke SlijtersUnie (KSU) een rechtszaak aan tegen de Vereniging Nederlandse Gemeenten (VNG), vanwege een proef die het winkeliers toestaat alcohol te verkopen. De pilot, waaraan 36 gemeenten meedoen, moet helpen leeglopende binnensteden veerkrachtiger te maken. Als in moeilijkheden verkerende ondernemers zonder drankvergunning hun klanten een biertje of wijntje in mogen schenken, draagt dat bij aan de ‘beleving’, zo is de gedachte en mogelijk aan lokale veerkracht. Maar de KSU spreekt van valse concurrentie, en probeert dit bij de rechter tegen te houden.

9. Literatuurlijst

ABN AMRO (2013), Retaillocaties in 2020. De nieuwe winkelkaart van Nederland. ABN AMRO.

Acs, Z., C. Armington & T. Zhang (2007), The determinants of new-firm survival across regional economies: the role of human capital stock and knowledge spillover. *Papers in Regional Science*, 86(3), pp. 367-392.

Agarwal, R. & M. Gort (2002), Firm and Product Life Cycles and Firm Survival. *AEA Papers and Proceedings*, 92(2), pp. 184-190.

Atzema, O., A. Goorts & C. de Groot (2011), The Amsterdam Family of Clusters; Economisch geografische relaties van elf bedrijvencusters in de Metropoolregio Amsterdam. Utrecht: Universiteit Utrecht.

Atzema, O., Olden, H. & B. Spierings (2012), Kansen voor binnensteden in veranderende markten; essay voor de toekomstverkenning binnensteden van de provincie Gelderland. Utrecht: Expertisecentrum Stedelijke Dynamiek en Duurzaamheid [ESD2].

Audretsch, D. & M. Fritsch (2002), Growth Regimes over Time and Space, *Regional Studies*, 36(2), pp. 113-124.

Audretsch, D.B. & M. Keilbach (2004), Entrepreneurship and regional growth: an evolutionary interpretation. *Journal of Evolutionary Economics*, 14, pp. 605-616.

Fritsch, M. & P. Mueller (2006). The evolution of regional entrepreneurship and growth regimes. *Entrepreneurship in the region*, pp. 225-244.

Bates, T. (2005), Analysis of young, small firms that have closed: delineating successful from unsuccessful closures. *Journal of Business Venturing*, 20(3), pp. 343-358.

Bathelt, H., A. Malmberg & P. Maskell (2004), Cluster and knowledge: local buzz, global pipelines and the process of knowledge creation. *Progress in Human Geography*, 28(1), pp. 31-56.

Benschop, H., K. Veenma, J. Lekkerkerker, S. de Vries & S. de Wilde (2013), Toekomstverkenning Binnensteden Overijssel: Verkenning van relevante trends en mogelijke toekomstscenario's. Ruimtevolk: Trendbureau Overijssel.

Beaudry, C. & A. Schifauerova (2009), Who's right, Marshall or Jacobs? The localization versus urbanization debate. *Research Policy*, 38(2), pp. 318-337.

Bonte, W., O. Falck & S. Heblich (2009), The impact of regional age structure on entrepreneurship, *Journal of Economic Geography*, 85(3), pp. 269-287.

Boschma, R., K. Frenken & J. Lambooy (2002), Evolutionaire economie: een inleiding. Bussum: Uitgeverij Coutinho.

- Boschma, R. (2005), Proximity and innovation: a critical assessment. *Regional studies*, 39(1), pp. 61-74.
- Boschma, R. (2015), Towards an Evolutionary Perspective on Regional Resilience. *Regional Studies*, 49(5), pp. 733-751.
- Bosma, N. & H. Nieuwenhuijsen (2000), Toe- en uittreding van bedrijven goed voor de economie? *Economisch Statistische Berichten*, pp. 172-174.
- Bosma, N. (2009), The Geography of Entrepreneurial Activity and Regional Economic Development: Multilevel analyses for Dutch and European regions. Utrecht University: Dissertation.
- Brakman, S. & A. van Witteloostuijn (2012), En de binnenstad bloedt ook al leeg. <http://www.nrc.nl/nieuws/2012/06/23/en-de-binnenstad-al-leeg-1120366-a428000>. Geraadpleegd: 16 juni 2015.
- Brenner, T. (2004), Local industrial clusters: existence, emergence and evolution. London en New York: Routledge.
- Brixy, U. (2014), The significance of entry and exit for regional productivity growth. *Regional Studies*, 48(6), pp. 1051-1070.
- Buitelaar, E. (2014), Doemdenken over leegstand. <https://www.gebiedsontwikkeling.nu/artikelen/doemdenken-over-leegstand/>. Geraadpleegd: 9 mei 2017.
- Butink, L. (2013), De aantrekkelijkheid van Nederlandse binnensteden als investeringsmilieu voor institutionele vastgoedbeleggers: een onderzoek naar de ontwikkeling van Nederlandse binnenstedelijke winkelgebieden en een verklaring voor de huurprijs(ontwikkeling) tussen 2005 en 2012. Universiteit Utrecht: afstudeerscriptie.
- Centraal Bureau voor de Statistiek (2014a), SBI - Standaard Bedrijfsindeling. www.cbs.nl/nl/menu/methoden/classificaties/overzicht/sbi/default.htm. Geraadpleegd: 17 april 2014.
- Centraal Bureau voor de Statistiek (2014b), Statline. <http://statline.cbs.nl/statweb/>. Geraadpleegd: 29 april 2016.
- Centraal Planbureau (2016), Literatuurstudie "Effectiviteit van place-based beleid". Den Haag: Centraal Planbureau.
- Creative Council (2017), <http://www.creative-council.nl/de-creatieve-industrie>. Geraadpleegd: 3 mei 2017.
- Dejardin, M. & M. Fritsch (2011), Entrepreneurial dynamics and regional growth. *Small Business Economics*, 36, pp. 377-382.
- DeTienne, D. (2010), Entrepreneurial exit as critical component of the entrepreneurial process: theoretical development. *Journal of Business Venturing*, 25, pp. 203-215.

DTNP (2011), Dynamiek door beleid. Hoe de overheid de winkelmarkt stimuleert. Opdrachtgevers HBD en CBW-Mitex.

Driessen, C. & T. van der Heijden (2016), Failliete winkels richten in de hele keten een ravage aan. <http://www.nrc.nl/nieuws/2016/02/27/failliete-winkels-richten-in-de-hele-keten-een-rav-1592568-a65552>
Geraadpleegd: 16 mei 2016.

Duren, A. van (1995), De dynamiek van het constante. Over de flexibiliteit van de Amsterdamse binnenstad als economische plaats. Utrecht: Jan van Arkel.

Erdman, P.H. (2008), Op zoek naar beleving; onderzoek naar een belevingsconcept voor winkelgebieden. Amsterdam School of Real Estate: Masterproof.

Erich, M. (2014), Winkelgebied 2025: Samen in beweging. ING Economisch Bureau.

Evers, D., D. Kooijman & E. van der Krabben (2011), Planning van winkels en winkelgebieden in Nederland. Den Haag: Sdu Uitgevers B.V.

Evers, D., J. Tennekes & F. van Dongen (2015), De veerkrachtige binnenstad. Den Haag: Planbureau voor de Leefomgeving.

Falck, O. (2007), Survival chances of new business: do regional conditions matter? *Applied Economics*, 39(16), pp. 377-382.

Field, A. (2009), Discovering statistics using IBM SPSS Statistics. London: Sage Publications Ltd. Third edition.

Financieel Dagblad (2015), Diepe kraters in de binnenstad. <https://fd.nl/ondernemen/1133047/diepe-kraters-in-de-binnenstad>. Geraadpleegd: 4 Mei 2016.

Floater, G. & P. Rode (2014), accessibility in cities: transport and urban form. *NCE Cities*, 3, pp. 1-61.

Frenken, K. (2011), Kenniseconomie in evolutionair perspectief. *TPEdigitaal*, 5(1), pp. 97-108.

Fritsch, M. & P. Mueller (2008), The effects of new business formation on regional development over time: the Case of Germany. *Small Business Economics*, 30(1), pp. 15-29.

Fritsch, M. & S. Kublina (2015), Entrepreneurship, Growth, Regional Growth Regimes. *Jena Economic Research Papers*, No. 2015-002.

Geurden-Slis, M., G. van Gessel & A. Weterings (2013), Verschillende methoden om clusters van bedrijven te meten. www.cbs.nl. Geraadpleegd: 6 juni 2017

Gianotten, H. & J. Haringsma (2006), De veranderende stad; pijlers van retailedynamiek op weg naar 2012. Utrecht: Nederlandse Raad Winkelcentra.

Gianotten, H. (2012), De toekomst van het Nederlandse winkellandschap. In: Nozeman, E., W. van de Post & M. Langdoen (ed.), *Het Nederlandse winkellandschap in transitie; Actoren op een dynamisch speelveld*. Den Haag: Sdu Uitgevers.

Goudappel Goffeng (2008), *Parkeren heeft weinig invloed op winkelomzet*. Amsterdam: Goudappel Goffeng.

Van Ham, M., C. Mulder & P. Hooimeijer (2001), Local underemployment and the discouraged worker effect. *Urban Studies*, 38(10), pp. 1733-1751.

Hassink, R. (2010), Regional resilience: a promising concept to explain differences in regional economic adaptability. *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 3, pp. 45-58.

Huffelen, van T. & G. Scheerder (2015), Vitaliteitsbenchmark Centrumgebieden; De economische vitaliteit van de 100 grootste centrumgebieden belicht. Den Haag: Goudappel Coffeng.

Hutton, T. (2004), The new Economy of the Inner City. *Cities*, 21(2), pp. 89-108.

Hutton, T. (2009), Trajectories of the new economy: Regeneration and dislocation in the inner city. *Urban Studies*, 46(5-6), pp. 987-1001.

Kautonen, T., S. Down, & M. Minniti (2014), Ageing and entrepreneurial preferences. *Small Business Economics*, 42(3), pp. 579-594.

Kemeny, T. & M. Storper (2014), Is Specialisation Good for Regional Economic Development? *Regional Studies*, DOI: 10.1080/00343404.2014.899691.

Krabben, van der R. (2013), *Toekomst binnensteden: dynamiek en ontwikkelstrategieën: essay over de toekomst van Overijsselse binnensteden, in opdracht van Trendbureau Provincie Overijssel*. Nijmegen: Radboud Universiteit.

Lang, T. (2012), How do cities and regions adapt to socio-economic crisis? Towards an institutionalist approach to urban and regional resilience. *Raumforsch Raumordn*, 70, pp. 285-291.

Locatus (2013), *Winkelleegstand 2013. De kale feiten over leegstand in Nederland*. Locatus 2013.

Lubbe, M., L. de Boer, G. Marlet, C. Koopmans & D. Willebrands (2011), *Binnenstedelijk of Uitleg? Maatschappelijke kosten en baten van verschillende verstedelijkingsstrategieën tot 2020*. Den Haag: ministerie van I&M.

McGrath, R.G. (2006), Rumors of my mortality have been greatly exaggerated: reconsidering the mortality hypothesis. Paper presented at the academy of Management. Atlanta: Georgia.

Marlet, G. (2009), *De aantrekkelijke stad*. Nijmegen: VOC Uitgevers.

Martin, R. & P. Sunley (2006), Path dependence and regional economic evolution. *Journal of Economic Geography*, 6, pp. 395-437.

Martin, R. (2012), Regional economic resilience, hysteresis and recessionary shocks. *Journal of Economic Geography*, 12, pp. 1-32.

Menzel, M.P. & D. Fornahl (2009). Cluster Life Cycles - Dimensions and Rationales of Cluster Evolution. *Industrial and Corporate Change*, 19(10), pp. 205-238.

Melik, van R. (2008), Changing Public Space: The recent Redevelopment of Dutch City Squares. Universiteit Utrecht: dissertation.

Musterd, S. & J. Nijman (2015), De sociale duurzaamheid van Europese steden; Het belang van lokale overheden. In Mamadouh, V. & A. van Wageningen (red.) (2015), *EU@Amsterdam: Essays over de Europese stad*. pp. 217-225.

Nelson, R.R. & S. Winter (1982), *An Evolutionary Theory of Economic Change*. Cambridge MA: Harvard University Press.

Neffke, F. & L. Nedelkoska (2012), Skill-gerelateerdheid in de arbeidsmarkt van de provincie Zuid-Holland. Den Haag: Provincie Zuid-Holland.

Nozeman E., W. van der Post & M. Langendoen (2012), *Het Nederlandse winkellandschap in transitie. Actoren op een dynamisch speelveld*. Sdu uitgevers bv Den Haag.

Nederlandse Raad Winkelcentra (2010), *Dynamiek van Winkelgebieden: van meer naar betere meters*. Utrecht: Nederlandse Raad Winkelcentra.

Nederlandse Raad Winkelcentra (2014), *De Noodzaak van Structurele vernieuwing van de winkelstructuur*. Utrecht: Nederlandse Raad Winkelcentra.

Oort, van F. & O. Raspe (2005), Nederlandse steden in de kenniseconomie. *Tijdschrift voor Politieke Economie*, 27(1), pp. 4-24.

Oort, van F., R. Ponds, J. van Vliet, H. van Amsterdam, S. Declerck, J. Knobens, P. Pellenberg & J. Weltevreden (2007), *Verhuizingen van bedrijven en groei van werkgelegenheid*. Rotterdam: NAI Uitgevers. Den Haag: Ruimtelijke Planbureau.

Oort, van F. & J. Ritsema van Eck (2010), De economische transformatie van historische binnensteden. In: *De staat van de ruimte 2010: de herschikking van stedelijke Nederland*, pp. 55-68. Den Haag/Bilthoven: Planbureau voor de Leefomgeving.

Oort, van F. & A. Weterings (2013), *Veerkracht en de Regionale Arbeidsmarkt: Kansen op Vernieuwing in Rijnmond*.

<http://www.rotterdam.nl/Clusters/Stadsontwikkeling/Contentimages%202013/EVR2014/EVRWeteringsVanOort%2008122013AW%202.pdf>. Geraadpleegd: 5 April 2016.

Peek, G. & G. Van Vegchel (2011), Geen stad zonder winkels. In: L. Boelens, H. Ovink, H. Lara Palsdottir & E. Wierenga (ed.), *Compacte Stad Extended: Agenda voor toekomstig beleid, onderzoek en ontwerp*. Rotterdam: Uitgeverij 010.

Pellenburg, P., P. van Steen & L. van Wissen (2005), Ruimtelijke aspecten van de bedrijvendynamiek in Nederland. Van Gorcum: Assen.

Pike, A., S. Dawley & J. Tomaney (2010), Resilience, adaptation and adaptability. *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, pp. 1-12.

Planbureau voor de Leefomgeving (PBL) (2012), Stedelijke verdichting: een ruimtelijke verkenning van binnenstedelijk wonen en werken. Den Haag: Planbureau voor de Leefomgeving.

Planbureau voor de Leefomgeving (PBL) (2013), Vergrijzing en ruimte: gevolgen voor de woningmarkt, vrijetijdsbestedingen, mobiliteit en regionale economie. Den Haag: Planbureau voor de leefomgeving.

Raatgever, A. (2014), Winkelgebied van de toekomst: Bouwstenen voor publiek-private samenwerking. Den Haag: Platform 31.

Rijksoverheid (2016), Rapport werkgroep Bereikbaarheid ten behoeve van de Studiegroep Duurzame Groei. Rijksoverheid.

Schumpeter, J.A. (1942), *Capitalism, socialism and democracy*. London: Routledge.

Seip, M. (1999), *Een studie naar het functioneren van binnensteden*. Samsom: Alphen aan den Rijn.

Sluis, van der J. & M. van Praag (2008), Education and entrepreneurship selection and performance: a preview of the empirical literature. *Journal of Economic Surveys*, 22(5), pp. 795-841.

Soet, J. de (2012), Een overheid met veel gezichten. In: Nozeman, E., W. van de Post & M. Langdoen (ed.), *Het Nederlandse winkellandschap in transitie; Actoren op een dynamisch speelveld*. Den Haag: Sdu Uitgevers.

Speetjens, J. & W. van der Post (2012), Kwaliteitsbeoordeling van een winkelcentrum. In: Nozeman, E., W. van de Post & M. Langdoen (ed.), *Het Nederlandse winkellandschap in transitie; Actoren op een dynamisch speelveld*. Den Haag: Sdu Uitgevers.

Stel, A. van (2006), *Empirical analysis of entrepreneurship and economic growth*. New York: Springer.

Todtling, F. & H. Wanzenbrock (2003), Regional differences in structural characteristics of start-ups. *Entrepreneurial & Regional Development: an international Journal*, 15, pp. 351-370.

Urlings, N & N. Braams (2011), *Creatieve industrie in Nederland; creatieve beroepen*. Den Haag/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.

Verhoeven, K. (2014), *De kracht van de binnenstad*.

<https://d66.nl/content/uploads/sites/2/2014/06/D66-Notitie-De-kracht-van-de-binnenstad.pdf>

Geraadpleegd: 10 mei 2016.

Visser, E. & O. Atzema (2008), With or Without Clusters: Facilitating Innovation through a Differentiated and Combined Network Approach. *European Planning Studies*, 16(9), pp. 1169-1188.

Vocht, A. de (2009), *Basishandboek SPSS 17*. Utrecht: Bijleveld Press.

Vocht, A. de (2010), *Syllabus Statistiek: Sociale Geografie en Planologie*. Universiteit Utrecht.

Weltevreden, J., O. Atzema & K. Frenken (2005), Evolution in city centre retailing: the case of Utrecht (1974-2003). *International Journal of Retail Distribution Management*, 30(11), pp. 824-841.

Wessels, P. (2013), Werken aan een gezonde winkelmarkt. *PropertyNL Magazine*, 2, pp. 51-53.

Wennberg, K., & D. DeTienne (2014), What do we really mean when we talk about 'exit'? A critical review of research on entrepreneurial exit. *International Small Business Journal*, 32(1), pp. 4-16.

Wissen, L. van (2004), *Het LISA, VVK handelsregister en CBS bedrijvenregister met elkaar vergeleken: vestigingen naar economische activiteit, op nationaal en regionaal niveau*. Urban and Regional Studies Institute Research Report 318.

Bijlage A. Afbakening van de onderzochte sectoren

A.1 Afbakening publieksverzorgende bedrijvigheid

Detailhandel (niet in auto's)	SBI-code
Alle bedrijfstakken in SBI 47	
<u>Behalve:</u> Detailhandel niet via winkel of markt, waaronder detailhandel via internet, colportage en straathandel	479
Post en koeriers	SBI-code
Koeriers	53.20.2
Logiesverstrekking	SBI-code
Hotels e.d.	55
<u>Behalve:</u> Verhuur van vakantiehuisjes en appartementen; jeugdherbergen en vakantiecampen	55.2
Kampeertreinen	55.3
Overige logiesverstrekkingen	55.9
Eet- en drinkgelegenheden	SBI-code
Restaurants, cafetaria's e.d.	56

Bron: Eigen werk

A.2 Afbakening creatieve industrie

Kunsten en cultureel erfgoed	SBI-code
Reisinformatie- en reserveerbureaus	7990
Beoefening van podiumkunst	90011
Producenten van podiumkunst	90012
Diensten voor uitvoerende kunst	9002
Scheppende kunst	9003
Theaters, schouwburgen en concertgebouwen	90041
Openbare bibliotheken	91011
Kunstuitleencentra	91012
Openbare archieven	91019
Musea	91021
Kunstgalerieën en expositieruimten	91022
Monumentenzorg	9103
Fondsen (niet voor welzijnszorg)	94993
Vriendenkringen van cultuur	94994
Media en entertainment industrie	SBI-code
Uitgeverijen van boeken	5811
Uitgeverijen van kranten	5813
Uitgeverijen van tijdschriften	5814
Overige uitgeverijen, geen software	5819

Uitgeverijen van computergames	5821
Software-uitgeverijen, geen games	5829
Filmproductie, geen televisiefilms	59111
Productie van televisieprogramma's	59112
Facilitaire diensten voor film, tv	5912
Distributie films en tv-producties	5913
Bioscopen	5914
Maken en uitgeven geluidsopnamen	5920
Radio-omroepen	6010
Televisieomroepen	6020
Pers- en nieuwsbureaus	6321
Overige informatievoorziening	6329
Fotografie	74201
Circus en variété	90013
Pret- en clusterparken	93211
Kermisattracties	93212
Creatieve zakelijke dienstverlening	SBI-code
Public relations-bureaus	7021
Architectenbureaus	7111
Reclamebureaus	7311
Handel in advertentieruimte	7312
Industrieel design	7410
Organisatie van congressen, beurzen	8230

Bron: Braams, 2011

A.3 Afbakening geselecteerde binnensteden

Hieronder volgt per binnenstad de afbakening van de onderzochte binnensteden op basis van de in hoofdstuk 2 beschreven PC4-gebieden.

Binnenstad	PC4-gebied	Binnenstad	PC4-gebied
Alkmaar	1811	Hengelo	7551
Almelo	7607	Hilversum	1211
Almere	1315	Hoorn	1621
Amersfoort	3811	Leeuwarden	8911
Amsterdam	1012, 1013, 1015, 1016, 1017, 1018	Leiden	2311, 3212
Apeldoorn	7311	Maastricht	6211, 6221
Arnhem	6811	Middelburg	4331
Assen	9401	Nijmegen	6511
Bergen op Zoom	4611	Oosterhout	4901
Breda	4811	Oss	5341
Bussum	1404, 1401	Purmerend	1441
Delft	2611	Roermond	6041
Den Bosch	5211	Roosendaal	4701
Den Haag	2511, 2512, 2513, 2514	Rotterdam	3011, 3012, 3013
Deventer	7411	Sittard	6131
Doetinchem	7001	Sneek	8601
Dordrecht	3311	Tilburg	5038
Drachten	9203	Utrecht	3511, 3512
Ede	6711	Veenendaal	3901
Eindhoven	5611	Venlo	5911
Emmen	7811	Vlaardingen	3131
Enschede	7511	Weert	6001
Goes	4461	Zaandam	1501, 1506
Gouda	2801	Zeist	3701, 3703
Groningen	9711, 97112, 9718	Zutphen	7201
Haarlem	2011	Zwolle	8011
Heerlen	6411		

Bijlage B. Beschrijving van de variabelen en bronnen

Bevolkingskenmerken	Indicator	Berekening	Bron
Leeftijdopbouw bevolking	Leeftijdscategorie 15-25 jaar	Aantal inwoners dat op 1 januari 2012 15 tot 25 jaar oud was, uitgedrukt in procenten van het totaal aantal inwoners. Dit gegeven is ontleend aan de Structuurtelling Gemeentelijke Basisadministratie (GBA)	CBS-Statline
	Leeftijdscategorie 25-45 jaar	Aantal inwoners dat op 1 januari 2012 25 tot 45 jaar oud was, uitgedrukt in procenten van het totaal aantal inwoners. Dit gegeven is ontleend aan de Structuurtelling Gemeentelijke Basisadministratie (GBA)	CBS-Statline
	Leeftijdscategorie 45-65 jaar	Aantal inwoners dat op 1 januari 2012 45 tot 65 jaar oud was, uitgedrukt in procenten van het totaal aantal inwoners. Dit gegeven is ontleend aan de Structuurtelling Gemeentelijke Basisadministratie (GBA)	CBS-Statline
	Mate van vergrijzing	De verhouding tussen het aantal personen van 65 jaar of ouder ten opzichte van de personen in de zogenaamde 'productieve' leeftijdsgroep van 20 tot 65 jaar	CBS-Statline
Opleidingsniveau bevolking	Opleidingsniveau laag (%)	Het percentage van de bevolking met als hoogstbehaald onderwijsniveau laag. Dit omvat onderwijs op het niveau van basisonderwijs, het vmbo, de eerste 3 leerjaren van havo/vwo of mbo-1	CBS-Statline
	Opleidingsniveau middelbaar (%)	Het percentage van de bevolking met als hoogstbehaald onderwijsniveau middelbaar. Dit omvat de bovenbouw van havo/vwo, de basisberoepsopleiding (mbo-2), de vakopleiding (mbo-3) en de middenkader- en specialistenopleiding (mbo-4)	CBS-Statline
	Opleidingsniveau hoog (%)	Het percentage van de bevolking met als hoogstbehaald onderwijsniveau hoog. Dit omvat onderwijs op het niveau hbo of wo	CBS-Statline
Inkomensniveau bevolking	Gemiddeld inkomen per inkomensontvanger	Het rekenkundig gemiddeld persoonlijk inkomen per persoon op basis van personen met een geheel jaar inkomen. De genoemde bedragen zijn afgerond op duizendtallen met een cijfer achter de komma, dus bijvoorbeeld een waarde van 14,9 moet worden gelezen als 14,9 duizend euro	CBS-Statline
	Personen met een laag inkomen (%)	Personen zijn ingedeeld naar hoogte van het persoonlijk inkomen in drie groepen. De indeling vindt plaats nadat alle personen zijn gerangschikt van laag naar hoog inkomen. Bij de laagste 40-procent-groep worden de eerste (laagste) veertig procent met een persoonlijk inkomen meegenomen	CBS-Statline
	Personen met een hoog inkomen (%)	Personen zijn ingedeeld naar hoogte van het persoonlijk inkomen in drie groepen. De indeling vindt plaats nadat alle personen zijn gerangschikt van laag naar hoog inkomen. In de hoogste 20-procent-groep worden de personen behorend tot de twintig procent personen met het hoogste inkomen meegenomen	CBS-Statline

Werkloosheid	Aantal WW-uitkeringen (relatief)	Het aantal personen per 31 maart van 2012, met een WW-uitkering krachtens de Werkloosheidwet (WW) die aan het eind van de verslagperiode niet waren beëindigd, de zogeheten lopende uitkeringen	CBS-Statline
--------------	----------------------------------	---	--------------

Gemeentekennmerken	Indicator	Berekening	Bron
Leefbaarheid	Mate van leegstand	Percentage leegstaande panden waarvan de verwachting is dat in het (leegstaande) pand een verkooppunt in de detailhandel, horeca of consument gerichte dienstverlening zal terugkomen.	Butink (2012)
	Hoogte van passantenstromen	Aantal passanten dat op een gemiddelde zaterdag een bepaald verkooppunt passeert. Voor het gemiddelde passantenaantal van een binnenstad wordt het drukste punt opgenomen. Feit dat Locatus tellingen minimaal eens in de 3 jaar herhaald kan betekenen dat passantenaantallen voor meerdere jaren hetzelfde zijn terwijl dit niet de realiteit is.	Butink (2012)
Bereikbaarheid	Afstand tot IC-station (km)	De gemiddelde afstand van alle inwoners in een gebied tot het dichtstbijzijnde treinstation, berekend over de weg	CBS-Statline
Afzetmarkt	Groei particuliere huishoudens	Groei van het aantal particuliere huishoudens tussen 2004-2012. Uitgedrukt in percentage. Voor het bepalen van het aantal particuliere huishoudens in 2004 respectievelijk 2012 vormen de cijfers van het CBS het uitgangspunt	CBS-Statline
	Bevolkingsgroei	Groei van de lokale bevolking tussen 2004-2012. Uitgedrukt in percentage. Voor het bepalen van de inwoners in 2004 respectievelijk 2012 vormen de cijfers van het CBS over bewonersaantallen het uitgangspunt	CBS-Statline
	Bevolkingsdichtheid	Het (niet afgeronde) aantal inwoners per km ² land is bepaald door het (niet afgeronde) aantal inwoners op 1 januari te delen door de (niet afgeronde) landoppervlakte.	CBS-Statline
	Omzet detailhandel	Detailhandelsomzetten van de gehele gemeente, per m ² WVO	Butink (2012)
Voorzieningen	Afstand tot restaurant	De gemiddelde afstand berekend over de weg van alle inwoners in een gemeente tot het dichtstbijzijnde restaurant.	CBS-Statline
	Afstand tot bioscoop	De gemiddelde afstand berekend over de weg van alle inwoners in een gemeente tot de dichtstbijzijnde bioscoop	CBS-Statline

Economische structuurverschillen	Indicator	Berekening	Bron
Diversiteit	Relatieve mate van diversiteit (Herfindahl-index)	De Herfindahl index (HI) is afgeleid uit de algemene en bedrijfseconomische literatuur, waar de index onder andere wordt gebruikt voor het beschrijven van de concentratie van sectoren. Bij de HI wordt namelijk gekeken of het aantal vestigingen in een sector in een binnenstad een groot aandeel beslaat van het totaal aantal vestigingen van die sector in alle binnensteden. Hoe dichter dit getal bij 1 ligt hoe groter het	Longitudinaal LISA

		<p>aandeel van de vestigingen in een of enkele binnensteden op het totaal aantal vestigingen. Dicht bij 0 betekent een hoge mate van diversiteit (Geurden-Slis et al., 2013). De HI wordt als volgt berekend:</p> $HI = \frac{\sum_{r=1}^n \left(\frac{x_{rs}}{\sum_{r=1}^n x_{rs}} \right)^2}{\sum_{r=1}^n \left(\frac{x_{rs}}{\sum_{r=1}^n x_{rs}} \right)}$ <p>Met: x_{rs} = het aantal vestigingen in regio r en sector s</p>	
Specialisatie	Relatieve mate van specialisatie (Locatie quotiënten)	<p>In de ruimtelijke economie en de economische geografie zijn locatiequotiënten (Kim, 1995) een veel gebruikte methode voor het meten van de ruimtelijke concentratie van sectoren. Een locatiequotiënt wordt als volgt berekend:</p> $LQ_{rs} = \frac{\frac{x_{rs}}{x_r}}{\frac{x_s}{X}}$ <p>Met: x_{rs} = het aantal vestigingen in binnenstad r en sector s x_r = het totaal aantal vestigingen in binnenstad r x_s = aantal vestigingen in sector s in alle binnensteden X = totaal aantal vestigingen in alle binnensteden</p> <p>Het regionale aandeel van vestigingen in een sector wordt afgezet tegen het nationale aandeel van die sector. Als het aandeel vestigingen in een sector op regionaal niveau hetzelfde is als op het niveau van alle binnensteden dan is het locatiequotiënt 1. Is het regionale aandeel lager dan het niveau van alle binnensteden dan is de score lager dan 1 (ondervertegenwoordiging) en bij een hoger aandeel in de binnenstad is het locatiequotiënt hoger dan 1 (oververtegenwoordiging). Het locatiequotiënt toont dus of het aandeel vestigingen uit een sector in een binnenstad meer of minder is dan het gemiddelde van alle binnensteden en kan dus beschouwd worden als een specialisatiegraad (Geurden-Slis et al., 2013).</p>	Longitudinaal LISA
Gerelateerde variëteit / ongerelateerde variëteit	Als vestigingen in dezelfde SBI-5 digit klasse zitten, dan is er gerelateerde variatie. Als vestigingen wel in dezelfde SBI-2 digit klasse ingeschreven staan, maar niet dezelfde SBI-5 digit, dan is er ongerelateerde variatie	De gerelateerde variëteit is, net als de ongerelateerde variëteit, een entropiemaat. Bij de berekening van ongerelateerde en gerelateerde variëteit wordt de operationalisering van Frenken et al. (2007) gevolgd.	Longitudinaal LISA

